

**T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**TÜRKİYE SELÇUKLU DEVLETİ'NİN
KARADENİZ POLİTİKASI**

Esra YALÇIN

**Yüksek Lisans Tezi
TARİH ANA BİLİM DALI**

ŞUBAT-2024

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

Yüksek Lisans Tezi

TÜRKİYE SELÇUKLU DEVLETİ'NİN KARADENİZ POLİTİKASI

Tez Yazarı

Esra YALÇIN

Danışman

Prof. Dr. Aydın ÇELİK

ŞUBAT- 2024

ELAZIĞ

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANA BİLİM DALI

Yüksek Lisans Tezi

Başlığı: TÜRKİYE SELÇUKLU DEVLETİ'NİN KARADENİZ POLİTİKASI
Yazarı: Esra YALÇIN
Tez Öneri Tarihi:
Savunma Tarihi:

TEZ ONAYI

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü tez yazım kurallarına göre hazırlanan bu tez aşağıda imzaları bulunan jüri üyeleri tarafından değerlendirilmiş ve akademik dinleyicilere açık yapılan savunma sonucunda **OYBİRLİĞİ/OYÇOKLUĞU** ile kabul edilmiştir.

İmza

Danışman: Prof. Dr. Aydın ÇELİK

Başkan: Prof. Dr. Taner YILDIRIM

Üye: Doç. Dr. Fatma İNCE SANCAKLI

Üye:

Üye:

Bu tez, Enstitü Yönetim Kurulunun/...../20..... tarihli toplantısında tescillenmiştir.

Prof. Dr. Murat SUNKAR
Enstitü Müdürü

BEYAN

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığım “**TÜRKİYE SELÇUKLU DEVLETİ’NİN KARADENİZ POLİTİKASI**” Başlıklı Yüksek Lisans Tezimin içindeki bütün bilgilerin doğru olduğunu, bilgilerin üretilmesi ve sunulmasında bilimsel etik kurallarına uygun davrandığımı, kullandığım bütün kaynakları atıf yaparak belirttiğimi, maddi ve manevi desteği olan tüm kurum/kuruluş ve kişileri belirttiğimi, burada sunduğum veri ve bilgileri unvan almak amacıyla daha önce hiçbir şekilde kullanmadığımı beyan ederim.

15.01.2024

Esra YALÇIN

ÖN SÖZ

Coğrafi ve stratejik olarak önemli bir konuma sahip olan Karadeniz, tarihin ilk dönemlerinden itibaren önemli medeniyet havzaları içerisinde yer almıştır. Sahip olduğu iktisadî dinamikler sayesinde birçok devlet ve topluluğun dikkatini çeken havza, kültürel etkileşimin de temel mekânlarından biri olmuştur. İnsanlık tarihinin ilk dönemlerinden itibaren aktif bir şekilde kullanılan ticaret yollarının önemli bir parçası olan bölge, ticarî akışa konu olan ihtiyaç mallarına sahip olması nedeniyle hâkimiyet mücadelelerinin yaşandığı sahaların başında gelir. Asya ve Avrupa arasında yer alan bu iç deniz, Karadeniz–İran ve Karadeniz–Hazar Denizi güzergâhları ile İskandinavya’dan Ortadoğu ve Uzakdoğu’ya kadar geniş bir bağlantı hattının kilit noktasıdır.

Antik Çağ’da olduğu gibi Orta Çağ’da da farklı kültürlerin etkileşim sahası olan Karadeniz, Türklerin Anadolu’ya gelişi ve bölgeye yönelik faaliyetleriyle beraber daha da hareketlenmiştir. Anadolu’nun yurt edinilmesinin ardından iktisadî ve siyasî güç sağlamak adına odak noktasını ticarî güzergâhlara yönlendiren Türkiye Selçuklu Devleti’nin bölge siyasetinde oynadığı aktif rol kuşkusuz önemli bir yere sahiptir. Bu yönüyle bakıldığında mevcut konunun seçilmesinin temel nedeni de bu dönemin bir bütün olarak incelenmek istenmesidir. Bölgenin hâkimiyeti için bazen birbirleriyle mücadele halinde olan, bazen de dostane ilişkiler kuran tarafların münasebetlerine daha önceki çalışmalardan farklı olarak derinlemesine ve bütüncül bir şekilde değinilmek istenmiştir.

Çalışmamız altı ana başlıktan oluşmaktadır. Karadeniz isminin kökeni, tarihsel süreç içerisindeki değişimleri, Karadeniz’in coğrafi özellikleri ile bu havzayı kıymetli kılan iktisadî dinamikleri, havzanın ilk yerleşimcileri olan Gaşkalar’dan Bizans İmparatorluğu’na kadar geçen dönem siyasî ve iktisadî yönleriyle Giriş Bölümü’nde ele alınmıştır. İkinci başlıkta Türklerin Anadolu’ya gelişiyle beraber Karadeniz’deki ilk faaliyetlerine dair bir değerlendirme yapılarak Türkiye Selçuklu Devleti’nin kuruluşu ile Anadolu’da oluşan yeni siyasî yapı genel hatlarıyla Üçüncü başlıkta ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Daha sonra Bizans İmparatorluğu ve Haçlı Seferlerine karşı verilen mücadele sonucunda Anadolu’nun Türk Vatanı olarak kabul görmesinin gerekçelerine değinilmiştir. Devam eden her bir başlıkta ise Karadeniz’de siyasî, askerî ve ekonomik gücü ele almak isteyen Türkiye Selçuklularının Gürcüler, İznik Rum İmparatorluğu ve Trabzon Rum İmparatorluğu ile olan münasebetleri incelenerek Karadeniz hâkimiyeti için verilen mücadeleler, yapılan seferler, kurulan ittifaklar ve yaşanan zorluklar ele alınmıştır. Devletlerarası münasebetlerin bütüncül bir yaklaşımla siyasî ve iktisadî açıdan incelendiği tezimiz genel bir değerlendirme sunan Sonuç kısmıyla tamamlanmıştır.

Öncelikle tezinin tamamlanmasında büyük emekleri olan danışman hocam Prof. Dr. Aydın Çelik’e teşekkürlerimi bir borç bilirim. Ayrıca çalışmalarım esnasında yol gösteren ve desteğini esirgemeyen hocam Arş. Gör. Berkay Yekta Özer’e müteşekkirim. Manevî desteklerini her zaman hissettiğim ve benim için her türlü fedakârlığı yapan başta annem İfakat Yalçın ve babam Zülküf Yalçın olmak üzere sevgili aileme de minnettarım.

Esra YALÇIN

ELAĞİ-2024

İÇİNDEKİLER

BEYAN	I
ÖNSÖZ	II
İÇİNDEKİLER	III
ÖZET	V
ABSTRACT	VI
KISALTMALAR	VII
1.GİRİŞ	1
1.1. TARİHİ, COĞRAFYASI ve İKTİSADÎ DİNAMİKLERİYLE KARADENİZ	1
1.1.1. Karadeniz Adı	1
1.1.2. Karadeniz'in Fiziki ve Beşeri Coğrafyası	2
1.1.2.1. Karadeniz'in Coğrafi Özellikleri	2
1.1.2.2. Karadeniz'in İktisadî Dinamikleri	4
1.1.3. Türkiye Selçuklu Hâkimiyeti Öncesi Karadeniz Tarihi	6
1.1.3.1. Antik Çağ'da Karadeniz	6
1.1.3.2. Roma İmparatorluğu Dönemi'nde Karadeniz	8
1.1.3.3. Bizans İmparatorluğu Dönemi'nde Karadeniz	9
2. TÜRKLERİN ANADOLU'YA GİRİŞİ ve KARADENİZ'DEKİ İLK FAALİYETLERİ	12
2.1. Anadolu'ya Gelen İlk Türkler	12
2.2. Selçuklu Türklerinin Anadolu'ya Yönelme Nedenleri	12
2.2.1. Seçilen Güzergâh ve Coğrafi Uygunluk	14
2.2.2. Bölgedeki İstikrarsızlık	15
2.3. Selçuklu Akınları ve Karadeniz'deki Faaliyetleri	16
2.3.1. Çağrı Bey ile Başlayan Keşif Seferi	17
2.3.2. Türkmen Akınları	18
2.3.3. Tuğrul Bey Dönemi Akınları	18
2.3.4. Alp Arslan Dönemi Akınları	20
3. GENEL HATLARIYLA TÜRKİYE SELÇUKLU DEVLETİ TARİHİ	22
3.1. Türkiye Selçuklu Devleti'nin Kuruluşu	22
3.1.1. Kutalmışoğullarının Anadolu'ya Gelişi	22
3.1.2. Bizans'ta Yaşanan İç İsyanlar ve Kutalmışoğulları	23
3.1.3. Süleyman Şah'ın Hükümdarlığı	25
3.2. Kurulma Aşamasında Yaşanan Dağılma Tehlikesi	28
3.2.1. I. Kılıç Arslan Dönemi (1093-1107)	30
3.2.2. Şâhinşah Dönemi (1110-1116)	34
3.2.3. I. Mesud Dönemi (1116-1155)	35
3.2.4. II. Kılıç Arslan Dönemi (1155-1192)	38
4. TÜRKİYE SELÇUKLU DEVLETİ İLE GÜRCÜLER ARASINDAKİ İLİŞKİLER	41
4.1. Gürcülerin Siyasî Birliği Sağlama Yolundaki Adımları	41
4.1.1. Kraliçe Tamara ve İlk Münasebetler	42
4.2. Türkiye Selçuklularının Karadeniz'e Yönelişi	44
4.2.1. Micingerd Bozgunu (1202)	45

4.2.2. Gürcülerin Yayılma Siyaseti	47
4.3. Alâeddin Keykubad Döneminde Gürcüler ile İlişkiler.....	48
4.3.1. Hâzremşahların Bölge Üzerindeki Etkisi	48
4.3.2. Gürcistan Seferi (1232)	49
5. TÜRKİYE SELÇUKLU DEVLETİ İLE TRABZON RUM İMPARATORLUĞU ARASINDAKİ İLİŞKİLER	51
5.1. Kuruluşundan Yükselişine Trabzon Rum İmparatorluğu	51
5.1.1. Devletin Kuruluşuna Dair Nazariyeler.....	52
5.1.2. Trabzon Rum İmparatorluğu ile İlk Karşılaşma (1206)	54
5.1.3. Sinop'un Fethi (1214)	56
5.2. Türkiye Selçuklu Devleti'ne Tabiiyet Dönemi	59
5.2.1. İlişkilerin Gerginleşmesi	59
5.2.2. Suğdak Seferi	61
5.2.3. Trabzon Seferi (1228)	63
6. TÜRKİYE SELÇUKLU DEVLETİ İLE İZNİK RUM İMPARATORLUĞU (1204-1261) ARASINDAKİ İLİŞKİLER.....	66
6.1. İznik Rum İmparatorluğu'nun Kuruluşu	66
6.1.1. İstanbul'un Düşüşü ile Yeni Düzenin Sağlanması	67
6.1.2. Theodoros Laskaris'in Anadolu'ya Geçışı.....	68
6.1.3. Otorite Kurma Mücadelesi.....	70
6.2. Türkiye Selçuklu Devleti ile İlişkiler	71
6.2.1. Taraflar Arasındaki İlk İttifak	72
6.2.2. Antiokheia Savaşı (1211).....	73
6.2.3. Ortak Harekât (1214)	75
SONUÇ	78
KAYNAKLAR.....	82
EKLER	87
ÖZGEÇMİŞ	

ÖZET

TÜRKİYE SELÇUKLU DEVLETİ'NİN KARADENİZ POLİTİKASI

Esra YALÇIN

Yüksek Lisans Tezi

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü

TARİH Anabilim Dalı

Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı

Ocak 2024, Sayfa: VII+92

Tarihî süreç içerisinde önemli bir medeniyet havzası olma özelliğini koruyan Karadeniz kıyıları, birçok topluluğa ve devlete ev sahipliği yaptı. Asya ve Avrupa kıtaları arasında yer alan ve Boğazlar yoluyla Akdeniz'e bağlanan bu iç deniz, jeopolitik ve stratejik konumundan dolayı tarihin her döneminde dikkatleri üzerine çekmeyi başardı. Tarıma elverişli havzaları, değerli madenlerin bolluğu, Doğu-Batı ve Kuzey-Güney doğrultulu ana ticaret yollarının kavşak noktasında olması ve büyük nehirler yoluyla Avrupa'nın iç kesimlerine kadar ulaşımının sağlanması gibi nedenler geçmişten günümüze Karadeniz Havzası'nı kıymetli kılan hususlardır.

Sahip olduğu coğrafi avantajlar sayesinde İlk Çağ'da olduğu gibi Orta Çağ'da da bölgesel avantajını korumaya devam eden Karadeniz, uluslararası ticaretin merkez noktalarından biri olma özelliğini sürdürdü. İpek Yolu'nun Karadeniz'in Anadolu kıyılarına ulaşan kolu ile Kırım üzerinden Karadeniz'in kuzeyine bağlantı kurulan ana hatlardaki ticarî akışı sağlamak, iktisadî güç kadar bölgesel hâkimiyet de sağlıyordu. Malazgirt Savaşı sonrası Anadolu'da yoğunlaşan Türk göçleri sonucunda kurulan Türkiye Selçuklu Devleti de bu durumun farkına vararak bölgesel güç ve ekonomik kalkınmanın yollarını aradı.

Bizans İmparatorluğu, Ermeni Krallığı, Haçlı Birlikleri ve Türk Beyliklerine karşı verilen mücadeleler ile Anadolu'da siyasî birliğini korumaya çalışan Türkiye Selçuklu Devleti, bu topraklara tutunmayı başardı. Türklerin Anadolu'dan atılamayacağını kabul ettirdikten sonra yeni bir aşamaya geçti. Akdeniz ve Karadeniz kıyılarına kadar yayılarak doğal sınırlara ulaşmak, ülkesine yönelecek tehditlerin önüne geçmek ve uluslararası ticarette söz sahibi olarak iktisadî güç sağlamak. Bu amacı gerçekleştirmek için Anadolu'yu kervansaraylarla donatan Türkiye Selçukluları, sigorta anlayışını geliştirerek hâkimiyet sahası içerisinde yer alan topraklarda ticaret yapmayı çok daha güvenli hale getirdiler. Bu durum Selçuklular dönemi Anadolu'sunu uluslararası ticaretin doğu-batı, kuzey-güney yönünde transit geçiş güzergâhı olmasının önünü açtı ve bölgenin iktisadî canlılığını artırdı.

Anahtar Kelimeler: Karadeniz, Uluslararası Ticaret, Türkiye Selçuklu Devleti

ABSTRACT

Black Sea Policy of the Turkish Seljuk State

Esra YALÇIN

Thesis Master

FIRAT UNIVERSITY

Social Sciences Institute

The Department of History

Medieval History

January 2024, Page: VII+92

The Black Sea coasts, which have been an important basin of civilization throughout history, have been home to many communities and states. Located between the continents of Asia and Europe and connected to the Mediterranean through the Straits, this inland sea has attracted attention in every period of history due to its geopolitical and strategic position. The basins suitable for agriculture, the abundance of valuable minerals, being at the crossroads of the main trade routes in the East-West and North-South directions and providing transportation to the inner parts of Europe through large rivers are the reasons that make the Black Sea Basin valuable from past to present.

Thanks to its geographical advantages, the Black Sea, which continued to maintain its regional advantage in the Middle Ages as it did in the ancient times, continued to be one of the central points of international trade. Ensuring the commercial flow on the Silk Road's branch reaching the Anatolian shores of the Black Sea and the main lines connecting to the north of the Black Sea via Crimea ensured regional dominance as well as economic power. The Seljuk State of Turkey, which was established as a result of the Turkish migrations that intensified in Anatolia after the Battle of Malazgirt, also recognized this situation and sought ways of regional power and economic development.

The Seljuk State of Turkey, which tried to maintain its political unity in Anatolia with the struggles against the Byzantine Empire, the Armenian Kingdom, the Crusader Unions and the Turkish principalities, managed to hold on to these lands. After making it accepted that Turks could not be expelled from Anatolia, it moved to a new stage. To reach natural borders by spreading to the Mediterranean and Black Sea coasts, to prevent threats to its country and to provide economic power by having a say in international trade. In order to realize this goal, the Seljuks of Turkey equipped Anatolia with caravanserais, developed the concept of insurance and made it much safer to trade in the lands under their sovereignty. This paved the way for Seljuk Anatolia to become a transit route for international trade in the east-west and north-south directions and increased the economic vitality of the region.

Keywords: Black Sea, International Trade, Seljuk State of Turkey

KISALTMALAR

Alm. : Almanca
Ar. : Arapça
bkz. : Bakınız
C. : Cilt
Çev. : Çeviren
DİA : Diyanet İslam Ansiklopedisi
Ed. : Editör
İA : İslam Ansiklopedisi
İng. : İngilizce
İt. : İtalyanca
Fr. : Fransızca
ss. : Sayfa sayısı
S. : Sayı
TAD : Tarih Araştırmaları Dergisi
TDV : Türkiye Diyanet Vakfı
TTK : Türk Tarih Kurumu

1. GİRİŞ

1. 1. Tarihi, Coğrafyası ve İktisadî Dinamikleriyle Karadeniz

1.1.1. Karadeniz Adı

Kıtalar arası bir iç deniz olan Karadeniz, net bir tarih belirlenemese de Antik Çağ'dan itibaren *Pontos Euksinos*¹ olarak adlandırılmıştır (Ardel, 1977: 230). Fırtınalı ve meçhul olan bu deniz Grek gemicileri fazlasıyla korkutmuştur. Bu nedenle de Grek denizciler ona, *Aksenos/Akseinos* (*misafir sevmez/yabancı sevmez*) lakabını vermişlerdir (Arrianus, 2005: 56). *Pontos*'a verilen *Aksenos* sıfatının *misafir sevmez* anlamı dışında farklı anlamlara gelme ihtimali de yüksektir. Çünkü Sanskritçede yer alan *Aksaena* sıfatı “karanlık, siyah, gece mavisi” anlamlarına gelir ve bölgede yaşayan kavimler ile Grek denizcilerin bu dille etkileşimi sonucu Karadeniz sularının koyu renginin de etkisiyle *Aksaena* terimi *Aksenosa* dönüşmüş olabileceği düşünülmektedir (Arslan, 2007: 6). Kolonizasyon hareketlerinin (M.Ö. 8-6. yy.) yaygınlaşmasıyla Akdeniz havzasından Karadeniz havzasına yönelen ve yoğun faaliyetlere girişen Grekler, *Pontos*'u *misafir sevmez* diye nitelemek yerine daha iyimser olan *Euxeinos Pontos* (*misafir sever/perver deniz*) tabirini kullanmayı tercih etmişlerdir (Decei, 1977: 238). Romalıların *Pontos Euxeinus* olarak nitelediği bu denizi, İskitler *Axsaina/Akseinos* şeklinde adlandırmışlardır. *Karanlık/Kara* anlamına gelen bu tabirin bu şekilde kullanılması, bugünkü kullanımı olan Karadeniz biçimini ilk kullananların İskitler olduğunu gösterir (Güler, 2018: 9).

Bizans kaynaklarının genellikle *Pontus* olarak bahsettiği Karadeniz'e, bu tabir dışında Ortaçağ kaynaklarında Büyük Deniz, İskit Denizi, Sarmatya Denizi, Rusya Denizi, Konstantinapolis Denizi, Kırım Denizi, Hazar Denizi, Bulgar Denizi, Buntus Denizi gibi birçok isim verilmiştir (Ebü'l Fida, 2017: 43; Kinnamos, 2020: 60; Ayan, 2011: 30; Karatay, 2009: 57).

Türklerin Anadolu'ya gelişiyle beraber Karadeniz olarak adlandırılan bu iç deniz, karanın *siyah* anlamında diğer dillere tercüme edilmesi sonucu Black Sea (İng.), Mer Noire (Fr.), Schwarze Meer (Alm.), Mare Nero (İt.), Çernoje More (Rusça), Marea Neagra (Rumence) el-Bahrü'l-esved (Ar.) şekillerinde kullanılmıştır (Tuncel, 2001: 24). Osmanlı Devleti'nin erken dönemlerinden itibaren halk tarafından da yaygın olarak kullanılan bu tabir Avrupa'da 14. Yüzyıldan itibaren görülse de esas itibarıyla 17. Yüzyıldan sonra kaynaklarda yerini almıştır. Muhtemelen Ruslar ve Avrupalılar, dönemin gücü olan Osmanlı Devleti'ndeki kullanımından etkilenecek kendi dillerine çevirmişlerdir (King, 2008: 9).

Bu noktada Karadeniz tabirindeki *kara* sözcüğünün anlamı noktasında da görüş farklılıkları vardır. Kimi araştırmacılara göre, Eski Türklerde yön ifade etme amacıyla renklerin kullanıldığı² göz önünde bulundurulduğunda *kara* tabiri *kuzey* anlamına gelmektedir (King, 2008: 10). Bu görüşün aksini iddia edenler ise Karadeniz'in eskiden “Büyük Deniz” olarak tasvir edilmesinden

¹ Genel kabulde *deniz* anlamına gelen *Pontos* terimi geniş ve büyük denizler için kullanılmıştır. Hellen kökenli olmadığı düşünülen bu kelimenin *pont-* ya da *bent-* kökünden türediği ve Karadeniz havzasında ikamet eden Thrakia ya da Armenia dillerinden Helleneye adapte edildiği düşünülmektedir. Latince'deki *pons* (köprü) ile aynı kökten geldiği düşünüldüğünde ise *pontos* sözcüğünün temel anlamı deniz üzerindeki yol olup, zaman içerisinde deniz anlamı kazanmış olabilir. Daha detaylı bilgi için bkz. (Umar, 1993: 673).

² Çin'de geliştirilen pusula ile yön noktaları bazı renklerle ilişkilendirilmiştir. Buna göre; kuzey siyah, güney kırmızı, doğu mavi, batı beyaz rengiyle gösterilmiştir. Yön – renk eşleşmesine sadece Çin'de değil Türklerde de rastlanır. Türkler beş ana rengi esas olarak görmüş ve bunların her birini bir yöne vermiştir. Merkezi altın rengi sarı, doğu; yeşil veya gök, batı; beyaz, güney; kırmızı, kuzey; siyah renkleriyle ifade etmişlerdir. (Kütük, 2014:142).

yola çıkarak *kara* kelimesinin renk göstermediğini, “büyük, kudretli ve korkunç” anlamına geldiğini savunurlar. Zira Karadeniz’in genişliği, aniden patlak veren fırtınaları, yoğun sisleri ve gemiciler üzerindeki olumsuz etkileri bunun göstergesidir (Decei, 1977: 238). Antik dönem yazarlarından Orta Çağ kaynaklarına kadar Karadeniz ile ilgili eserlerde bu durum göze çarpmaktadır ve bu denizde yolculuk yapan birçok denizci ve gezgin bir daha denize açılmama kararı almıştır. Bu gezginlerden biri olan Evliya Çelebi Karadeniz Seferi esnasında yakalandıkları olumsuz hava koşullarının ardından gemide yaşananları Seyahatname adlı eserinde aktarmış, yolcuların fırtınadan kurtulunca hacca gideceklerini iddia ederken kendisinin de bir daha Bahr-i Siyah’a gemiyle çıkmaya tövbe ettiğini eklemiştir (Evliyâ Çelebi, 2005: 166).

1.1.2. Karadeniz’in Fiziki ve Beşeri Coğrafyası

1.1.2.1. Karadeniz’in Coğrafi Özellikleri

Karadeniz’de yapılan bilimsel araştırmalar, Son Buzul Çağı’nda Karadeniz’in bir göl olduğunu ve bugünkü yüz ölçümünün yarısından daha az bir alanı kapladığını ortaya koymuştur. Bu evrimi inceleyen jeolog ve okyanus bilimcilere göre, Buzul Çağı’nın son evresinde iklimsel değişimle beraber buzullar eriyerek kuzeye çekilmiş ve eriyen buzulların suları da Karadeniz havzasını doldurmuştur. Yükselen bu gölün suları taşarak Bosporos Kanalı’nı (İstanbul Boğazı) açmış, Propontis’i (Marmara Denizi) meydana getirerek Hellespontos Boğazı (Çanakkale Boğazı) üzerinden Akdeniz’le birleşmiştir (King, 2008: 34-35).

Viyana Havzası’nda başlayarak Hazar Denizi ve Aral Gölü’nü içine alan eski bir deniz olduğu tahmin edilen Karadeniz, Jeolojik dönemlerde uğradığı değişim sonucu oluşmuştur. Üçüncü jeolojik dönemde gerçekleşen yükselme sonucunda ikiye ayrılan ve iki deniz haline gelen Karadeniz’in Akdeniz’le birleşmesinin de bu dönemde yaşandığı bilinmektedir (Ardel, 1977: 231).

Marmara Denizi ve Akdeniz gibi doğu-batı doğrultusunda uzanan Karadeniz, elips şeklinde bir görünüme sahiptir³. Batısında Balkan Yarımadası, kuzeyinde Avrupa’nın güney kısımları, doğusunda Kafkasya ve güneyinde Anadolu ile çevrilidir. Asya ve Avrupa Kıtaları arasında yer alan bu deniz, kıtaların içine sokulmuş olması ve okyanus ile bağlantısının boğazlar ve iç denizler ile sağlamış olması dolayısıyla tamamen bir iç denizdir (Ardel, 1977: 230).

Sahillerinin yarısı Avrupa, yarısı Asya topraklarında bulunan Karadeniz’in boyutları doğu-batı doğrultusunda 1170 km. (Poti-Burgaz), kuzey-güney doğrultusunda en geniş 600 km. (Ereğli-Odesa), en dar 265 km’dir (İnebolu-Kırım). Güneybatısında yer alan İstanbul Boğazı ile Marmara Denizi’ne Çanakkale Boğazı ile Akdeniz’e bağlanan Karadeniz, kuzeyinde bulunan Kerç Boğazı ile de yüzölçümü 40.000 km²’ye yaklaşan Azak Denizi’ne bağlıdır. 420.000 km²’yi bulan yüzölçümü Azak Denizi ile beraber 460.000 km²’ye ulaşır ve en derin yeri güney kıyılarında yer alan Ayancık’ın 80 km kuzeyinde olup 2245 metredir (Tuncel, 2001: 385-386).

Karadeniz, dağların kıyıya paralel uzanmasının bir sonucu olarak körfezler ve adalar açısından fakirdir. Girinti ve çıkıntının en yoğun olduğu bölge Azak Denizi kıyıları ile Odessa Körfezi’dir. Anadolu kıyılarına baktığımızda ise girintiler, irili ufaklı koylar olup pek azı korunaklı liman vasfına sahiptir. Bunların en önemlileri ise Ereğli, Sinop, Ordu ve Trabzon’dur.

³ Zaman içinde sürekli değişim yaşayan Karadeniz’e farklı dönemlerde farklı benzetmeler yapılmıştır. Bu durum da Karadeniz’in geçirdiği değişimi ispatlar. Antik çağ yazarlarının gerilmiş bir yaya benzettiği bu deniz bazı kaynaklarda böbreğe benzetilirken bazı kaynaklarda ejderhaya benzetilmiştir. Geniş bilgi için bkz. (Bijışkyan, 1969: 3-4).

Adalar açısından da fakir olan Karadeniz'in sahip olduğu yegâne iki ada; Güneydoğu Karadeniz sahillerinde bulunan Giresun Adası ile Tuna deltası önünde bulunan Yılan Adası'dır. Deniz derinliğinin fazla olduğu Karadeniz'de sığ alanlar sadece Odessa Körfezi'yle Azak Denizi'nde geniş yer tutar. Karadeniz'in tuzluluk oranı ise Ege ve Akdeniz'e oranla daha düşüktür. Bunun temel nedeni ise yıllık sıcaklık ortalamasının düşük olmasına bağlı olarak buharlaşmanın az olması ve Karadeniz'e dökülen akarsuların fazla olmasından kaynaklıdır. Tuzluluk oranının en az olduğu yer Odessa Körfezi'nin kuzey kıyılarıken dip sularıyla yüzey sularının da tuzluluk oranı farklıdır. Dip sularının daha tuzlu olduğu Karadeniz'de bu özellikten dolayı dip suları ile yüzey suları birbirine karışmayan iki katman haline gelmiştir ve yüzey suları yüksek oksijen düzeyine sahip olması nedeniyle canlı türlerini yaşamasına daha elverişlidir (Ardel, 1977: 231).

En önemlileri Tuna, Dinyeper, Güney Bug, Dinyester, Don ve Kuban olan on üçü büyük olmak üzere yaklaşık elli akarsuyun döküldüğü Karadeniz için bu durum büyük bir tehlikedir. Çünkü bu ırmakların taşıdığı alüvyonlar denize akmakta ve deltalar oluşturarak denizi doldurmaktadır. Bu durum da Karadeniz'i eski haline dönme tehlikesiyle karşı karşıya bırakmaktadır (Arrianus, 2005: 71). Karadeniz'in kuzeyine dökülerek deltalar oluşturan ve daha sığ alanların oluşmasını sağlayan bu nehirlerle karşılık güney kıyıları dik ve kayalıktır. Büyük nehir bulunmayan güney kıyılarında dağların önü daha derindir ve denizin dibi kayalıktır (Bıjışkyan, 1969: 3).

Karadeniz iklimi Karasal iklim kuşağında yer almasından dolayı mevsimlere bağlı hava şartlarındaki değişikliklerin deniz suyu üzerindeki etkisi, diğer denizlere oranla daha fazladır. Kuzeyde Avrupa kıtasından, güneyde Akdeniz'den gelen hava koşullarına açık olması nedeniyle ılıman ve nemli iklim koşullarına sahiptir. Karadeniz sularının sıcaklığı ortalama 20-26° arasında değişip, Kırım civarı ve güneydoğu sahillerinde 30°'yi bulabilmektedir. Anadolu kıyılarında sıcaklık kuzeye göre biraz daha yüksek olup, yılın başlarındaki birkaç ayda 0 dereceye düşmektedir. Özellikle Azak Denizi'nde tuzluluk seviyesinin az olması sebebiyle deniz yüzeyinde donmalar meydana gelmektedir (Öztürk, 2012: 50).

Günümüzde Bulgaristan, Gürcistan, Romanya, Rusya, Türkiye ve Ukrayna gibi ülkelerle çevrili olan Karadeniz kıyıları, tarihin farklı dönemlerinde farklı bölümlere ayrılmıştır. Bu bölümlerin teşekkülünde genel olarak dağ silsileleri, nehirler ve kavimlerin yerleşim durumlarının etkili olduğu göze çarpmaktadır. Bugün Anadolu, Balkanlar, Kafkaslar ve Güneydoğu Avrupa şeklinde adlandırdığımız Karadeniz kıyıları, Antik Çağ'da, Dacia, Moesia, Thrakia, Bithynia, Paphlagonia, Pontus, Kolhis, Abhazya ve Skythia olarak coğrafi bölümlere ayrılmıştır. Bu bölümleri kısaca açıklayacak olursak;

Dacia: Tuna Nehri ile Karadeniz arasında yer alan ve Thrak halklarıyla ilişkilendirilen antik bölgenin adıdır. Günümüzde Bulgaristan ve Romanya devletlerini içerisine alan bölge bugün Dobruca olarak adlandırılmaktadır (Öztürk, 2012: 50).

Moesia: Karadeniz'in batısında yer alır ve Tuna Nehri ile Dacia'dan ayrılır. Orijinal halkı Thraklar'dır ve Anadolu'da yaşayan Mysialıların atalarıdır (Strabon, 2000: 16).

Thrakia: Tuna Nehri ile Propontis (Marmara Denizi) arasında kalan verimli topraklar için kullanılmıştır (Strabon, (2000: 15). Thrak halkının ana vatanı kabul edilen ve bugün Doğu ve Batı Trakya ismiyle adlandırılan bölge, coğrafi bir yer olarak da ilk defa Homeros'un İlyada adlı eserinde geçmektedir (Homeros, 1975: 227).

Bithynia: doğuda Paphlagonia, kuzeyde Eukseinos, doğuda Propontis ve güneyde Mysia ve Hellespontos Phrygia'sı ile sınırlanan bölgedir (Strabon, 2000: 55). Bölgenin yerli halkının

Thrak kökenli olduğu ve Asya'ya geçince bu ismi aldıkları ileri sürülmüştür (Herodotos, 1973: 75). Bugün İzmit, İstanbul, Sakarya ve Bursa illerini kapsayan bölge için kullanılmıştır.

Paphlagonia: kuzeyinde Eukseinos, güneyinde Galatia (Ankara ve Eskişehir illerini kapsayan Orta Anadolu Antik bölgesi), doğusunda Halys Irmağı (Kızılırmak), batısında Bithynia ile sınırlanan bölgedir (Strabon, 2000: 20-21). Günümüzde Batı ve Orta Karadeniz bölgesini içine almaktadır.

Pontus: Halys Irmağı'nın doğusunda yer alır ve kuzeyinde Eukseinos, güneyinde Kapadokia (Kayseri, Niğde, Nevşehir'i kapsayan Orta Anadolu Antik bölgesi), batısında Paphlagonia ve Galatia, doğusunda da Kolkhis ve Armenia (kuzeyi Pontus, güneyi Mezopotamya ile sınırlanan bugün Doğu Anadolu bölgesini kapsayan antik bölge) yer alır. Deniz anlamına gelen bu tabir, denizin güneyine de verilmiştir ve sakinlerine de Pontuslu denilmiştir. Efsaneye göre bölgenin ilk sakinleri Hz. Nuh'un oğullarından Yafet'in torunu Askanaz (Aşkenaz)'a dayanır (Bıjškyan, 1969: 1). Bugün Doğu Karadeniz bölgesini kapsar.

Kolkhis: Anadolu'nun kuzeydoğusunda, kuzeyi Kafkas Dağları, güneyi Armenia, batısı Karadeniz ile sınırlı bölgedir. Batı sınırını Strabon'un Trabzon olarak kabul ettiği Kolkhis, Herodot tarafından Pers İmparatorluğu'nun kuzey sınırı, Ksenofon tarafından ise Trabzon'un doğu sınırında bağımsız kabilelerin yaşadığı yer olarak betimlenir (Öztürk, 2012: 711-712).

Abhazya: Kolkhis'in kuzeyinde yer alan bölge, Kafkas Dağları'nda yaşayan bir halktan adını almıştır. Antik Çağ'da İran egemenliğinin bölgeye kadar uzandığını belirten Herodot, bu halkın köle ticaretiyle uğraştıkları ve kendi istekleriyle vergiye katıldıklarını belirtir (Herodotos, 1973: 97).

Skythia: M.Ö. 8-M.S. 2. yüzyıl arasında İskitlerin Avrasya topraklarına verilen bu isim, sınırları farklı dönemlerde değişmekle beraber Avrupa'nın kuzeydoğusu ile Asya'nın batısını kapsayan bölgedir (Öztürk, 2012: 843).

Bu bölgeler içerisinde Karadeniz'in güneyinde yer alan Anadolu kıyılarındaki Paphlagonia ve Pontus bölgeleri asıl konumuz kapsamına girmektedir. Doğu-batı doğrultulu bu kıyı boyunca Herakeia (Ereğli), Amastris (Amasra), Sinope (Sinop), Amisos (Samsun), Kotyora (Ordu), Kerasus (Giresun) ve Trapezus (Trabzon) limanları doğal yapıları gereği Antik Çağlar'dan itibaren iyi bir liman olma özelliklerini Orta Çağ ve sonrasında da koruyarak önemli yerleşim merkezleri olmaya devam etmişlerdir. Askerî ve stratejik öneme sahip olan bu şehirler kale-liman tipi şeklinde inşa edilmiştir ve bu kentlerin gelişiminde ticarî ve sosyal yapıları etkili olmuştur. Karadan korunaklı olan bu kentler, denizden liman oluşturulabilmesi açısından elverişli olmaları nedeniyle yerleşime uygundur. Bu nedenle de Antik Çağlardan itibaren kale-kent olarak sürekliliklerini korumuşlardır. Bölge hakkında detaylı bilgi veren Strabon ve Ksenofon'un, Miletler tarafından kurulduğunu öne sürdüğü bu liman kentlerinin ilk yerleşim tarihleri ve kimler tarafından kurulduğuna dair kesin bilgiler mevcut değildir (Emecen, 2020: 17).

1.1.2.2. Karadeniz'in İktisadî Dinamikleri

Kıtalar arasında yer alan bir iç deniz olan Karadeniz, Boğazlar sayesinde Akdeniz'le birleşmektedir. Bundan dolayı da tarihin ilk dönemlerinden itibaren Akdeniz'in bir parçası kabul edilmiştir. Bugün dünya dillerinde Akdeniz için kullanılan "Aradeniz = Mora Mediterranum" sözü Karadeniz'i de kapsar ve saha itibarıyla Akdeniz'den küçük olsa da sadece coğrafya açısından değil siyasî açıdan da önemli bir deniz halini almıştır (Selen, 1947: 411).

İlk Çağın medeniyet merkezlerinden biri olan Akdeniz'in bir parçası olan Karadeniz, sahip olduğu özelliklerle eski dünyanın büyük bir ticaret güzergâhı haline gelmiş ve bu cihetle de Doğu ve Batı dünyasının kavşak noktası olmuştur (Ardel, 1977: 235).

Tuna, Dinyeper ve Don gibi büyük nehirlerin döküldüğü bu deniz, Orta ve Doğu Avrupa'nın büyük bir kısmını kendine bağlarken Kafkasya üzerinden Hazar Havzası ile Doğu Anadolu üzerinden İran ve Irak ile boğazlarla da bütün Akdeniz Havzası ile birleşir. Bu coğrafi özellik de Karadeniz'e büyük bir avantaj sağlamaktadır (Selen, 1947: 413). Deniz taşımacılığına uygun geniş ırmakları, balık çeşitliliğinin fazla olması, özellikle gemi yapımında kullanılan kerestenin bolluğu, altın, gümüş, bakır, demir gibi zengin maden yatakları ve köle kaynağı ile önemli bir ticaret potansiyeline sahiptir (Koşoçaydan, 2014: 346).

Tarihin ilk dönemlerinden itibaren toplumlar, ticaret, göç ve uzak ülkelere yapılan seferler söz konusu olduğunda tehlikeleri olsa da karadan daha ucuz ve süratli olan deniz yolculuğunu tercih etmişlerdir (Arslan, 2007: 3). Karadeniz de, Asya ve Avrupa kıtalarını birbirine bağlayan ana kavşak noktası olması dolayısıyla tüccar toplulukların dikkatini çekmiş ve koloncilik hareketlerinin merkezlerinden biri olmuştur. Özellikle güney kıyılarının tüccar devletlerin yerleşimine daha uygun olması koloni faaliyetlerinin burada yoğunlaşmasını sağlamıştır (Koşoçaydan, 2014: 346). Kuruluş tarihleri tam olarak bilinmeyen Tripolis (Giresun/Tirebolu), Herakelia Pontika (Karadeniz Ereğlisi), Amastris (Amasra), Abonou (İnebolu), Sinope (Sinop), Amisos (Samsun), Kotyora (Ordu), Trapezus (Trabzon) gibi limanlardaki ticarî hareketlilik bunun en temel göstergesidir.

Kıyılarda Fenikelilerle başlayan ticarî hareketliliğe İyonlar ve ardından da Grek denizciler katılmıştır. Grek denizcilerin bölgeye gelmesiyle tüm Karadeniz kıyıları kolonizasyon hareketine dâhil olmuş ve doğudan gelen malların batıya aktarılmasında ana noktalardan biri olmuştur. Bu durum Pers hâkimiyeti, İskender hâkimiyeti, Pontus Devleti ve Roma İmparatorluğu döneminde de devam etmiştir. Grek koloniciler mevcut etki alanlarını korumak için uzun soluklu mücadelelerde bulunmuşlardır.

Orta Çağ'da da ekonomik alandaki avantajını devam ettirmeyi başaran Karadeniz, Doğu Roma İmparatorluğu (Bizans) döneminde uluslararası ticaret üzerinde etkinliğini sürdürmüştür. Ticarî açıdan Akdeniz'e göre ikinci planda kalsa da Karadeniz'de hâkimiyet sağlamak, boğazlarda etkin olmanın temel kuralıydı. Bu durumun farkında olan Doğu Roma İmparatorluğu da bölgedeki etkinliğini arttırarak kara ve deniz ticaret yollarını aktif bir şekilde kullanmıştır. Bu sayede kuzeydeki bal, kürk ve köle gücünü İslam Dünyası'na aktarırken güneydeki baharat, ipek ve değerli taşların naklini de Avrupa'ya sağlamıştır (Bakır ve Berberoğlu, 2007: 160).

Haçlı Seferleri ile doğu-batı etkileşiminin arttığı süreçte, denizlerdeki hâkimiyet mücadelesinde Venedik ve Cenevizli tüccarlar sağladıkları avantajlarla ön plana çıkmıştır. Karadeniz Havzası'nın Akdeniz Havzası kadar önemli bir konuma sahip olmaya başlamasında, Asya ve Hindistan'dan gelen malların önce İran'a, daha sonra Trabzon Limanı üzerinden İstanbul'a ve oradan da Akdeniz ve Avrupa'ya ulaşması etkili olmuştur. Yine Baltık bölgesinden başlayıp Kırım'a ve Karadeniz üzerinden de İstanbul'a ulaşan bir diğer ticarî yol, bölge ticaretini ön plana çıkarmıştır (Ardel, 1977: 235).

Türklerin Anadolu'ya yerleşmesiyle beraber özellikle Selçuklular döneminde Türklerin denizlere açılması, 15. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Akdeniz ile Karadeniz'de hâkimiyet kurmasının ilk adımını teşkil etmiştir. Selçuklular ile başlayan denizlerde hâkimiyet kurma faaliyetleri, kıyılarda kurulan Türk Beylikleri ile devam etmiş ve Osmanlı Devleti döneminde

Akdeniz ve Karadeniz'deki üstünlük Türklere geçmiştir. Bu çerçevede gerçekleştirilen uluslararası pazarlar, inşa edilen kervansaraylar, vergilendirme sistemi ve uygulanan sigortacılık sayesinde uluslararası ticaretin Anadolu üzerinden yapılmasına katkı sağlanmıştır (Turan, 2003: 363-364).

Yeni yolların keşfiyle beraber eski dönemlere nazaran etkinliği azalan Akdeniz ve ona bağlı olan Karadeniz havzası, bugün dünya deniz yolları arasındaki önemini korumaya devam etmektedir. Akdeniz üzerinden dünyanın diğer bölgelerine boğazlar aracılığıyla bağlanması bu önemin temel nedenidir. Birçok farklı noktadan gelen yollar, Karadeniz limanları aracılığıyla İstanbul Boğazı'nda birleşir ve buradan kollara ayrılarak diğer coğrafyalara ulaşmaktadır (Ardel, 1977: 236).

1.1.3. Türkiye Selçuklu Hâkimiyeti Öncesi Karadeniz Tarihi

1.1.3.1. Antik Çağ'da Karadeniz

Önemli bir medeniyet havzası olan Karadeniz kıyıları, bu özelliğini tarih boyunca korumuştur. Eski çağlardan itibaren yerleşim bölgesi olma özelliğini koruyan bu havza, birçok topluluğa ve devlete ev sahipliği yapmıştır. Bu bölgeye dair yapılan araştırmalar, tarihi sürecin Paleolitik Dönemde başladığını göstermektedir. Sık ormanlarla kaplı olan bu coğrafyada yaşayan topluluklar, başlangıçta yarı göçebe hayat sürerken Kalkolitik Dönemde yerleşimler başlamıştır (Okur, 2007: 1).

Sürekli göç ve istilaya uğrayan Güney Karadeniz kıyılarının ismi bilinen ilk topluluğu Gaşkalar'dır. M.Ö. 2. binyılda Anadolu'nun hâkim topluluğu olan Hititlerin kuzeyinde yer alan ve barbar olarak nitelenen bu topluluk, Hitit topraklarına düzenlediği akınlarla sürekli olarak Anadolu'nun bu ilk siyasî gücünü zor durumda bırakmıştır. Bölgenin yerli halkı mı yoksa göçlerle mi gelip yerleştikleri bilinmeyen Gaşkalar, Hititlere hiçbir zaman boyun eğmemiştir. Karadeniz kıyılarının geneline yerleştikleri anlaşılan bu topluluk, kabileler halinde yaşamış ve aralarında siyasî birliği sağlayamamışlardır. Her kabilenin ayrı reisi olan ve fazlasıyla kalabalık olan Gaşkalar, Hititlerin yıkılmasında (M.Ö. 1200) Ege Göçleri kadar etkili olmuşlardır ancak hangi döneme kadar bölge hâkimiyetlerinin sürdüğü konusunda bilgiler mevcut değildir (Memiş, 2013: 51).

Hititlerin Anadolu hâkimiyeti döneminde Karadeniz'in kuzey kıyılarında etkili olan güç ise Kimmerlerdir. Ural-Alтай kökenli oldukları kabul edilen ve bozkır kültürüne sahip olan Kimmerlerin, bölgenin ilk Proto-Türkleri olduğu iddia edilmektedir. Merkezleri Kırım olan ve Karadeniz'in kuzeyinde yayılan Kimmerler, M.Ö. 2. binyıldan M.Ö. 8. yüzyıla kadar bu bölgede yaşamışlardır. Belli dönemlerdeki yayılımları bölgenin hareketlenmesini tetiklerken, özellikle M.Ö. 13. yüzyılda gerçekleşen batıya doğru yayılmaları, Dorların Yunanistan'a, Trak kökenli Friglerin Anadolu'ya göç etmesine sebep olmuştur (Tarhan, 2002: 912).

Kuzey Karadeniz'in ilk yerleşik topluluğu kabul edilen ve M.Ö. 8. yüzyıla kadar kaynaklarda isimlerine rastlanılmayan Kimmerlerden ilk defa bahseden Antik dönem yazarı Homeros olmuştur. Kaynaklarda Kymmerioi/Kymmerios şeklinde geçen bu topluluğun bölgedeki hareketliliği bu tarihten sonra daha da artmıştır. Özellikle İskitlerin batıya doğru hareketlenmesi bazı Kimmer boylarının batıya ve güneye doğru göç etmesine neden olmuştur. Rusya'da Tunç Çağı'nın sonlanarak Demir Çağı'nın başlamasına sebep olan bu gelişme,

Anadolu'ya yönelen Kimmer ve İskit akınlarının ardından bir dizi gelişmeyi beraberinde getirmiştir (Tarhan, 2002: 913).

M.Ö. 8. yüzyılda başlayan bu akınlar esnasında Anadolu'da varlığını sürdüren Urartu, Frig, Lidya, İyon Uygarlıkları ile Asurlar, Kimmer ve İskit göçleri karşısında savunmasız kalarak büyük bir sarsıntı yaşamıştır. Kafkas Geçitlerini aşarak Urartu topraklarına giren Kimmerlerin hemen arkasından onları takip ederek Anadolu'ya giren İskitler, bölgede büyük bir değişime neden olmuştur. Urartu topraklarından başlayan istila hareketini Batı Anadolu'ya kadar yayan Kimmerler, Friglerin yıkılmasını sağlayarak Kapadokia Bölgesi'nde kendi devletlerini kurmuştur. Lidya ve İyon topraklarına düzenledikleri akınlarla bölgede büyük bir yıkıma sebep olurken doğuda İskitlerin Medlerle birleşmesi sonucu oluşan yeni güç önce Urartular ile Asurların, daha sonra da Kimmerlerin sonunu getirmiştir (Durmuş, 1997: 275-286; Tarhan, 1984: 112-115).

Grek gemicilerin Karadeniz kıyılarındaki faaliyetlerinin yoğunlaştığı dönem, tahmini olarak M.Ö.8 yüzyıla rastlar ve bu durumun temelinde de Kimmer akınları görülür. Çünkü bu akınlar bölgenin zenginlikleri noktasında dikkatleri Karadeniz üzerine çekmiş ve Kimmerlerin hemen ardından İyon şehir devletleri Grek gemicileri kuzeye doğru keşif seferlerine yönlendirmiştir. İlk olarak Karadeniz'in güney sahillerine yönelen bu keşifler daha sonra kuzey sahillerine yayılarak alanlarını genişletmişlerdi. Maden arama gerekçesiyle başlayan ve kuzey ırmakları aracılığıyla Avrasya'ya kadar genişleyen bu seferler, balığın ve gemi yapımında kullanılan kerestenin bolluğu görülünce vazgeçilmez bir coğrafya oldu. Tabi bu durumun temelinde Batı Anadolu'da yaşanan nüfus artışı ve yiyecek sıkıntısı da etkili olmuştur (King, 2008: 46-50).

Doğu Karadeniz'den kereste, Kafkas ve Karpatlardan demir ve değerli madenler ile kuzey bölgelerden buğday ve balık yükleyerek güneye taşıyan Grek denizciler, M.Ö.7. yüzyıldan itibaren bölgede kalıcı hale gelmişti. Her ne kadar M.Ö. 11-12. yüzyıllarda Karadeniz'de ticarî faaliyetleri başlatarak pazarlar kuran Fenikeliler olsa da, havzanın geneline yayılan ve kalıcı kolonizasyon hareketlerini başlatan Grek denizciler olmuştur (Ardel, 1977: 235). Bölgenin yerli halklarıyla kurdukları ticarî ilişkilerle yerleşik unsurlar haline gelen Grek denizciler, bölge ticaretinde tekel konumuna gelmiş ve Karadeniz havzasını uluslararası ticarete açmada başlangıç noktası olmuşlardır. Karadeniz ticaretindeki Grek tekelciliği de Perslerin bölgeye gelişlerine kadar devam etmiştir.

M.Ö. 550 yılında kurulan Persler Anadolu'ya yaptıkları seferler neticesinde bölgeyi kendilerine bağlayarak satraplıklar kurdular. Anadolu'nun Pers hâkimiyetine girmesiyle önceki avantajlarını kaybeden ve ticaret ağları sekteye uğrayan Grekler, eskisi kadar olmasa da kolonizasyon hareketlerini sürdürmüşlerdir (Mansel, 1999: 254). Daha sonra bölgenin Makedon Kralı İskender'in hâkimiyetine girmesiyle daha serbest hareket etmeye başlayan Grek tüccarlar, İskender'in Asya seferi sonrası oluşturmak istediği Doğu-Batı Medeniyetlerinin kaynaşması politikasını lehlerine çevirerek ticarî faaliyetlerini arttırmışlardır. Çünkü asıl hedefi dünya hâkimiyeti olan İskender'in doğrudan Karadeniz'e yönelik politikası olmamış, Anadolu'da Persleri yenilgiye uğrattıktan sonra bölge idaresinde Pont satraplığını oluşturarak Asya Seferine devam etmiştir (Mansel, 1999: 437). Kısa vadede kolonizasyon hareketleri için avantaj gibi görünen bu durum uzun vadede dezavantaja dönüşmüştür. Tahıl ve değerli maden kaynağı olarak görülen Karadeniz Havzası'ndaki ticarî akış Mısır, Suriye, İran, Orta Asya, Hindistan'a yönelince güney ve doğu yönlü ticaret hız kazanmıştı. Bu da Karadeniz ticaretinin Akdeniz ticaretinin gölgesinde kalmasına sebep olmuştur (King, 2008: 69).

Büyük İskender'in ölümünden sonra ülke topraklarının generaller arasında paylaşıldığı dönem içerisinde atalarını Pers İmparatorluğu'nun kurucu soyuna dayandıran II. Mithradates (M.Ö 301-281), bulunduğu bölgede müstakil bir krallık kurmuştur. Amasya'yı merkez edinen ve Pontos Krallığı adını alan devlet, Kızılırmak'a kadar yayılmış ve Güney Karadeniz kıyılarında kurulan ilk müstakil krallık olarak tarihte yerini almıştır (Arslan, 2007: 49-52). Güçlü bir krallık haline gelen bu siyasî gücün en geniş sınırlara ulaştığı dönem son hükümdarı VI. Mithradates dönemine rastlar. Devletin sınırlarını Yunanistan'a kadar genişleten ve Roma İmparatorluğu'nun en büyük rakibi haline gelen krallık, Roma İmparatorluğu ile uzun süren savaşlar vermiştir. Yaşadığı dönem ve sonrasında büyük bir kral olarak kabul edilen VI. Mithradates, Roma İmparatorluğu'nun en tehlikeli ve acımasız düşmanıydı. Takip ettiği yayılmacı siyaset ve iktidarının sonlarına doğru katı ve acımasız tutumu hem kralın hem de krallığın sonunu getirmiştir. Tüm Karadeniz hattını ele geçiren kral, Anadolu topraklarını egemenliğine katarak Ege Denizi'ni aşmış ve Yunanistan'ı ele geçirerek Roma sınırlarına dayanmıştı. Bu hareketiyle Roma İmparatorluğu'nun tüm dikkatini üzerine çeken VI. Mithradates, imparatorluğun M.Ö. 63'te General Pompeius komutasında başlattığı seferde aldığı yenilgi üzerine Kafkaslar'a kaçmak zorunda kaldı. Ordu toplayarak yeni bir saldırı planı hazırlayan kral hayatta kalan son oğlunun da ihanetinin ardından intihar ederken, General Pompeius'un Karadeniz sahillerini ele geçirmesiyle Pontus Krallığı son bulmuş ve Anadolu toprakları da Roma hâkimiyetine geçmiştir (Arslan, 2007: 511-526).

1.1.3.2. Roma İmparatorluğu Dönemi'nde Karadeniz

Pontus Krallığı'nın son bulmasıyla bölgeyi ele geçiren General Pompeius bu topraklar üzerinde düzenlemeler yaptı. Armenia'ya doğru uzanan bölgeleri ve Kolhis hattını, verdiği mücadelede onun tarafında olan ve savaşan hükümdarlara dağıtırken geri kalan toprakları ise on bir bölgeye ayırarak Bithynia Eyaletine katmıştı. Yapılan düzenlemelerde farklı idari yönetimler izleyen İmparatorluk, bazı bölgelere kral ve hükümdarlar atarken bazı bölgeleri serbest bırakmış bazılarını ise doğrudan Roma'ya bağlamıştı (Strabon, 2000: 14-15).

Doğu'daki sınırları Fırat Nehri'ne dayanan Roma İmparatorluğu'nun bu sınırlardaki en büyük düşmanı İran'da kurulan Parthlar olmuştur. Armenia Krallığı'na hâkim olma mücadelesi veren bu iki gücün arasındaki sınır hattı Fırat Nehri olmuş ve Karadeniz kıyılarından iç kısımlara doğru oluşturulan garnizon şehirleri önemli stratejik konuma sahip olmuştur (Aktaş, 2018: 36).

Roma'ya bağlandıktan sonra da karışıklıkların devam ettiği Karadeniz'de VI. Mithradates'in oğlu Pharnakes, Roma ile yaptığı anlaşmayı bozarak Pontus Krallığı'nı canlandırmak için Kırım'dan harekete geçti. Caesar karşısında yenilgiye uğrayan Pharnakes'in barbar halklardan bu kadar kolay destek sağlaması ise Roma'yı fazlasıyla rahatsız etmişti. Çünkü sahil ve iç bölgelerdeki halkların karmaşıklığı büyük bir tehlike olarak görülüyordu. Bir taraftan Parthlar ile uğraşan devlet bir taraftan da Karadeniz havzasındaki yerel güçlerle mücadele etmek zorunda kalmıştı. İtaat altına alınamayan bu güçler, devletin bölgede tam anlamıyla bir hâkimiyet kurmasındaki en büyük engeldi. Öyle ki Karadeniz'deki korsanlık faaliyetlerini destekleyen bu yerel güçler Roma'nın iç karışıklıklarından ve zayıflığından yararlanmayı bilmişti (King, 2008: 78-79).

Agustus (M.Ö. 27-M.S. 19) ile başlayan İmparatorluk Dönemi'nde sağlanan istikrar sürecinde Pontus bölgesinin durumunda herhangi bir değişiklik olmamıştır. Doğrudan eyalet sistemine bağlanmak yerine Roma'ya bağlı krallar veya bölgeye atanan valilerle yönetilmeye

devam edilmiştir. Süreç içerisindeki en büyük değişimi imparator Nero (M.S. 54-68) ve Vespasianus (M.S. 69-79) döneminde yaşayan bölge stratejik açıdan ön plana çıkmıştır. Doğudaki Parthlar'a karşı tampon bölge oluşturmak isteyen imparatorluk, doğuya en kısa yoldan ulaşmak için Trabzon'da donanma meydana getirmiş ve Suriye'den Karadeniz kıyılarına kadar sınır hattı oluşturmuştur. Bu sınır hattıyla kontrolü ele geçiren Roma İmparatorluğu için bölgenin önemi de giderek artmıştır (Aktaş, 2018: 39).

İmparatorluğun en geniş sınırlara ulaştığı Traianus (M.S. 98-117) döneminde Karadeniz'de hâkimiyeti sağlamak için büyük mücadele veren Roma İmparatorluğu'nu Pontus Krallığı kadar uğraştıran bir diğer topluluk, Roma'nın Daçyalılar adını verdiği Getalılar olmuştur. Roma ile yaptıkları bir yığın savaş sonrası imparatorluğun vasalı olmayı kabul etseler de boyun eğmeyen Getalılar üzerine İmparator Traianus döneminde sefer düzenlenmiş ve Karadeniz'in batı hattı da Roma İmparatorluğu'na bağlanarak sınır eyaletine dönüştürülmüştür. Böylece imparatorluk, Tuna'nın kuzeyindeki steplerle arasında savunma hattı oluşturmuştur (King, 2008: 80).

Traianus'tan sonra başa geçen Hadrianus'un (M.S. 117-138) Doğu Karadeniz ve Kafkaslardaki sınırları teftiş görevini verdiği Arrianus'un Kapadokia Eyaletine vali olarak atanmasının ardından bölgeye dair verdiği bilgiler önemlidir. Karadeniz'deki korsanlık faaliyetleri ve bu faaliyetleri destekleyen yerel hükümdarlarla sağlanacak anlaşmalara dair rapor hazırlayan Arrianus'un bu raporunda, Trabzon ordugâhını, Karadeniz'in sağındaki Romalıların son hâkimiyet noktası olarak tasvir etmesi Roma'nın doğu sınırını belirlemesi açısından önemlidir (Arrianus, 2005: 35).

1.1.3.3. Bizans İmparatorluğu Dönemi'nde Karadeniz

M.S. 4. Yüzyıla gelindiğinde İmparator I. Konstantinos (M.S. 272-337) ülkede yaşanan iç karışıklıklar ve saldırılar üzerine yönetimin Roma'dan sağlanamayacağı düşüncesiyle devlet merkezini 330 yılında doğuya taşıma kararı almıştır. Daha önce hiçbir devlete merkez olmamış olan bu şehir, Antik Megara kolonisi tarafından kurulmuş olan Bizantion⁴ şehridir ve yeni süreçte adı Konstantinopolis olarak değiştirilmiştir (Haldon, 2007: 35). Çevrili olduğu denizler sayesinde doğal bir savunma sistemine sahip olan bu yeni şehir, hem doğu-batı hem de kuzey-güney yönlü ticaret güzergâhlarının ana kavşak noktasında yer almaktaydı.

Bizans İmparatorluğu olarak adlandırılan bu devlet aslında Roma İmparatorluğu'nun devamıydı. Hristiyanlığı kabul eden I. Konstantinos'un oluşturduğu bu yeni düzen, Roma devlet geleneği, Hristiyanlık inancı ve Grek kültürü temellerine dayanıyordu ve Bizans, varlığını bu kaynakların sentezlenmesine borçluydu (Ostrogorsky, 2019: 25). I. Theodosius (M.S. 379-395) döneminde Hristiyanlığın resmî din ilan edilmesinin (381) ardından 6. yüzyıla gelindiğinde ise, Hristiyanlığın resmî din oluşu ve Grekçenin de ibadet dili olması Bizans toplumunda yaşayan farklı unsurların devlete bağlanmasını sağlamıştı (Tellioğlu, 2019: 51).

Balkanlar'da Slav, Bulgar ve Avar tehlikeleri Bizans'ı zor duruma düşürürken diğer taraftan da Sâsânî işgalleri devleti eyalet sisteminde düzenleme yapmaya sevk etmiştir. Askerî idareler olan *themaları* kurarak imparatorluk otoritesini güçlendirmeye çalışan devlet siyasî ve ekonomik durumunu geliştirdikçe *themaların* sayısını arttırdı. Özellikle doğu sınırında kurulan *themalar* yolların ve geçitlerin denetimini sağlamak ve bu bölgeye yapılacak seferler için askeri üs görevini üstlenmişti (Haldon, 2007: 119). Pontus bölgesinde otoritesini güçlendirmek isteyen

⁴ M.Ö. 7. Yüzyılda Grek kolonisi Megara hükümdarı Byzas tarafından kurulmuştur. (Lordoğlu, 2019: 173).

Bizans, Paphlagonia (Amasra, Karabük, Kastamonu) ve Khaldia (Ordu, Giresun, Trabzon, Rize, Artvin, Bayburt, Gümüşhane) *themalarını* kurarken Kırım'da da Klimata şehrini *thema* haline getirmiştir (Ostrogorsky, 2019: 194).

Justinianos (M.S. 527-565) dönemindeki uygulamalar ile iktisadî politikada gelişmeler olmuş, Asya ve Avrupa arasındaki ticarete malların akışını sağlama noktasında İstanbul ön plana çıkmıştır. Çin ve Hindistan ile yapılacak ticarî ilişkilere önem veren Bizans'ın en büyük engeli de Sâsânîler olmuştur. Sâsânîlerle sürekli savaş halinde olan Bizans, ticaretin aksamasını engellemek için zaman zaman antlaşmalarla barışı sağlamaya çalışsa da bu durum sınır anlaşmazlıkları, bölgesel hâkimiyet mücadeleleri ve ticarî üstünlük gibi nedenlerden dolayı çok uzun soluklu olmamıştır. Özellikle ipeğe duyulan gereksinim Bizans'ı doğu ticaretine muhtaç kılan en önemli unsurdur. Bu ticarete, hem Çin'e ulaşan kara yolunun hem de Hindistan'a ulaşan deniz yolunun İran üzerinden sağlanması İranlı tüccarları ön plana çıkarırken Bizans'ın etki alanını daraltmıştı. Karadeniz kıyıları üzerinden Orta Asya'ya ulaşan yolun güvenli olmaması da İranlı tüccarların hâkimiyetini arttırmıştı. Bu nedenle de ipek böceğini gizlice Bizans ülkesine getirme planları başarılı olunca İmparatorluğa büyük bir ekonomik kaynak sağlanmış ve bu alanda tekel sağlayan devlet iktisadî gelişme yaşamıştır (Ostrogorsky, 2019: 68-69).

İpek Yolu üzerinde Sâsânî etkisini kırmak için yapılan bir diğer önlem ise Orta Asya Türkleriyle kurulan ittifak girişimleridir. Bizans ve Göktürk Devletleri arasında elçilik heyetleriyle sağlanan ittifak sonrası İpek Yolu üzerindeki Sâsânî gücü kırılmış ve bu ticaret yolunun Orta Asya hattında Göktürkler etkin hale gelmişti. Akdeniz ve Karadeniz'in önemli limanlarına sahip olması dolayısıyla doğudaki malların batıya aktarılmasındaki kilit nokta olan Bizans da böylece üstünlüğü eline bulundurmaya başlamıştı. Buna Kırım üzerinden Karadeniz'in kuzeyindeki topluluklarla kurulan Kuzey-Güney ticareti de eklenince Bizans Doğu - Batı hattında olduğu gibi Kuzey-Güney ticaretinde de ön plana çıkmıştır. Kuzey ülkelerinden İstanbul'a deri, balmumu ve köle getirilirken İstanbul'dan yukarı bozkırlara ipek, altın, şarap ve meyve gibi ürünler gönderilmiştir (Heyd, 2000: 79).

Müslüman Arapların fetih hareketlerini genişletmeleri ve Akdeniz limanlarını ele geçirmeleriyle beraber Bizans'ın dünya ticaretindeki etkisi de zayıflamaya başlamıştı (Heyd, 2000: 58). Akdeniz'deki ticarî üstünlüğü kaybetmek de Bizans'ı Karadeniz ticaretine yöneltmişti. Böylece Karadeniz ticaretine yönelen Bizans, bu havza üzerinden Avrupa ile Asya arasında bağlantı kurmuştur. İpek Yolu'na paralel olarak bu yolun kuzeyinden geçen Kürk Yolu aktif bir şekilde kullanılmaya başlanmıştır. Karadeniz'in ulaşımına elverişli olan nehirleri ve Kırım üzerinden Avrupa ile teması sağlayan Bizans, Kafkaslar ve Hazar Denizi'nin kuzeyinden Asya'ya ulaşarak kuzey hattını işlek olarak kullanmıştır. Böylece Müslümanlardan dolayı uğradıkları ekonomik kaybı telafi etmeye çalışmışlardır. İtil Bulgarları, Hazarlar, Vikingler ve Bizans'ın etkin olduğu bölge ticaretinde ön plana çıkan ticarî emtiaların başında köle, kürk, deri, orman ürünleri, savaş aletleri, fok balığı ve balina gibi hayvanların dişleri gelmiştir (Karabıyık, 2020: 83).

Haçlı Seferleri'nin başlamasıyla doğu-batı ticaretinin daha da öneminin arttığı süreçte Akdeniz'de aktif bir şekilde ticarî faaliyetlere başlayan İtalyan Şehir Devletleri, Bizans'ın Türk akınları sonucu Anadolu'daki nüfuzunun zayıflamasını değerlendirerek Karadeniz limanlarında ticarî imtiyazlar elde etmişti. I. Aleksios Komnenos (M.S. 1081-1118) döneminde Normanlar, Peçenekler ve Selçuklularla mücadele eden devlet, girdiği ittifak arayışında Venediklilerle antlaşma yapmış ve bu antlaşmayla Venedikliler Bizans topraklarında çok cüz'î oranda vergi

ödeyerek serbestçe ticaret yapma hakkı kazanmıştı. Manuel Komnenos (M.S. 1143-1180) döneminde Venediklilerle yaşanan anlaşmazlıklar üzerine hükümdar, diğer İtalyan Şehir Devletleri olan Ceneviz ve Pisa ile antlaşma yaparak ittifak kurmuştur (Ostrogorsky, 2019: 331-361). Venedik'e karşı denge sağlayan devletin bu politikasıyla Cenevizliler de, özellikle Karadeniz sahillerinde etkili olmaya başlamıştır. Bu noktadan sonra denizlerdeki etkinliğini tamamen kaybeden Bizans, ticarî alanda bir daha nüfuz sahibi olamamıştır.

2. TÜRKLERİN ANADOLU'YA GİRİŞİ ve KARADENİZ'DEKİ İLK FAALİYETLERİ

2.1. Anadolu'ya Gelen İlk Türkler

Selçuklu Türklerinin Anadolu'ya akınlar düzenlemesinden çok önce çeşitli Türk boylarının Anadolu'ya yöneldiğini ve akınlarda bulunduğunu görüyoruz. Bu akınların başında Batı-Hunlarının 396-398 yıllarında gerçekleştirdikleri askerî harekât karşımıza çıkar. Nitekim Karadeniz'in kuzeyinden Batı Roma ve Bizans topraklarına yayılan bu istilâ hareketinin bir kolu da Kafkaslar üzerinden Anadolu'ya yönelmiştir. Fırat Havzası'nı takiple Erzurum, Malatya, Antakya, Suriye hattını hızla geçen Hun atlı birlikleri, Orta Anadolu'ya yönelmiş daha sonra da Doğu Anadolu ve Azerbaycan yoluyla Karadeniz'in kuzeyine çekilmişlerdir. Yerleşme ve yurt tutma amacı taşımayan istilâ niteliğindeki bu akınlar, bölgede büyük bir korku ve dehşet uyandırmış aynı hızla da son bulmuştur (Sevim, 2020: 27).

VI. yüzyıla gelindiğinde ise bu sefer Anadolu'da Bulgar Türkleri ile Avarları görüyoruz. Sınır bölgelerinin güvenliği için Iustinianos (527-565) döneminde 530 yılında Bulgarlar; Trabzon, Çoruh havzası ve Yukarı Fırat bölgelerine yerleştirilirken 577 yılında Avarlar; Doğu bölgelerine yerleştirilmiştir (Yinanç, 2020: 19). İranlılara karşı sınır bölgelerini korumak için savaşçı birliklere ihtiyaç duyan Bizans İmparatorluğu bu politikası sayesinde Balkanlarda da sükûneti sağlamış oluyordu. Çünkü Bulgar Türkleri Slavlarla birleşerek Bizans için büyük bir tehlike yaratmaktaydı. Böylece Balkanlardan uzaklaştırılan bu kavimler doğu sınırlarında iskân ettirilerek İran'a karşı tampon bölge haline getirilmiştir. Bu nedenle de paralı asker olarak değil yerleşik olarak iskân ettirilmiştir (Tellioglu, 2004: 57-60).

Gayri Müslim Türklerin ardından Müslüman Türklerin Anadolu'ya ilk gelişi VIII. yüzyılda İslâm fetihleri döneminde gerçekleşmiştir. Emevîler döneminden itibaren İslâmiyet ile tanışmaya başlayan Türkler, Abbâsîler döneminde İslâm ordularına dâhil olmuştur. Halife Hârûnürreşîd (786-861) döneminden itibaren ordu içerisinde ve devlet yönetimindeki etkileri ve sayıları artmaya başlayan Türkler, Türkistan ve Horasan'dan Anadolu'ya getirilerek Bizans'a karşı yapılan gazâlarda yer almışlardır. Abbâsî – Bizans uç bölgelerine (sınırlarına)⁵ yerleştirilen bu birliklerin temel görevi yaz (Sâife) – kış (Şaliye) olmak üzere senede iki defa Bizans'a akın düzenlemektir. Söz konusu akınlarla İslâm topraklarını koruyan bu birlikler, Bizans ile mücadele ederek Anadolu topraklarını ele geçirmeye çalışmışlardır. Bu sayede Bizans şehir ve kalelerinde tahribatta bulunarak bu yerleşim yerlerinin yıkımına, nüfus yoğunluğunun azalmasına ve Bizans savunma hattının zayıflamasına neden olmuşlardır. Böylece Selçuklu Türkleri Anadolu'ya yöneldiğinde savunma hattı zayıflamış olan Bizans karşısında ilerlemeleri ve Anadolu'yu fethetmeleri kolaylaşmış, sonuca ulaşmada çok daha hızlı hareket edebilmişlerdir (Sevim, 2020: 21-23).

2.2. Selçuklu Türklerinin Anadolu'ya Yönelme Nedenleri

Türklerin Selçuklular döneminde Anadolu'ya yönelmesi öncekilerden farklı nedenler barındırır. Bilinen topraklara yönelen bu akınların sonuçları farklı olacak ve istilânın ötesinde yurt

⁵ Suğûr ya da Avâsım adı verilen bu bölgeler Tarsus'tan başlayarak Adana, Maraş, Malatya hattını takip ederek doğuya doğru Fırat'a kadar uzanır. Askerî amaçla kurulmuştur. Suğûr, Bizans sınırına en yakın bölgede yer alan kale ve şehirler için kullanılırken Avâsım, bu hattın güneyindeki kale ve şehirler için kullanılmıştır. Detaylı bilgi için bkz. (Avcı, 2009: 473-474; Yıldız, 1991: 111-112).

edinme sürecini başlatacaktır. Bu sürecin başlamasında ön plana çıkan Türk topluluğu ise Selçuklu liderliğindeki Oğuz Boyları olmuştur. İslâmiyet'i kabul eden Selçuk Bey'in Cend şehrinde 1007 yılında ölümünün ardından ailenin başına Arslan Yabgu geçti. Arslan Yabgu liderliğinde Cend'den ayrılan Selçuklular, Arslan Yabgu'nun faaliyet sahası olan Mâverâünnehir'e, Buhara civarına geldiler. Babaları Mikâil'in ölümünün ardından dedeleri Selçuk Bey tarafından yetiştirilen Tuğrul ve Çağrı Beyler de maiyetindekilerle beraber bu bölgeye gelmiş ve amcalarına tabî olmuşlardı (Köymen, 1981: 30-31).

Arslan Yabgu'ya bağlı Selçuklu Türklerinin desteğiyle askerî gücünü arttıran Sâ mânîler, II. Nûh döneminde Buhara'yı ele geçirmeyi başarsalar da hem Karahanlılar hem Gaznelilere karşı verilen mücadelede başarısız olarak İsmâil b. Nûh döneminde yıkılmaktan kurtulamamıştı (1005) (Usta, 2021: 187-190). Sâ mânîlerin yıkılmasıyla Karahanlılar karşısında yalnız kalan Selçuklular, Mâverâünnehir hâkimi İlig Hân Nasr ile ittifak kurdular. Ancak İlig Hân Nasr, Tuğrul ve Çağrı Beylerden korkarak onlara kötü davranmaya başladı ve bölgeden çıkarmak istedi. Kurdukları ittifaka güvenemeyen kardeşler bunu haber alınca da diğer Karahanlı hükümdarı Buğra Hân'a sığındılar. Başlangıçta Tuğrul ve Çağrı Beyleri iyi karşılayan Buğra Hân, tedbir gereği aynı anda yanına gelmeyen beylerden Tuğrul Bey'i yakalatarak esir edince Çağrı Bey de ona karşı mücadele başlattı. Karahanlı birliklerini yenilgiye uğratan Çağrı Bey böylece Tuğrul Bey'in serbest bırakılmasını sağladı ve iki kardeş Semerkand'a geçtiler (İbnü'l Esir, 2019: 76-77; Mîrhând, 2018: 22-24).

İlig Hân Nasr'ın ölümüyle Buhara'ya gelen Ali Tekin, Arslan Yabgu ile kurduğu ittifak sonrası hâkimiyetini sağlamlaştırmak için Arslan Yabgu da güç ve nüfuzunu arttırdı. Bu ittifakın dışında kalan Tuğrul ve Çağrı Beyler ise bu sefer de Ali Tekin'in takibine uğrayınca zor durumda kaldı. Bunun üzerine de Tuğrul Bey çöllere çekilirken Çağrı Bey 3000 kişilik süvari birliği ile Anadolu üzerine 1018 yılında⁶ keşif seferine çıktı (Turan, 2003: 88-89). Mâveraünnehir'deki siyasî karışıklık ve güç sahibi otoriteler karşısında sıkıntıya düşen Selçuklu Beyleri, bölgedeki varlıklarını sürdürebilmek ve devlet kurabilmek için maddi kaynağa ihtiyaç duymaktalardı (Ayönü, 2021: 10). Bu akın sonrası Çağrı Bey büyük bir ganimetle dönmüş ve bu sayede Buhara'da etrafında büyük bir topluluk oluşmuştu. Bu durum üzerine amcaları Arslan Yabgu, yeğenlerine kalabalığın dağıtılmaması durumunda dikkat çekecekleri ve Mâverâünnehir meliklerinin saldırısına uğrayabileceklerine dair uyarısı da bunun göstergesi niteliğindedir (Mîrhând, 2018: 29-30).

Selçuklu Türklerinin büyük güçler arasında hayatta kalma mücadeleleri siyasî otorite kurmayı zorunlu kılıyordu. Bu nedenle devletleşme aşamasında maddi kaynak sağlamak için Anadolu'ya yöneldiler. Ancak bu hedef daha sonraki süreçte yurtsuz olan soydaşlarına yurt temin etme amacına dönüştü. Çağrı Bey'in keşif seferi sonrasında gözlemlediği Anadolu'daki siyasî ve iktisadî durum, Mâverâünnehir ve Horasan'da yığılan Türk kitlelerine umut oldu. Bu nedenle de Tuğrul Bey, Alp Arslan ve Melikşah gibi ilk Selçuklu sultanları kalabalık Türkmen kitlelerini Anadolu'ya yönlendirerek onlara yurt temin ettiler. Böylece ganimet elde etme akınları, Anadolu'nun Türkleşmesinin zeminini hazırladı. İzledikleri Batı politikasıyla (Türkmen politikası) kendi hâkimiyet alanlarını genişlettikleri gibi bu yurtsuz kalabalığın kendi ülkelerinde ve İslâm dünyasında sebep olabilecekleri sıkıntıların önüne geçerek asayişini sağlamış oluyorlardı

⁶ Anadolu'ya yapılan bu ilk keşif seferinin tarihi ile ilgili kaynaklarda farklı görüşler yer alsa da Ermeni müellif Mateos bu tarihi 1018 olarak kaydetmiştir. Detaylı bilgi için bkz. (Urfalı Mateos, 2019: 48)

(Turan, 2003: 115). İslâm dünyasına yönelen istilaları engelleme gayreti ve Bizans’a karşı yürütülen gazâ politikası, Selçukluların İslâm dünyasında itibar kazanmalarına ve devletin kurulma aşamasında ihtiyaç duydukları meşruluğu elde etmelerini sağlayacak en önemli adımdı.

2.2.1. Seçilen Güzergâh ve Coğrafi Uygunluk

Türklerin Doğu Anadolu ve Kafkaslar üzerinden Anadolu’nun içlerine kadar ilerleyişi genel olarak güney ve batı yönünde devam etmişti. Bu yolculukta Türklerin kullandığı istikâmet: Çoruh ve Kelkit vadileri yoluyla Yeşilırmak ve Kızılırmak’ı takip ederek Paphlagonia içlerine, Aras ve Yukarı Fırat vadilerini takiple Kapadokya’ya, Ahlat ve Van Gölü havzasını takiple Orta Anadolu’ya, Bitlis, Erzen, Amid yolunu takiple de el-Cezire bölgesine ulaşır (Yinanç, 2020: 127).

Anadolu platosunun yüksek ve dağlı çevrelerine tutunan göçebe Türkmenler, aşamalı olarak Batı Anadolu’ya doğru ilerlemişti. Mevsimlik olarak ilerleyen bu akınlar, Bahar ve Yaz aylarında başlayıp Kış aylarında geri çekilmeyle son bulmaktaydı. Her yıl yenilenen bu akınlar tarım nüfusunun kaçıışı, onlardan boşalan yerlere ise göçebe nüfusun yerleşmesiyle nihayetleniyordu. Yerli unsurların askerî açıdan zayıf olması ve merkezî otorite eksikliği göçmen yayılışını engellemede yetersiz kalınmasına neden olmuş ve Türkmen ilerleyişini teşvik etmişti (Aslan, 2021: 27).

Hayvancığa dayalı göçebe yaşam tarzında en temel ihtiyaç geniş otlaklara sahip olmaktan geçer. Bu nedenle de mevsimlere göre yer değiştirmek zorunda olan göçmenler, kış aylarında daha sıcak olabilecek alçak alanlara, yaz aylarında yüksek ve serin yaylalara yönelmek zorundaydı. Bu nedenledir ki Türkmen boyları Anadolu ve Kafkaslara yaptıkları kitlesel hareketlerinde özellikle bu ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik faaliyetlerde bulunmuşlardır (Peacock, 2021: 170). Dönemin kaynaklarında da yerini bulan bu durumu en net şekilde ortaya koyan örnek, Gürcü tarihçi tarafından kaleme alınmıştır.

“Türkler bugüne kadar, bağbozumu ayında (Ekim) bütün kıtaları ile Somhet’e girerek, ilkbaharda olduğu gibi kışın da çok güzel yerler olup otlaklar, çok miktarda odun ve su, bolca av hayvanları bulunup her bakımdan faydalı ve zevkli yerler olan Tiflis’den Berza’ya kadar gidiyor ve İor kıyılarında yerleşiyorlardı. Sayısız at, koyun, katır ve deve sürüleri ile gelen Türkler, çadırlarını orada kuruyorlardı ve hiçbir şeyden mahrum kalmaksızın avlıyor, rahatlık ve sevinç içinde tatlı bir hayat sürüyor, şehirler ile ticaret yapıyor ve aynı zamanda topraklarımızın içinde dolaşarak büyük miktarda ganimet ve esir alıyorlardı. Onlar, ilkbaharda Somhet ve Ararat dağlarına çekilmeye başlıyorlardı. Onlar, bu güzel ve yeşil ovalarda yazın da büyük miktarda ot ve membalar buluyorlardı. Onların sayısız sürülerini gören: “Dünyanın her tarafındaki Türkler, bu memlekette randevu vermişlerdir” diyecekti. Sultan da dâhil olmak üzere, kimse onları ne oradan uzaklaştırmayı, ne de onlara en ufak bir zarar vermeyi aklından geçirebiliyordu” (Brosset, 2003: 316).

Otlak ve ganimet ihtiyacının karşılanması zorunluluğu beylerin boyuna karşı temel görevidir. Bu göreve ek olarak otlakların korunması ve otlaklar arası geçiş güzergâhlarının güvenliğinin sağlanması da aynı şekilde en temel gerekliliktir. Zira Anadolu ve Kafkaslardaki Türkmen hareketlerine baktığımız zaman bu durumu çok daha açık bir şekilde görmekteyiz. Örneğin Kuzey Anadolu’da Bayburt ve çevresini yaylak, Diyarbakır ve çevresini kışlak olarak kullanmak isteyen Türkmenlerin bu bölgelere akın düzenlemesi normaldir. Ancak çorak ve

kayalık olan Taron Bölgesi'ne (Muş) saldırımları tamamen kışlak ve yaylaklar arasındaki göç yollarının güvenliğini sağlamaya yöneliktir (Peacock, 2021: 171).

Anadolu'ya yönelen Türkmenlerin hayvancığa dayalı göçebe yaşam tarzı yaylak – kışlak hayatı sürebilecek yerlere yönelmelerini zorunlu kıldığı için güney bölgelerinin tercih edilmediği görülmektedir. Hayvanlar için fazla sıcak olan bu coğrafyaya uyumun zor olmasıyla beraber elbette siyasî ve dinî sebepler de etkili olmuştur. Zira İslâm topraklarını yağmalamak büyük bir tepkiye sebep olduğu gibi, bu topraklarda savaşmak da aynı şekilde kolay olmuyordu. Bu nedenle de Ermeni bölgesi üzerinden Anadolu'ya yönelen akıncılar herhangi bir tehlike anında da özellikle Azerbaycan'a çekilmişlerdir (Cahen, 2022: 18-19).

Türklerin yaşam tarzlarına uygun olarak seçtikleri bölgelerden biri de Kelkit Havzası'dır. Konumuz açısından önemli bir yere sahip olan Kelkit Havzası, yoğun olarak kullanılan güzergâhlardan olmuştur. Yaylak - kışlak hayatı süren Türklerin bu yerleşim bölgesini seçmeleri doğal olarak tesadüfî bir durum değildir. Bizans'ın doğu eyaletleriyle bağlantısını sağlayan bu Havza, Arap ve Sâsânîlere karşı verilen mücadelede askerî üs olarak kullanılmıştır. Nehir yatakları boyunca uzanan yollar sayesinde kıyı ile iç kesimler arasında ulaşımı kolaylaştıran bölge, Malazgirt Savaşı sonrası Romanos Diogenes'in (1068-1071) de İstanbul'a dönüş için kullandığı güzergâhtır (Aslan, 2018: 43-44).

2.2.2. Bölgedeki İstikrarsızlık

Selçuklu akınlarının yoğunlaştığı XI. yüzyılda Doğu Anadolu ve Azerbaycan bölgesine baktığımızda siyasî karmaşa göze çarpar. Birbirleriyle sürekli olarak çatışma halinde bulunan Ermeni ve Gürcü prenslikleri ile iş birliği ve ittifak girişimlerinin yoğun olduğu Müslüman beyliklerinin, vasal statüye sahip olmalarına rağmen Bizans ile anlaşmazlık yaşadıkları görülmektedir (Sevim, 2020: 33). Bölgedeki bu anlaşmazlık ve kargaşa Selçuklulara karşı direniş gücünün kırılmasına ve Anadolu'daki Türk ilerleyişine zemin hazırlamıştır.

Siyasî birlikten yoksun olan Gürcistan topraklarındaki Abhaz ve Bagrat⁷ mücadelesi, ülkenin tek bir otorite altında birleşmesini engellemiştir. X. yüzyılda da devam eden bu mücadelede Bagratlıların siyasî birliği sağlamaya yönelik çabalarına Abhaz kralları karşı çıkmış ve onlar da kendi hâkimiyetlerini sağlamaya çalışmışlardır. Bu durum da her iki tarafın farklı güçlerle ittifak kurarak varlığını korumaya çalışmasına neden olmuştur. İslâm fetihleri sırasında Arapların ilerleyişini kolaylaştıran bu çekişme, XI. yüzyılda Bizans'ın bölgeyi ele geçirmesine neden olurken daha sonraki süreçte de Selçukluların bölgede hızla ilerlemesine ve tutunmasına yaramıştır (Tellioglu, 2022: 47).

Bölgenin bir diğer gücü olan Ermeniler ise asırlarca Bizans ile Sâsânîler arasında tampon devlet olarak varlığını sürdürürken, Arapların bölgeye gelmesiyle bu sefer de Bizans ile Arap güçleri arasında kalmıştı (Vasiliev, 2017: 362). XI. yüzyıla gelindiğinde Vaspurakan Ermeni Krallığı ve Ani Ermeni Krallığı olarak bölgede hüküm süren Ermeniler, Bizans'ın doğu sınırlarına yönelerek bölge topraklarını ilhak etmesiyle bağımsızlık statülerini kaybetmişlerdir (Köymen, 1981: 33).

Bizans İmparatoru II. Basileios'un (960-1025) Balkanlardaki faaliyetlerinin ardından doğuya yönelmesiyle başlayan süreç, imparator Konstantin Monomakos (1042-1055) dönemine

⁷ Bagratlılar, 575 yılından itibaren aralıklı olarak 1059 veya 1030 yıl Kartli'de hüküm süren Gürcü ailesisidir. Detaylı bilgi için bkz. (Brosset, 2003: 183)

kadar devam etti. I. Gagik'in ölümüyle Ermeni Krallığı'nda başlayan karışıklıklar, Gürcü aileler arasındaki çekişmeler ve Gürcü kralı III. Bagrat'ın ölümüyle I. Giorgi'nin Abhaz krallığına geçmesi, Müslüman beylikler ve Türklerin bölgedeki faaliyetleri II. Basileios'un bölgeye yönelmesinde etkili oldu. Gürcistan, Vaspurakan ve Ani Krallıklarını ilhaka başlayan II. Basileios'un bu politikasını Konstantin Monomakos da devam ettirerek yarı bağımsız krallıkları kendine bağladı. Böylece doğuda savunma hattı oluşturan Bizans, sınırlarını genişleterek merkezi otorite sağlamaya çalışsa da yerel halkın tepkisine maruz kaldı. Bu da Selçuklu Türklerinin bölgede hâkimiyet kurmasını kolaylaştıran bir diğer unsur oldu (Brosset, 2003: 267-269; Honigsmann, 1970: 155-169; Lastivertli Aristakes, 2020: 20-21; Ostrogorsky, 2019: 291-292; Tellioğlu, 2022: 62-63; Vasılıev, 2017: 363).

Ermeni ve Gürcü krallıklarının yanı sıra bölgede hâkimiyet sürdüren diğer güç odakları ise Müslüman vasallıklarıdır. Abbâsilerin zayıflamasıyla bu bölgede ortaya çıkan hanedanlıkları sıralayacak olursak:

Revvâdîler: Azerbaycan'ın ve İran'ın kuzeybatısında hüküm süren bu hanedanlık, Tebriz merkezli kurulmuştur. Aslen Yemenli Arap kabilelerine dayanırlar ve 1062 yılında Tuğrul Bey'in Anadolu seferinde itaat altına alınmışlardır (Tomar, 2008: 36-37).

Şeddâdîler: Arrân ve Doğu Anadolu'da hüküm süren hanedanlığın merkezi Gence ve Dvin'dir. Ermeni ve Gürcülere karşı yürüttüğü mücadeleler sonrasında bölgede güç sahibi bir konuma ulaşmıştır ancak Tuğrul Bey'in Anadolu seferi sırasında Selçuklulara itaat etmişlerdir (Bezer, 2010: 409-411).

Mervânîler: Meyyâfârikîn (Silvan) merkez olmak üzere Diyarbakır ve çevresinde hâkimiyet sağlayan hanedanlıktır. Bizans'a ve Ermenilere karşı mücadele eden hanedanlığın Büveyhîlere karşı da isyan ettiği görülmüştür. Tuğrul Bey döneminde Selçuklulara tabî olan hanedanlık, Melikşah dönemine kadar varlığını sürdürmüştür (Tufantoz, 2004: 230-232).

Doğu Anadolu ve Kafkaslarda hüküm süren farklı siyasî otoriteler, etnik ve dinsel çeşitlilik, bölgenin dağlık coğrafi yapısı güçlü bir merkezî iktidar kurulmasının önündeki en büyük engellerdir. Bu nedenle de başkent ile Doğu sınır bölgeleri arasında sağlıklı bir iletişim kanalı kurulamamış, askerî açıdan yeterli oranda destek sağlanamamıştır. XI. yüzyılda Ermeni ve Gürcü topraklarının ilhak edilmesiyle yerli aristokrasi ortadan kaldırıldı. Bunun üzerine merkezden komutanlar ve paralı askerler gönderen devlet, yerel savunma hattının çökmesine neden oldu. Daha sonraki süreçte batı yönünde gerçekleşen askerî harekâtlar ile merkezdeki iç karışıklık ve isyanlar, Bizans'ın doğu sınırlarını ihmal etmesine sebep olunca Selçuklu akınlarını önlemede yetersiz kalmıştır (Beihammer, 2022: 60-61).

2.3. Selçuklu Akınları ve Karadeniz'deki Faaliyetleri

Anadolu'ya yapılan ilk Selçuklu akınları doğrudan Karadeniz Havzası'na yönelmemiştir. Ancak seçilen güzergâh ve akınların daha sonraki süreçte bu bölgeye yönelmesi Oğuz yerleşimine zemin hazırlaması açısından önemlidir. Çünkü bu seferler esnasında Karadeniz Havzası'nın da içinde olduğu doğuya yönelik akınlar, bölgedeki Bizans otoritesinin görülmesini sağladı. Ayrıca Karadeniz ve Kafkaslar Bölgesi'nde hüküm süren Ermeni ve Gürcülerin Selçuklu akınları ile tanışması ve mağlup olması, bölgenin Türkleşmesi sürecinde önemli bir yere sahiptir (Tellioğlu, 2004: 63).

2.3.1. Çağrı Bey ile Başlayan Keşif Seferi

Yukarıda da belirtildiği üzere Mâverâünnehir Bölgesi'nde sıkışıp kalan ve en son Ali Tekin'in takibine uğrayan Tuğrul ve Çağrı kardeşler aldıkları karar gereği harekete geçti. Bu karara göre Tuğrul Bey, ülkenin ulaşılması güç ve uzak çöllerine çekilirken Çağrı Bey, Anadolu üzerine sefere çıktı (Mîrhând, 2018: 26-27). Üç bin kişilik atlı birliklerle başlayan bu seferin rotasının çizilmesinde, içerisinde Türklerin de yer aldığı Horasan gazilerinin telkinleri etkili olmuştu. Azerbaycan ve Meyyâfârikîn yoluyla Bizans'a karşı cihâdda bulunan bu gaziler aracılığıyla Yabgulu Oğuzları da Anadolu gazasına katılmışlardı (Turan, 2003: 89).

1015 - 1018 yılları arasında Horasan'ı geçen Çağrı Bey, kendisine katılan Türkmenlerle Gaznelilerin Horasan valisi Arslan Cazip'in takibini atlatarak Azerbaycan üzerinden Anadolu'ya ulaştı (Yinanç, 2020: 31). Van Gölü Havzası'na ulaşan Türkmen akınları ilk olarak Ermeni Vaspurakan Krallığı üzerine yöneldi. Kral Senekerim'in gönderdiği kuvvetlerle mücadele eden Çağrı Bey, komutan Şapuh ve Senekerim'in oğlu Davit'in öncülüğündeki birlikleri ağır bir yenilgiye uğratarak geri çekildi (Urfalı Mateos, 2019: 48-49). Elde edinilen başarı üzerine kuzeye yönelerek Nahcivan üzerine yürüyen Çağrı Bey, Liparit önderliğindeki beş bin kişilik Gürcü kuvvetlerinin savaşıma cesaret edememesi üzerine bölgeyi kolayca ele geçirdi ve denetim altına aldı. Daha sonra tekrar kuzeye doğru harekete geçen birlikler Dovin şehrinin güneyindeki Nik bölgesine girdi. Burada Çağrı Bey kuvvetlerine karşı koymaya çalışan Becni Kalesi'nin Bizans komutanı Vasak Pahluvani, beklediği yardımcı kuvvetler gelmeden Çağrı Bey'in saldırısına maruz kalınca yenilgiye uğradı ve öldürüldü (Ayönü, 2021: 9).

Anadolu'daki keşif ve ganimet amaçlı akınlarını başarıyla tamamlayan Çağrı Bey, Doğu Anadolu'dan Kafkaslar hattına kadar rahatlıkla ilerledi ve bu süre zarfında karşısında hiçbir kuvvet duramadı. Elde ettiği başarıların ardından Arslan Cazip'e yakalanmadan Mâverâünnehir'e dönmeyi başaran Çağrı Bey, kardeşi Tuğrul Bey'e *"Burada iki büyük vali var. Bunlar Harzemşah Harun ve Sebük – Tekin'in torunu ve Mahmud'un oğlu Sultan Mesud. Biz yalnız bunların hakkından gelemiyoruz. Fakat keşfetmiş olduğum Horasan ve Arminya'ya gidebiliriz. Çünkü buralarda bize karşı gelebilecek bir kimse yoktur"* (Gregory Abû'l – Farac, 1999: 293) diyerek Anadolu'nun savunmasızlığını belirtmiş ve yerleşime uygunluğu açısından bilgilendirmişti (Sevim, 2020: 34).

Türkmen akınları karşısında büyük bir şaşkınlık ve dehşet içerisinde kalan bölge halkının yaşadığı korku dönemin kaynaklarına da yansımıştır. Türkler ile ilgili *"Öldürücü nefesli ejder, kanatlı yılanlar, acaib şekilli, yaylı ve kadın gibi uzun saçlı"* şeklindeki tasvirler, Türkmen akınlarının bölge üzerinde bıraktığı etki bakımından dikkat çekicidir. Bu noktada dikkat çeken bir diğer husus ise Türkmen akınlarına maruz kalınmasının dinî nedenlere dayandırılmış olmasıdır. Kilise çevresinden gelen dönemin müellifleri, Hristiyanlığın öğretilerinden uzaklaşılmasından dolayı cezalandırıldıklarını düşünmüş ve eserlerinde de bu durumu vurgulamışlardır (Urfalı Mateos, 2019: 48-49).

Akınların bölge üzerindeki tahribatının sonucunda suçlanan bir diğer unsur ise şüphesiz Bizans İmparatorluğu olmuştur. Kendilerine yardımcı kuvvet gönderilmesi hususunda yetersiz kalındığını düşünen Ermeni ve Gürcüler, Bizans İmparatorluğu'na karşı güven kaybetmişlerdir. Bu duruma bir de II. Basileios'un doğuya yönelik seferleri ile Ermeni ve Gürcü topraklarını ilhak ederek önemli bir Ermeni nüfusunu Orta Anadolu'ya nakletmesi eklenince yerli halkın Bizans'a olan öfkesi katlanmıştır. Kuşkusuz bu durumun en önemli sonucu bölgedeki unsurlar arasındaki

bağların zayıflamasına paralel olarak birlikte hareket etme kabiliyetini yitirmeleri olmuştur (Aslan, 2018: 47).

2.3.2. Türkmen Akınları

Gazne hükümdarı Sultan Mahmud, düzenlediği bir şölen esnasında Arslan (İsrâil) Yabgu'yu yakalayarak Kalincar Kalesi'ne hapsedmiş, ona bağlı Türkmen toplulukları da Horasan'a yerleştirmişti. Burada diğer Türkmen topluluklarıyla birleşen Yabgulular Horasan valisi Arslan Cazib'i yenilgiye uğrattınca Sultan Mahmud, karşı saldırıya geçerek birçoğunu katletti (1028). Bu olay üzerine iki bin çadırılık Türkmen kitlesi Azerbaycan'a doğru harekete geçerek Vahsudan'ın hizmetine girmiş ve Anadolu'ya yapılan akınlarda yer almışlardı. Horasan'da kalan diğer Türkmen birlikleri ise Sultan Mahmud'dan sonra başa geçen Sultan Mesud'un hizmetine girmişti. Devlete karşı birçok hizmette bulunan bu birlikler, Gazne valileriyle yaşadıkları anlaşmazlık üzerine taşkınlıklar yapmaya başladı. Bu durum üzerine Sultan Mesud'un takibine uğrayan Türkmen kitlelerinin büyük bir kısmı Azerbaycan'a doğru harekete geçti (1036) ve burada soydaşlarıyla birleştiler. Bir kısmının doğuya ve güneye yöneldiği bu Türkmen kitesinin esas büyük bölümü Azerbaycan'da kalarak Ermeniler üzerine yapılan akınlarda yer aldılar. Tiflis'i Müslümanlardan almaya kalkan Gürcü kralı Bagrat'a ve Bizans generali Haçik'e karşı mücadele eden bu birliklerin zaman zaman Müslüman topraklarına da zarar vermesi tepkiye yol açtı. Türkmenlerin bu faaliyetlerinden rahatsız olan Abbâsî halifesi ve Müslüman Emirler, Tuğrul Bey'e başvurarak şikâyetle bulunmuş ve durdurulmalarını istemişti. Şikâyetlerin artması üzerine harekete geçen Tuğrul Bey, hem soydaşlarını hem de Müslüman topraklarını korumak adına Müslüman Emirlere haber gönderdi. Türkmen nüfusunun zorunlu ihtiyaçlarını karşılamak için bu yola başvurdıklarını belirten Tuğrul Bey, Emirlere, Bizans'la mücadelede onlardan yararlanılmasının doğru olacağını telkin etti (Sevim, 2020: 39-40; Turan, 2003: 119-120; Yinanç, 2020: 32-33).

2.3.3. Tuğrul Bey Dönemi Akınları

1040 Dandanakan Savaşı Gaznelilerin yenilgisi, Selçuklukların zaferiyle sonuçlandı. Bu zafer Büyük Selçuklu Devleti'nin kuruluşunu sağlayarak Türk-İslâm Dünyası'nda güç dengelerinin değişmesi ve yeni bir sürecin başlaması demektir. Başkenti Rey'e taşıyan Sultan Tuğrul, geleneksel Türk yönetim yapısı gereği ülke topraklarını hanedan üyeleri arasında taksim etti. Bu taksime göre batıya yönelik fetihleri gerçekleştirmeleri için üvey kardeşi İbrahim Yinal'ı Hamedan, amcası Musa Yabgu'nun oğlu Hasan ve Çağrı Bey'in oğlu Emir Yakutî'yi Azerbaycan, Arslan Yabgu'nun oğulları Kutalmış ve Resul Tekin'i Gurgan (Cürcân) ile Dâmgân topraklarına gönderdi (Râvendi, 2020: 103). Böylece Anadolu üzerine yapılacak akınlar, yağma ve istîâdan ziyade devlet kontrolünde gerçekleştirilen düzenli seferlere dönüşmüş oldu (Ayönü, 2021: 16).

Her biri kendi bölgesinde fetihlere girişen Selçuklu şehzadelerinin batıya yönelik seferlerinde karşılarındaki güç Bizans İmparatorluğu idi. II. Basileios'un doğu politikasıyla sınırlarını Azerbaycan ve Kafkaslara kadar genişletmesi, Selçuklularla Bizans'ı karşı karşıya getirmişti. Bu noktada tarafların ilk karşılaşması 1045 yılında Gence surları önünde gerçekleşti. Gürcü prensi Liparit komutasındaki Bizans ordusuna karşılık, Tuğrul Bey, Arslan Yabgu oğlu Kutalmış idaresindeki birlikleri yönlendirdi. Taraflar arasındaki bu ilk karşılaşmada Bizanslılar mağlup oldu ve Ermeni komutan Vahram hayatını kaybetti. Kutalmış'ın Aras Nehri boyunca

ilerlediği bu zaferin ardından bölgede faaliyetlerini sürdüren bir diğer Selçuklu Şehzadesi Hasan ise, Erzurum ve Pasin şehrini ele geçirip Vaspurakan'a girdi. 20 bin kişiden oluştuğu iddia edilen (Bryennios, 2008: 44) Türk birlikleri, Zap Suyu civarında Bizans ordusu tarafından pusuya düşürüldü ve Hasan Bey de dâhil birçok kişi şehit edildi (Turan, 2003: 121; Yinanç, 2020: 40).

Hasan Bey'in ölümüne üzülen Tuğrul Bey, bu mağlubiyetin intikamını almak için İbrahim Yınal ve Kutalmış'ı Anadolu üzerine yapılacak sefer için görevlendirdi (Urfalı Mateos, 2019: 85). Bizans valileri Aaron ve Katakalon Kekavmenos, büyük bir orduyla ilerleyen Selçuklu birlikleri karşısında imparator IX. Konstantinos Monomakhos'tan yardım istedi. Bunun üzerine imparator, Gürcü prensi Liparit'e, Rumlarla birleşerek Türklere karşı yardım etmesini buyururken valilere de Liparit gelmeden harekete geçmemelerini emretti (Zonaras, 2008: 90).

Vaspurakan'dan başlayarak Erzurum'a kadar ilerleyen İbrahim Yınal'ın birlikleri Bizans ordusuyla Pasin (Hasan Kale) Ovası'nda karşılaştı (18 Eylül 1049) (Honigmann, 1970: 178). Yapılan savaşta Bizans birlikleri dağıldı, komutanlar kaçarak kurtulurken Liparit esir düştü. İbrahim Yınal, Liparit ile beraber çok sayıda esiri ve elde ettiği yüklü miktarda ganimeti Tuğrul Bey'e götürerek zaferin müjdesini bizzat ilette (İbnü'l Esir, 2019a: 130; Lastivertli Aristakes, 2020: 77-86, Zonaras, 2008: 91). Bu sefer esnasında İbrahim Yınal'ın yeğeni Mehmed Bey Karadeniz Bölgesi'ne ulaşarak Trabzon havalisinde fetih hareketlerinde bulunmuş, hatta İstanbul'a 15 günlük bir mesafeye kadar ilerlemişti (İbnü'l Esir, 2019a: 130). Bu ilerleyiş bölgedeki Hristiyan nüfusunun İstanbul'a göç etmesini sağlayarak bölgedeki direniş gücünün zayıflamasına sebep olduğu gibi Türk ilerleyişinin ve iskânın da hızlanmasını sağlamıştır (Aslan, 2018: 51).

Devlet yönetiminde merkezileşme politikaları yürütmesi üzerine kardeşi İbrahim Yınal'ın isyanı ile karşılaşan Tuğrul Bey, bu isyan hareketine son vererek otoritesine sağlamlaştırmaya çalıştı (İbnü'l Esir, 2019a: 137). Aynı dönem içerisinde kitlesel olarak göç eden Türkmenlere yurt bulma gayesi ise Tuğrul Bey'in Anadolu'ya yönelmesine sebep oldu. Bu yönelmede bir diğer etkili olan unsur da Kutalmış'ın liderliğindeki birliklerin yenilgisi olmuştur. Gence'de durdurulan Kutalmış'ın geri çekilişiyle beraber Bizans'ın saldırıları Tuğrul Bey'i Anadolu'ya akın düzenlemek zorunda bıraktı. 1054 yılında ordunun başında Anadolu'ya yönelen Tuğrul Bey, Revvâdî ve Şeddâdîleri kendisine bağlayarak Mervânîlerden aldığı yardımla Muradiye, Erciş bölgelerini ele geçirdi. Malazgirt'e yönelerek şehri kuşatan Sultan, kuvvetlerinin bir kısmını üç bölüme ayırarak ilerlemelerini emretti. Bu bölüklerden kuzeye yönelenler Parhar (Karadeniz) Dağları ve Kafkaslara, batıya yönelenler Canik ormanına, güneye yönelenler ise Tercan, Sasun Dağı ve Oltu bölgesine kadar yayıldılar (Urfalı Mateos, 2019: 100-102; Sevim ve Merçil, 2020: 47-48; Turan, 2003: 128-131). Malazgirt şehrini kuşatan Tuğrul Bey şehri ele geçiremedi de Doğu Anadolu ve Karadeniz bölgesinde gerçekleştirdiği bu akınlarla Bizans'ın bölgedeki kuvvetlerine ağır bir darbe indirdi. Bizans İmparatorluğu Selçuklu Türklerine henüz şehir ve kale teslim etmemiş olsa da Selçuklular karşısındaki mukavemet gücünün gün geçtikçe kırıldığı aşîkârdır.

Tuğrul Bey Anadolu'dan ayrıldıktan sonra Bağdat'ta yaşanan gelişmeler ile İbrahim Yınal ve Kutalmış'ın isyan hareketleriyle uğraşmak zorunda kaldığı için bir daha Anadolu'ya gelememişti. Ama buna karşın Anadolu'ya yapılacak olan akınları ihmal etmemiş ve buraya yönlendirilen Selçuklu şehzade ve beyleri ile akınların devamını sağlamıştı (Ayönü, 2021: 23). 1057-1063 yılları arasında Yakuti, Dinar, Sabuk (Samuk ya da Saltuk), Salar-ı Horâsân, Kapar ve Kicacic isimli Türkmen beyleri Sivas'a kadar ulaşan akınlarda bulundu (Aslan, 2018: 51). Daha

önce akınlarda bulunulan Vaspurakan ve Aras Nehri havzasına ek olarak bu sefer ki akınlar Fırat ve Kelkit Nehirlerini takiple Kapadokya ve Şarkî Karahisar'a, Murat Nehri'ni takiple de Malatya'ya kadar ilerledi. 1057 yılında Bizans başkentinde yaşanan iç isyanlar⁸ imparatorluğun savunma yapısının iyice çökmesiyle sonuçlandı. Buna ek olarak yerel beyler ve paralı askerî grupların Türklerle kurduğu ittifaklar da eklenince sürekli olarak göçlerle beslenen Selçuklu akınlarının yayılması hızlandığı gibi Anadolu'daki kalıcılığı da sağlamış oldu (Beihammer, 2022: 113).

2.3.4. Alp Arslan Dönemi Akınları

Tuğrul Bey'in ölümünün (1063) ardından Selçuklu tahtına geçen Alp Arslan, saltanatını güvence altına almak adına rakiplerini bertaraf ettikten sonra batıya yönelik seferlere başladı (Nîşâbü'rî, 2018: 87-89). 1064 yılında Rey'den hareket eden Sultan Alp Arslan, Azerbaycan bölgesine yönelerek ilk olarak Gürcistan üzerine yürüdü. Kendisine kılavuzluk eden Türkmen Beyi Tuğtekin ile beraber Nahcivan'a ilerleyen Sultan, oğlu Melikşâh'ı, veziri Nizâmü'l-Mülk ile beraber Bizans topraklarına yönelik seferle görevlendirdi. Hristiyan rahip ve keşişler için önemli olan Meryem - Nişin Kalesi'ni ele geçirmeyi başaran bu ikilinin zafer haberi Alp Arslan'a ulaşınca Sultan, fazlasıyla memnun oldu (Ahmed b. Mahmud, 1977: 59). Kendisi de Gürcü topraklarını fethetmeye devam eden Alp Arslan, daha sonra bölgenin en müstahkem kalelerinden olan Ani şehrine yöneldi. Üç tarafı Aras Nehri ile çevrili olan şehrin surlarla kaplı tarafında da hendek bulunması Ani'nin ele geçirilmesini daha da imkânsız hale getiriyordu. Buna rağmen kuşatmayı başlatan Alp Arslan, bu büyük, mamur ve kalabalık nüfusa sahip olan şehri fethetmeyi başardı (İbnü'l Esir, 2019a: 236).

İslâm Dünyası'nda büyük bir sevince sebep olan bu fetih, Bizans tarafında tam tersi bir etkiye sebep oldu. Ermeni baş şehri olan Ani, yirmi yıllık Bizans hâkimiyetinin ardından Türklere teslim olunca imparatorluğun uzak sınırlarında yaşanan bu kayıp, merkezde derin bir etki yarattı (Honigmann, 1970: 186). Doğal olarak bu hezimetin sorumlusu olarak da Bizans İmparatorluğu görüldü. Doğu sınırlarının askerî gücünün yok edilmesi, sınırların güvenliğinin ihmal edilmesi, gerekli askerî desteği zamanında sağlayamaması gibi sebepler, Bizans ile Gürcü ve Ermeni prenslikler arasındaki güvensizliği hat safhaya ulaştırdı (Aslan, 2018: 57).

Gürcü kralının barış istemesiyle Gürcü ve Ermeni prensliklerini kendisine bağlayan Alp Arslan, ele geçirdiği toprakları kendine bağlı olan vasal beylere bırakarak geri çekildi. Doğu Anadolu ve Kafkaslardaki Bizans, Gürcü ve Ermeni otoritesinin bitmesine, bölge nüfusunun azalmasına sebep olan bu akınlar, Karadeniz'e yapılacak fetihlerin de önünü açtı. Zira akınların Doğu Karadeniz'de Artvin'e kadar da yayıldığı görülmüştür. Bizans İmparatoru Konstantinos X. Dukas (1059-1067) döneminde yağma akınları şeklinde başlayıp düzenli fetih hareketlerine dönüşen Selçuklu ilerleyişi bölge halkı üzerinde de büyük bir buhrana sebep oldu. Özellikle Gürcü topraklarının sürekli olarak akınlara maruz kalmasıyla nüfus azalmaya, tarımsal üretim düşmeye başladı. Çiftçilerin topraklarını terk etmesini engellemeye çalışan Gürcü idaresi, sürekli olarak siyasî birliği sağlamaya çalıştı. Ülke yönetimindeki otoriteleri batı bölgesiyle sınırlı kalan

⁸ İmparatoriçe Theodora'nın ölümünün ardından Bizans tahtına VI. Mikhail'in geçmesiyle sivil bürokrasi güç kazanmış, bu durum da askerî aristokratların tepkisine sebep olmuştu. Bunun üzerine harekete geçen ve başlattığı isyan hareketi Anadolu'dan aldığı destekle güçlenen Isaakios Komnenos, Mikhail'e karşı başarı sağlayarak Bizans tahtına geçmiştir. Detaylı bilgi için bkz. (Ostrogorsky, 2019: 313)

Gürcü idarecileri, bu çaresizliğin sorumluluğunu da kendilerini yalnız bırakan Bizans'a yüklediler (Tellioğlu, 2004: 69).

Bizans İmparatorluğu Alp Arslan'ın bu seferlerine herhangi bir karşılık veremezken Gürcüler bir yıl sonra Gayri Müslim Türklerle (Alan, Komuk, Sarir) anlaşarak Selçuklu vasalı olan Şeddâdî ve Şirvânşâh topraklarına saldırdı. Bunun üzerine Alp Arslan ikinci defa Gürcistan üzerine sefere çıkarak (1067-1068) Tiflis ve Rustov gibi kaleleri fethetti. Alp Arslan ile savaşıma cesaret edemeyen Gürcü kralı Bagrat'ın yıllık vergi ödemeyi kabul etmesi üzerine Gürcüler, tekrardan Selçuklu vasallığına dönüştü. Daha önce Kafkaslardaki akınlarla görevlendirilen Savtekin'in de katıldığı bu sefer esnasında Selçuklu orduları Trabzon'a kadar ilerledi. Karahanlı hükümdarının ölmesi üzerine ülkenin doğu sınırlarına yönelmek zorunda kalan Alp Arslan, ordusunun bir bölümüyle beraber Selçuklu şehzade, emir ve Türkmen beyleri Anadolu'da bırakarak fetihlerin devamını sağlamayı da ihmal etmedi (Sevim ve Merçil, 2020: 70).

Çağrı Bey, İbrahim Yınal, Tuğrul Bey ve Alp Arslan'ın bizzat katıldıkları Anadolu ve Kafkaslara yönelik fetih hareketleri, Selçukluların batıya yönelik akınlara verdiği önemi ortaya koyar. Hükümdarların bizzat katıldığı bu seferler, Malazgirt'e giden süreci gözler önüne sermektedir. Zira bir dönüm noktası olarak görülen ve Anadolu'nun kapılarını Türklere açtığı kabul edilen bu savaş, esasında elli yıllık bir sürecin sonucuydu. Çünkü Türkmenlerin düzenli olarak gerçekleştirdiği akınlarla Bizans'ın otoritesine vurdukları darbe, Anadolu'nun Türkleşmesini sağlamıştı. Malazgirt sonrası bu kapıdan rahatlıkla giren ve yerleşmeye başlayan Türkmenler artık engelsiz bir şekilde hareket edebilirlerdi (Peacock, 2021: 176).

Anadolu ve Kafkasların fethi, Sultanların seferlere bizzat katılmış olmasına rağmen ekseriyetle Türkmen boyları tarafından gerçekleştirilmiştir. Çünkü bu akınlar askerî bir karakter taşısa da büyük bir göçmen nüfusun hareketiyle desteklendiği için başarıya ulaşmıştır (Vryonis, 2021: 25). Bu durum Malazgirt Zaferi sonrasında Anadolu'nun Türkleşme sürecinde de kendini gösterir. Çünkü zafer sonrası Anadolu içlerine kadar yayılarak fethi tamamlayan Türkmen boyları olmuştur. Zira bir antlaşma yaparak Romanos Diogenes'i serbest bırakan Alp Arslan'ın geri dönmesi, bu zaferin getirilerini kullanmaya niyetli olmadığı ve Anadolu'da devlet kurma isteği taşımadığı düşüncesini oluşturmuştur (Vryonis, 2020: 142).

3. GENEL HATLARIYLA TÜRKİYE SELÇUKLU DEVLETİ TARİHİ

3.1. Türkiye Selçuklu Devleti'nin Kuruluşu

Alparslan'ın Malazgirt Zaferi sonrası serbest bıraktığı IV. Romanos Diogenes (1068-1071), yeni imparator VII. Mihael Dukas'ın (1071-1078) emriyle öldürüldü. Taraflar arasında yapılan antlaşma ise yeni imparator tarafından tanınmadı ve bunun üzerine Alp Arslan komutanlarına Anadolu'nun fethi için emir verdi (Bryennios, 2008: 71). Aldıkları buyruk üzerine Selçuklu Beyleri Orta Anadolu'ya kadar ilerlediler. Artuk, Tutak ve diğer Selçuklu Beylerinin yer aldığı bu akınlarda karşımıza çıkan bir diğer grup ise Türkiye Selçuklu Devleti'nin kurucusu olacak olan Kutalmışoğullarıdır (Sevim, 2020: 89).

3.1.1. Kutalmışoğullarının Anadolu'ya Gelişi

Alparslan ile girdiği taht mücadelesini kaybeden Arslan Yabgu oğlu Kutalmış, sadece savaşı değil hayatını da kaybetti (1063) (İbnü'l Esir, 2019a: 234). Ölümünün ardından kardeşi ve oğulları ise tutuklanarak Rey'de hapsedildiler⁹. Böylece Malazgirt Savaşı sonrasına kadar kaynaklarda isimleri geçmeyen Kutalmışoğulları, muhtemelen Alparslan'ın hükümdarlığı süresince tutuklu kaldılar. 1071 sonrası başlayan fetih sürecinde karşımıza çıkan Kutalmışoğullarının Anadolu'ya gelişleri noktasında da birçok fikir ayrılığı mevcuttur (Koca, 2019: 58). Bazı kaynaklar Kutalmışoğullarının Melikşâh'ın onayı ile gönderildiğini ve Anadolu topraklarının bu hanedan üyelerine iktâ olarak verildiğini savunur (Köymen, 1981: 102; Yinanç, 2020: 85). Bu görüşü reddeden araştırmacılar ise Kutalmışoğullarının Melikşâh ile amcası Arslan Kavurd arasındaki iktidar mücadelesinden yararlanarak kaçtıklarını ve Anadolu'ya geldiklerini ileri sürer (Gregory Abû'l – Farac, 1999: 328; Cahen, 2002: 8; Turan, 2021: 80). Geçmişe dayalı anlaşmazlıklardan yola çıkarak hanedan arasındaki iktidar mücadelesinin böyle bir duruma müsaade etmeyeceğini düşünen araştırmacılar, bu rekabeti temel neden olarak görmektedir. Hâlihazırda bir hanedan üyesiyle mücadele eden Melikşâh'ın böyle bir tehlikeyi göze alması onlara göre mantıklı değildir. Buna karşın üçüncü bir görüş ise, Sultan Alparslan tarafından gönderildikleridir. Malazgirt Savaşı sonrası IV. Romanos Diogenes ile yapılan antlaşmanın bozulması üzerine Kutalmışoğulları, Selçuklu Beyleri ile beraber Anadolu'ya yönlendirildi (Koca, 2019: 59). İktidarlara için tehlike olmaktan çıktıklarını düşünen Alparslan, Kutalmışoğullarını Bizans sınırlarına gönderdi. Böylece hem Anadolu'nun fethi sağlanarak Bizans cezalandırılacak hem de rakip hanedan üyeleri merkezden uzaklaştırılacaktı. Bu görüşlerden hangisinin doğru olduğu henüz netlik kazanmasa da 1072 yılından itibaren Güneydoğu Anadolu'da görüldükleri ve faaliyetlerde bulundukları tartışmasız kabul edilmektedir. Hatta ilk görüldükleri yer Diyarbakır – Urfa dolayları ve Birecik'tir. Kutalmışoğullarının bu bölgeyi tercih etmelerindeki esas neden ise daha önce buraya kaçan Yabgulu Türkmenlerinin desteğini almaktı (Ayönü, Yusuf, (2021: 63; Sevim, 1990: 22; Turan, 2021: 80).

Anadolu'ya gelen Kutalmışoğullarının faaliyet sahaları hakkında yeterli bilgi yoktur. Ancak Suriye'deki olaylara karışmaları sonucu dönemin kaynaklarında yer aldıkları görülür. Kardeşlerin isimlerine yer vermese de Akka Emiri Şöklü, mektup yazarak Kutalmışoğullarını

⁹ Kaynaklarda Kutalmış'ın kardeşi Resultekin ve büyük oğlunun tutsak edilmesinden bahsedilirken isim ve diğer kardeşler hakkında bilgi verilmemektedir. Oysa Kutalmış'ın Mansur, Süleyman Şah, Alp İlig (Yülük) ve Devlet (Dolat) adlı dört oğlu olduğu ve aslında hepsinin tutuklandığı düşünülmektedir. Detaylı bilgi için bkz. (Sevim, 1990: 22)

Suriye'ye davet etti ve durumlarını güçlendirmek için de Fâtîmî halifesine başvurdu. Bunun üzerine Melikşâh'a bağlı Filistin hâkimi Atsız ile karşı karşıya gelen Kutalmışoğulları (Alp İlig ve Devlet) girdikleri bu mücadeleyi kaybederek esir düştü (Sibt İbn'ul-Cevzi, 2011: 201). Aynı dönem içerisinde Halep'i kuşatan Süleyman Şah, şehrin Mirdâsî hâkimi Nasr'ın mücadelesiyle karşılaştı. *“Ben bu şehirde sultanın naibiyim eğer sultana itaat ediyorsan o takdirde bizden uzaklaşman gerekir.”* uyarısı üzerine Süleyman Şah, muhtemelen Melikşâh'ın tepkisini çekmemek için bir miktar para karşılığında kuşatmayı kaldırdı. Atsız'a gönderdiği haberle kardeşlerinin serbest bırakılmasını isteyen Süleyman Şâh bu girişiminden de olumlu sonuç alamadı. Atsız'dan *“Ben bu konuda sultana haber gönderdim ve onun cevabını bekliyorum. Eğer sultandan, onu kendisine gönderme emri bana gelirse onu, kendisine gönderirim, yok eğer başka bir emir gelirse ona göre hareket ederim.”* cevabını alan Süleyman Şâh'ın herhangi bir girişimde bulunmaması dikkat çeken bir noktadır. Zira bu tepkisizlik Büyük Selçuklu Devleti'ne karşı aksi bir harekette bulunmaktan çekinildiğini gösterir. Çünkü kardeşlerini serbest bıraktıramayan Süleyman Şah, Bizans toprağı olan Antakya'ya yönünü çevirdi ve şehri kuşattı. Kuşatma başarısızlıkla sonuçlansa da 20 bin altın karşılığında antlaşma sağlandı. Bunun üzerine Süleyman ve Mansur kardeşler Büyük Selçuklu Devleti'nin hâkimiyet alanından uzaklaşarak Anadolu'ya, Bizans hâkimiyetindeki topraklara yöneldiler (Sibt İbn'ul-Cevzi, 2011: 202). Hâlihazırda Alp Arslan'ın komutanları tarafından yürütülen Anadolu'nun fethi harekâtı hız kesmeden devam etmekteydi. Bu harekâta büyük güce sahip olan Artuk Bey ise Bizans İmparatorluğu içindeki taht kavgalarına müdahalede bulunan isim olmuştu. İsyancı Roussel'e karşı imparatoru destekleyen Artuk Bey, Melikşâh tarafından çağrılınca Anadolu'dan ayrıldı. Böyle güçlü bir beyin Anadolu'dan ayrılışı kuşkusuz Kutalmışoğullarının otorite kurmasını kolaylaştıracaktı (Sevim, 1990: 23).

3.1.2. Bizans'ta Yaşanan İç İsyanlar ve Kutalmışoğulları

İlk olarak Orta Anadolu'ya yönelen Süleyman ve Mansur kardeşler Konya ve Gâvele (Gevâle) kalesini ele geçirdiler (1074). Ciddi bir direnişle karşılaşmayan kardeşler, birçok kaleyi hâkimiyetleri altına alarak Marmara kıyılarına kadar ilerlediler. Bizans sınırındaki İznik gibi büyük ve tarihî bir şehrin alınmasıyla devletin temelleri atıldı (1075)¹⁰. Bu ilerleme esnasında Bizans'ın içinde bulunduğu durum Anadolu ile bağının kesilmesine neden oldu. Çünkü İznik, başkent İstanbul'un Anadolu'ya açılan kapısı konumundaydı. Bir kolu Kilikya'ya bir kolu Ermenistan'a uzanan askerî sevkiyat güzergâhı üzerinde yer alan şehir, Anadolu ile Karadeniz ve Marmara sahillerine ulaşımı sağlayan en önemli hattı. Bu hattın ele geçirilmesi askerî açıdan avantaj sağladığı kadar siyasî ve ekonomik olarak da katkıda bulunmuştu. Zira Bizans başkentine yakınlaşan Süleyman Şah, merkezde gerçekleşen karışıklıkları fırsata çevirdiği gibi Anadolu üzerinde hâkimiyet kurmada bölgenin avantajlarını değerlendirmeyi de bildi (Özer, 2019: 33).

¹⁰ İznik'in fethi ve başşehir oluşu ile ilgili görüş ayrılıkları mevcuttur. Azîmî'nin 1075 yılına ait *“Kutalmışoğlu Süleyman, İznik 'i (Nikiye) ve ona tâbî yöreleri fethetti”* kaydını kaynak gösteren araştırmacılar, 1075 yılını fetih tarihi ve devletin kuruluşu olarak kabul eder. Bu görüşün başlıca savunucusu olan Osman Turan'a göre Süleyman Şah, 1075'te İznik'i fethedip Türkiye Selçuklularını kurmuş, 1078 yılında Porsuk'u yenmiş ve 1081 yılında Bizans ile antlaşma yaparak hukuken sultanlığını tasdik ettirmiştir. Bu görüşün aksini iddia eden araştırmacılar ise Bizans müelliflerinin eserlerinden yola çıkarak Süleyman Şah'ın 1077-1081 yılları arasında İznik'e hâkimiyet sağlandığını savunur. Bryennios Nikephoros ve Anna Komnena, Botaneiates iktidarı döneminde Süleyman Şah'ın iktidara sağladığı yardımlar karşılığında İznik'e yerleştiğini ileri sürerler.

Malazgirt Savaşı'nda alınan yenilgi devletin idarî ve askerî çöküşünü hızlandırmıştı. Bu savaş öncesinde başlayan Türkmen akınları elli yıllık bir geçmişe sahip olsa da ganimet ve yağma amaçlı olmuş, yerleşime dönüşmemişti. Ancak Malazgirt'te alınan zafer ile akınların niteliği değişmiş, Anadolu'ya yapılan akınlarla Türkmenler yurt edinme sürecini başlatmıştı. Doğu Anadolu'da başlayan yerleşim hareketi şimdi de Orta Anadolu'ya hatta Sakarya Irmağı'na doğru Bizans sınırında hız kazandı. Bu ilerleyişin temelinde Bizans'ta yaşanan iç isyanlar, taht kavgaları ve suikastler etkili oldu. Tahtını korumakla meşgul olan VII. Mihael Dukas Türklerin ilerleyişi karşısında dikkatini Anadolu'ya yönlendiremedi. Doğal olarak bu çöküşü durdurma noktasında zamanında hareket edemeyerek yetersiz ve etkisiz kaldı (Ayönü, 2021: 62; Koca, 2019: 58; Sevim, 2020: 104; Turan, 2021: 84). Böylece imparatorluğun askerî ve ekonomik gücünün dayandığı Anadolu topraklarının elden çıkması ile Bizans güç kaybetti. Batılı tüccarlara ve ücretli askerlere olan muhtaçlık, yabancılara verilecek kapitülasyonları ve ülke topraklarındaki nüfuzlarını arttırdı (Runciman, 1943: 554).

Türklerin yayılışı esnasında Anadolu'dan İstanbul'a kaçışlar devam ederken başlayan kıtlık ve veba sonucu ölümler artmış, ağır vergilerle kötü gidişat hız kazanmıştı (Zonaras, 2008: 148). Bu buhrana engel olamamakla suçlanan Mihael Dukas'a karşı hem Anadolu hem de Rumeli'den tepkiler yükseldi. İmparatorluğun Batı topraklarında (Rumeli Bölümü'nde) Dyrrakhion/Draç¹¹ Doukas'ı (komutanı) Nikephoros Bryennios kendisini imparator ilan ederek Edirne'ye kadar ilerledi (1077). Bunun üzerine Mihael Dukas hapisten çıkardığı Roussel ile Aleksios Komnenos'u Bryennios'un kardeşi Ionnes Bryennios üzerine göndererek yenilgiye uğrattı (Attaleiates, 2008: 244-250). Batı topraklarındaki bu isyan hareketiyle eş zamanlı bir diğer başkaldırı ise Anadolu'da gerçekleşti. Anatolikon ili¹² komutanı Nikephoros Botaneiates Anadolu'daki birliklerini toplayarak harekete geçti. Phrygia'dan (Afyon dolayları) ayrılarak Bithynia'ya doğru ilerleyen Botaneiates'i en çok zorlayan durum ise Kutalmışoğullarının takibiydi. Mihael Dukas ile anlaşma sağlayarak Botaneiates'i durdurma görevi üstlenen Kutalmışoğulları yolları ve geçitleri tutarak ilerlemeyi gözetim altında tutuyordu. Sayısı ancak 300 kişiye ulaşan birliklerle başarıya ulaşamayacağının farkında olan Botaneiates, yanında yer alan Erbasan'ın¹³ ara buluculuğu sayesinde Süleyman Şah ile ittifak kurdu. Elde ettiği menfaatler sayesinde Mihael Dukas ile yaptığı anlaşmayı ihlal eden Kutalmışoğulları, Botaneiates'in İznik'e ulaşmasına izin verdiler (Bryennios, 2008: 133-135). Sağladıkları destekle isyan harekâtının gidişatını tersine çeviren Kutalmışoğulları, Botaneiates'in İstanbul'a ulaşmasında ve tahta çıkmasında etkili oldular (1078). Bu destekle bölgedeki siyasî dengelerin kurulmasında ön plana çıkan kardeşler, İstanbul'a kadar gelerek Üsküdar'da çadır kurdu. Hükümdarlık hazinesinden yardımlarının karşılığını aldılar ve İstanbul'da rahat bir şekilde hareket ettiler (Attaleiates, 2008: 273).

Mevcut şartları iyi bir şekilde değerlendiren ve kendi lehlerine çeviren Kutalmışoğulları, yeni Bizans imparatoruna verdikleri desteği devam ettirdi. Balkanlardan topladığı Peçenek destekli ordusuyla tekrar ayaklanan Bryennios'e karşı imparatorun yanında yer aldılar. Aleksios Komnenos komutasındaki imparatorluk ordusuna destek veren ve sayıları 2 bin kadar olan Türk atlı birlikleri tam zamanında savaşa dâhil olarak imparatorluk ordusuna zafer kazandırdı. Tutsak alınan Bryennios'un gözlerinin kör edilmesiyle Botaneiates en büyük rakibinden kurtulmuş oldu

¹¹ Arnavutluk'ta liman kenti. Detaylı bilgi için bkz. (Umar, 1993: 224)

¹² Afyon, Isparta, Konya illerini kapsayan Thema (Umar, 1993: 67)

¹³ Selçuk Bey'in torunu, Alp Arslan'ın eniştesidir. Alp Arslan döneminde isyan ederek Bizans topraklarına kaçmıştır. Detaylı bilgi için bkz. (Turan, 2003: 171)

(Attaleiates, 2008: 283; Bryennios, 2008: 147-161). Böylece Botaneiates, Türkler sayesinde iktidarını güçlendirirken Süleyman Şah ve Mansur, bulundukları bölgede daha rahat hareket etme imkânı elde etti. Hâkimiyet alanlarını gittikçe genişleten Kutalmışoğullarının imparatorlukla kurdukları ittifak, Botaneiates'in Selçuklu Beylerinin faaliyetlerini görmezden gelmesine neden oldu. Bu sayede İstanbul Boğazı'na kadar ulaşan kardeşler, gelip geçen gemilerden vergi almaya başladı. Sınırlarını Marmara, Karadeniz ve Akdeniz yönlerinde geliştiren Kutalmışoğulları, devleti sağlam temeller üzerine oturtma fırsatını elde etti. Bu başarılar sayesinde Anadolu'ya gerçekleşen Türk göçleri de hız kazanarak nüfus artışı yaşandı. Yıllardır süren savaşlar, isyanlar ve karışıklıklardan dolayı perişan olan yerli halklar, Selçukluların hâkimiyet alanlarında sağladıkları güven ortamı sayesinde Selçuklu otoritesi altına girmeye başladı. Topraksız köylüler aristokratların otoritesinden, ağır vergi yükünden ve mezhepsel baskıdan kurtularak özgürlüğe ve toprağa sahip oldular (Ayönü, 2021: 70; Koca, 2019: 64; Turan, 2021: 86).

3.1.3. Süleyman Şah'ın Hükümdarlığı

Amcası Kavurd'un isyanını bastırdıktan sonra merkeziyetçi yönetimini güçlendirmek isteyen Melikşâh, Emir Porsuk idaresinde güçlü bir orduyu Anadolu'ya gönderdi (1078). Bölgeyi itaate almak isteyen Melikşâh, merkezden uzak olan bu yerlerin kontrolünü sağlamak istiyordu. Kaynakların verdiği yetersiz ve çelişkili bilgiler bu hareketin nedenini ortaya koyma noktasında farklı görüşlere yol açmıştır. Bu görüşlerden birincisine göre Süleyman ve Mansur Beyler devletin kurulmasıyla beraber devlet başkanlığı hususunda anlaşmazlık yaşamaya başladı. Mansur, Bizans İmparatoru Botaneiates ile yakınlaşarak Melikşâh'a karşı tavır alınca Süleyman Şah durumu merkeze bildirdi. Porsuk idaresindeki orduyu Anadolu'ya yollayan Melikşâh, Mansur'u yenilgiye uğratarak öldürdü ve Süleyman'ı da Anadolu'daki faaliyetlerinde serbest bıraktı (Koca, 2019: 64, Sevim, 2020: 105; Yinanç, 2020: 83).

Bu görüşün aksini savunan araştırmacılar ise Süleyman Şah ile Mansur arasında herhangi bir anlaşmazlık yaşandığına dair kaynaklarda delil olmadığını ileri sürer. Zira onlara göre Melikşâh, amcasının isyanı sonrasında merkeziyetçi yapıyı sağlamak için Anadolu'da başına buyruk hareket eden Kutalmışoğullarının ikisini de itaat altına almak istedi ve Porsuk'u Anadolu'ya gönderdi (Ayönü, 2021: 65; Cahen, 2002: 10; Turan, 2021: 84). Geçmişte yaşanan isyanlar ve iki aile arasındaki rekabet düşünüldüğünde mantıklı olan görüş de ikincisidir. Çünkü bu mücadele sonrası tek hükümdar haline gelen Süleyman Şah Anadolu topraklarında daha rahat hareket etti ve gücünü giderek arttırdı. Hâkimiyeti paylaştığı kardeşinin ölümüyle beraber mevcut şartları iyi değerlendirmenin de etkisiyle otoriteyi sağlayan tek lider oldu.

Süleyman Şah'ın Anadolu'daki yayılışında kuşkusuz Bizans'ın içinde bulunduğu buhran etkilidir. Botaneiates'e yönelik isyanlar son bulmayarak önce Basilakios, ardından da Konstantinos Doukas kendini imparator ilan ederek ayaklandılar. Bu isyan hareketlerinin bastırılması, huzuru ve güven ortamını sağlayamadı çünkü bu sefer de Anadolu orduları komutanı Nikephoros Melissenos kendini imparator ilan ederek ayaklandı (1080). Mevcut iktidara karşı gerçekleşen bu hareketlerde aranan güç haline gelen Türklere başvuran Melissenos, vaatleri ile Süleyman Şah'ı kendi tarafına çekti. Anadolu topraklarının Süleyman Şah'a verilmesi karşılığında ittifak kuruldu. Bu anlaşma sonucunda Melissenos, istediğini elde edemese de Süleyman Şah, herhangi bir direnişle karşılaşmadan tüm Phrygia ve Galatia'ya hâkim oldu. Bu isyan hareketinden en az Süleyman Şah kadar kârlı çıkan bir diğer isim ise Aleksios Komnenos'dur. Melissenos, Türk birlikleriyle beraber imparatorluk ordusuna karşı verdiği

başarılı mücadele sonrası İstanbul'a kadar gelerek Kadıköy'de karargâhını kurdu. Ancak bu fırsatı değerlendiren taraf Aleksios Komnenos oldu ve eniştesi Melissenos'un tahta ulaşmasını beklemeyen hızla hareket edip Bizans tahtına oturdu (1081) (Anna Komnena, 1996: 81; Bryennios, 2008: 173). Bizans tahtındaki bu değişiklik yine Selçukluların lehineydi ve şartları değerlendiren Süleyman Şah, kendi çıkarları doğrultusunda kurduğu ittifakla hâkimiyet alanını genişletti. Melissenos sayesinde henüz ele geçiremediği topraklara yayılma fırsatı buldu (Ayönü, 2021: 73).

Bu yayılma Marmara Denizi ve Karadeniz kıyılarına kadar ulaşmış, tüm Anadolu Süleyman Şah'ın buyruğu altına girmişti. İznik'i (Nikaia) üs edinerek saltanatının merkezi yapan Süleyman Şah, her yöne akıncılar gönderdi. İstanbul Boğazı'na ulaşarak neredeyse denizi geçmeye kalkışacak olması ve kimseden korkmadan akınlar yapmaları Bizanslıları dehşet içinde bırakmıştı (Anna Komnena, 1996: 124). Bu akıncılardan olan Süleyman Şah'ın valisi olarak kabul edilen Emir Karatekin de Sinop, Kastamonu ve Çankırı'yı fethedip Selçuklu sınırlarına kattı. Ancak Türklerin Marmara sahillerine göç ettirilmesi üzerine bölgede hâkimiyet sağlanamadan Karadeniz kıyıları tekrar Bizans'ın eline geçti. Yerel otoritelerden olan Theodor Gabras, Trabzon'da Türklerin yardımıyla Bizans'a karşı güç mücadelesi verdi ve bağımsız bir idare kurarak kendi hâkimiyetini sağladı (Sevim, 1990: 28).

Böyle bir süreçte tahta çıkan Aleksios Komnenos, tüm olumsuzluklara rağmen imparatorluğun dönüm noktası oldu. Batı'da Normanların Robert Guiskard liderliğinde İtalya'dan Arnavutluk'a geçerek başlattığı isyanla uğraşmak zorunda olan Aleksios, doğuda da Türklerle karşı mücadele halindeydi. Askerî tecrübeye sahip olan İmparator, oluşturduğu küçük birlikleri gemiler aracılığıyla sahillere yönlendirdi. Türkler üzerine ani baskınlar yapan bu birlikler, önce geceleri gizli bir şekilde yaptıkları saldırılarla Türkleri kıyı bölgelerinden uzaklaştırdı. Planın başarıya ulaştığını gören Aleksios, atlı birlikler kurarak baskınları arttırdı ve gündüzleri de saldırıya ara vermeden devam etti. Böylece iç bölgelere çekilen Türklerle bir miktar parayla beraber haber yollayan İmparator, barış teklifinde bulundu çünkü Robert'in saldırıya geçeceği haberini almıştı. Barış teklifini kabul eden Süleyman Şah ile Aleksios arasında barış antlaşması yapıldı (1081). Yapılan antlaşmaya göre Drakon Deresi¹⁴ sınır kabul edildi ve Bithynia sınırını aşmaları engellendi (Anna Komnena, 1996:126). Böylece Anadolu topraklarının Süleyman Şah'a ait olduğu tescillenmiş oldu ve Selçukluların Anadolu'daki fiili varlığı hukukî olarak da kabul edildi (Turan, 2021: 92).

Anadolu topraklarındaki hâkimiyet alanının sınırlarını tam olarak bilemediğimiz Süleyman Şah, Bizans ile yaptığı antlaşma sonrası İmparatorun Balkanlardaki mücadelesini fırsat bilerek doğuya yöneldi. Karşısına ilk çıkan hedef büyük bir Ermeni Devleti kuran Philaretos oldu. Malatya, Maraş, Urfa, Antakya, Tarsus gibi önemli şehirleri ele geçiren Philaretos, Harput'tan Kilikya'ya kadar geniş bir alana yayılmıştı. Çıkarları doğrultusunda kimi zaman Bizans, kimi zaman Melikşâh ve Bağdat Halifeliğine yakınlaşan Philaretos, bölgedeki Ermeniler tarafından bile pek sevilmiyordu. Baskıcı ve sert bir yönetim uygulayan Philaretos, menfaatleri doğrultusunda Müslüman olup tekrar Hristiyanlığa geçebiliyordu (Süryanî Mihail, 1944: 32; Urfalı Mateos, 2019: 155-161). Onun bu kötü yönetimi üzerine hapsettiği oğlu Barsama ve Antakya valisi, Süleyman Şah'a mektup yollayarak Antakya'yı teslim edeceklerini bildirdiler. Bu davet üzerine 1082 yılında doğuya yönelen Süleyman Şah, yerine Ebû'l-Kasım'ı vekil bıraktı ve

¹⁴ Şimdiki adı Kırkgeçit Deresidir ve İzmit Körfezi'nin güney kıyısında yer alır. (Umar, 1993: 224)

diğer bölgelere de valiler tayin ederek hepsini onun komutasına verdi. Tarsus, Adana, Misis (Masîsa) ve Aynu Zarba'yı (Anazarba) ele geçiren Süleyman Şah Çukurova Bölgesi üzerinde hâkimiyetini tesis etti (Anna Komnena, 1996: 194; İbnü'l Esir, 2019a: 234; Sibte İbn'ul-Cevzi, 2011: 201). Tarsus'un fethiyle Kadı İbn Ammâr'a elçi gönderip bu şehirler için kadı ve hatip talep etti. Abbâsîler yerine Şîi Fâtîmîler¹⁵ ile kurulan bu yakınlık, Mikâiloğulları ile Arslan İsrâiloğulları arasındaki rekabet açısından dikkat çekicidir. Çünkü daha önce İbrahim Yınal ve isyan eden diğer Selçuklu beylerinin de Fâtîmîler ile siyasî birliktelik kurmaya yöneldiği görülmüştü (Turan, 2021: 99).

Çukurova (Kilikya) bölgesinin fethini büyük ölçüde tamamlayan Süleyman Şah, Philaretos'un Urfa'da olmasını fırsat bilerek hızla Antakya'ya yöneldi. Geceleri ilerleyip gündüzleri dinlenen birlikler on iki günde şehre ulaştı. Vali ve maiyetindekilerle anlaşarak surlara merdiven dayayıp şehre giriş yaptılar. Şehir halkından direnenlere karşı verilen mücadele sonrası askerlere, kimsenin canına ve malına dokunulmaması emri verildi. Şehrin ele geçirilmesinin ardından kalenin de teslimiyle Antakya'nın fethi tamamlandı (1084). Halka iyi davranarak adaletle yaklaşan Süleyman Şah, Melikşâh'a haber yollayarak şehrin fethini bildirdi (Anna Komnena, 1996: 194; İbnü'l Esir, 2019a: 312; Urfalı Mateos, 2019: 162).

Antakya gibi Orta Çağ'ın önemli bir kültür merkezinin Selçuklu hâkimiyetine girmesi Süleyman Şah'ın gücünü ve otoritesini artırdı. Ele geçirilen bölgelerde adaletli ve hoşgörülü yönetim benimsemesi ise kendisine duyulan güveni daha da arttırdı. Hatta Musul ve Halep hâkimi Şerefü'd-devle Müslim'e bağlı bazı kasaba ve köyler kendi istekleriyle Süleyman Şah'ın idaresine geçti. Doğal olarak bu duruma ilk tepki de Şerefü'd-devle Müslim'den geldi. Melikşâh'ın vasalı olan ancak son zamanlarda Büyük Selçuklu Devleti ile ilişkileri bozulan Mervânoğulları ile ittifak kuran Şerefü'd-devle Müslim, Fâtîmîlerle de yakınlaşmış durumdaydı. Bu duruma karşılık bölgeyi tekrar itaati altına almak isteyen Melikşâh ise, kardeşi Tekiş'in isyanı dolayısıyla vasalları üzerine yapacağı seferini ertelemek zorunda kaldı (Koca, 2019: 72).

Melikşâh'ın merkezdeki isyanla meşgul olmasını değerlendiren Şerefü'd-devle Müslim, kendi bölgesinde daha rahat hareket etme fırsatı buldu. Süleyman Şah'a haber yollayarak Philaretos döneminde Antakya için aldığı vergiyi şimdi de Süleyman Şah'tan talep ederek onu, Melikşâh'a karşı itaatsizlikle suçladı. Bu tehdit üzerine Süleyman Şah, Şerefü'd-devle Müslim'e gönderdiği cevapta, Melikşâh'a itaat ettiğini, onun adına hutbe okutup para bastırıldığını, fetihleri onun adına yaptığını belirtti. Ayrıca Philaretos döneminde alınan cizye vergisinin, cihâdı tamamlanan ve artık İslâm toprağı olan Antakya üzerinden alınamayacağını vurgulayarak reddetti. Bunun üzerine Antakya üzerine saldırıya geçen Şerefü'd-devle Müslim ile Süleyman Şah arasında meydana gelen savaşta kaybeden taraf Şerefü'd-devle Müslim oldu (1085). Çubuk Bey'in savaş esnasında Süleyman Şah'ın tarafına geçmesiyle güç kaybeden Şerefü'd-devle Müslim'in ordusu dağıldı ve kendisi de öldürüldü (İbnü'l Esir, 2019: 313).

Savaşı kazanan Süleyman Şah'ın Halep ve civarındaki bölgelerde hâkimiyet temin etmeye başlaması, Büyük Selçuklu Devleti'yle karşı karşıya gelmesine zemin hazırlayan en önemli

¹⁵ 11. Yüzyılın ilk yarısına kadar Irak ve Suriye bölgesine ağırlıklı olarak Şîi Fâtîmîler hâkimdi. Selçukluların Tuğrul Bey ile beraber Horasan'a ilerlemeleri dengeleri değiştirdi. Sünnî – Şîi mücadelesinde Abbâsîlerin yanında yer alan Selçuklular, Sünnîlerin güçlenmesini sağladı. Tuğrul Bey'in Bağdat'taki Büveyhî hâkimiyetine son vermesiyle birlikte Bizans'a elçi gönderildi ve hutbe Abbasî halifesi adına okundu. Sünnî iktidarın Mısır'a karşı güç kazandığı bu süreçte Fâtîmîler de Selçuklu iktidarına karşı gelenleri destekleme politikasını kullandı. Detaylı bilgi için bkz. (Çelik, 2002: 745-752)

noktadır. Anadolu'ya ilk geldikleri andan itibaren Melikşâh'ın gözüne batmaktan çekinen ve Büyük Selçuklu Devleti'nin hâkimiyet alanından özenle uzak duran Kutalmışoğulları, şimdi tam tersi bir politika izlemeye başladı. Suriye bölgesindeki bu faaliyetler direk olarak Büyük Selçuklu Devleti'ne karşı izlenen cesur bir hareketti. Bu cesaretle de muhtemelen şimdiye kadarki yenilmezlik etkili oldu. Bizans'a karşı elde edinilen başarılar, Anadolu topraklarındaki genişleme, Kilikya Bölgesi ile Antakya'nın fethi ve ardından Şerefü'd-devle Müslim'in yenilgisi Süleyman Şah'a gerekli özgüveni sağladı. Tabi bu yönelişte bölgenin sağlayacağı getirilerin de etkisi yadırganamaz. Çünkü Suriye Bölgesi, sahip olduğu Türkmen nüfusu, büyük şehirleri, medenî üstünlüğü ve ticarî yolların kavşak noktasında yer alması dolayısıyla Anadolu'ya göre daha fazla avantaj sağlıyordu (Koca, 2019: 73).

Süleyman Şah'ın Halep'i ele geçirmek istemesi üzerine şehrin hâkimleri, Melikşâh'a ve Şam Meliki Tutuş'a haber göndererek şehri teslim edeceklerini bildirdiler. Bunun üzerine Artuk Bey'i de yanına alarak Halep'e ilerleyen Tutuş ile Süleyman Şah karşı karşıya geldi (1086). Halep civarında Ayn Saylam mevkiinde karşılaşan iki ordu arasında gerçekleşen çetin mücadelenin sonunda kazanan taraf Tutuş'un birlikleri oldu. Girdiği hiçbir savaşı kaybetmeyen komutan olarak geçen Artuk Bey'in Tutuş'un tarafında olması ve Çubuk Bey'in bu savaşta Tutuş'un tarafına geçmesi savaşın kaderinde etkili olan en önemli unsurlardı. Çubuk Bey'in karşı tarafa geçmesiyle büyük bir güç kaybı yaşayan Süleyman Şah, ordusunu toparlayamadı ve büyük bir mağlubiyet aldı. Hem savaşı hem de hayatını kaybeden Süleyman Şah'ın ölümü de Anadolu'ya geldiği andan itibaren birçok konuda olduğu gibi muammalarla doludur. Bu hezimetin ardından esir olmamak için savaş meydanından uzaklaşarak intihar ettiği veya savaş esnasında şehit olduğu ileri sürülmektedir (Abû'l – Farac, 1999: 333, İbnü'l Esir, 2019a: 319; Urfalı Mateos, 2019: 168-169).

Süleyman Şah'ın mağlup olmasının ardından Tutuş, Kutalmışoğlunun cenazesini Halep şehrinin kapısında defnettirdi. Kendisi de şehri kuşattı ve teslim olmasını sağladı. Halep emirinin Melikşâh'a başvurusuyla beraber Büyük Selçuklu hükümdarı ertelediği Batı seferine başladı. Musul, Harran, Urfa, Halep şehirlerini ele geçiren Sultan, vasallıklara son vererek bu bölgeleri merkeze bağladı. Kuzey Suriye ve Anadolu'da yapılan bu düzenlemelerle karışıklıkları bu şekilde sonlandırmayı amaçlayan Melikşâh, yönünü Antakya'ya çevirdi. Vezir Hasan b. Tahir'den şehri teslim alan Sultan, Tutuş'un rehin aldığı Süleyman Şah'ın eşi ve oğulları Kılıç Arslan ile Kulan Arslan'ı İsfahan'a götürdü. Böylece ölümüne kadar Anadolu Selçuklularını başsız bırakarak kendisi ve tahtı için tehlike olmaktan çıkarttı (İbnü'l Esir, 2019a: 319; Urfalı Mateos, 2019: 171).

3.2. Kurulma Aşamasında Yaşanan Dağılma Tehlikesi

Melikşâh, merkezileşme politikası gereği Türkiye Selçuklularının varislerini İsfahan'a götürürken İznik tahtı ise Ebû'l-Kasım idaresinde kaldı. Kılıç Arslan gelene kadar devletin varlığını devam ettirmesini sağlayan Ebû'l-Kasım, bu süre zarfında hem Bizans'la hem de Melikşâh'ın Anadolu'ya gönderdiği komutanlarla mücadele etti. Kuzey Suriye'ye yaptığı sefer sonrası atadığı valilerle yeni bir idarî mekanizma oluşturan Melikşâh, Anadolu'yu itaat altına almak için de Porsuk ve Bozan isimli komutanlar gönderdi. Amacı merkezden uzak olan eski Bizans topraklarındaki Türkmenleri kendisine bağlamak ve üstünlüğünü kabul ettirmektir (Koca, 2019: 76).

Süleyman Şah'ın ölümünden Kılıç Arslan'ın Anadolu'ya gelişine kadar geçen süre içerisinde (1086-1092) İznik'te yönetimi sağlayan Ebû'l-Kasım oldu. Selçuklu hanedanından

olduğu tahmin edilen Ebû'l-Kasım'ın asıl ismi bilinmemektedir (Turan, 2021: 114). Süleyman Şah'ın Bizans ile yaptığı antlaşmayı bozarak İstanbul Boğazı ve Marmara sahillerine akınlar düzenleyen Ebû'l-Kasım, Kios Limanı'na (Gemlik) tersane kurdurarak gemi inşasına başladı. Bu gelişmelerden tedirgin olan İmparator, hem karadan hem denizden gönderdiği kuvvetlerle Ebû'l-Kasım'ı kuşattı. Barışa yanaşmayan Ebû'l-Kasım, İznik'i kararlılıkla savunmaya devam etti. Ancak bu sırada Porsuk'un 50 bin kişilik orduyla Anadolu'ya geldiği haberi mevcut durumun değişmesine neden oldu. Melikşâh'ın güçleriyle karşılaşmak istemeyen imparatorluk ordusu geri çekilirken Ebû'l-Kasım da daha önce yanaşmadığı barış teklifine razı oldu (Anna Komnena, 1996: 198-199).

Porsuk'un Anadolu Beylerini itaat altına alarak İznik'e ilerlemesi üzerine Aleksios Komnenos ile ittifak arayışına giren Ebû'l-Kasım, İstanbul'a davet edildi. Antlaşma sağlamak için imparatorluk merkezine giden Ebû'l-Kasım, burada imparator tarafından oyalanırken İzmit sahiline kale inşası sağlanarak bölge Bizans tarafından ele geçirildi (Anna Komnena, 1996: 200). Mevcut durumu fırsata çeviren imparatorun tek hamlesi bu olmadı. Zira amacı yardım etmek de değildi. İki düşmanı da savaşmayı göze alamayan imparatorun şimdiye kadar elde ettiği başarılar pek de istediği gibi değildi. Türkler Bithynia topraklarından zorla çıkarılamayacak kadar sağlam yerleşmişti (Beihammer, 2022: 279). Melikşâh'a karşı daha zayıf bir düşmanı tercih eden imparator iki düşmanı birbirine kırdırarak Anadolu'yu ele geçirmenin planlarını yapıyordu. Bu noktada zayıf olanı desteklemek ve kazanmasını sağlamak, sonrasında da alt etmek daha akla yatkındı. Çünkü Melikşâh'ın idaresine geçen Anadolu'ya tekrar hâkim olmak imkânsızdı. Tüm bu planlar çerçevesinde Aleksios Komnenos'un destekleyeceği taraf Ebû'l-Kasım idi. İznik savunmasında zor durumda kalan Ebû'l-Kasım'ın isteği üzerine yardım gönderme teklifini kabul etti. Küçük bir birliği göndermekle yetinen İmparator, Ebû'l-Kasım'ı bir kez daha hayal kırıklığına uğrattı ancak bu birliklere imparatorluk ordusu görüntüsü vererek karşı tarafın yanılsmasını sağladı. Porsuk geri çekildi ancak imparatorluk ordusu da İznik'i alamadan İstanbul'a döndü (Anna Komnena, 1996: 201).

Ebû'l-Kasım İznik'e yönelen bu büyük tehlikeyi atlattı ancak Melikşâh'ın Anadolu üzerindeki itaat kurma emelleri devam ediyordu. Bu sefer de Bozan komutasında bir orduyu Ebû'l-Kasım üzerine gönderen Sultan, bir taraftan da imparatorla ittifak kurma girişiminde bulundu. Siyavuş adında bir elçiyi İstanbul'a yollayan Melikşâh, İmparatora, evlilik yoluyla hısımlık sağlandığı takdirde Türklerin sahillerden çekileceği, bazı bölgelerin kendisine verileceği ve askerî destek sağlanacağını taahhüt etti. Bu sırada İznik'i kuşatan Bozan'a karşı şehri savunan Ebû'l-Kasım, imparatorlardan aldığı yardımla başarılı bir direnme gösterdi ancak bunun uzun sürmeyeceğinin farkındaydı. Bozan'ın diğer bölgelere yönelmesini değerlendirerek yerine kardeşi Ebû'l-Gâzi'yi bıraktı ve Melikşâh'la görüşmek için İsfahan'a gitti. Sultanın görüşmeyi kabul etmemesi ve meseleyi Bozan'a devrettiğini söylemesi üzerine istediği sonucu alamayan Ebû'l-Kasım, geri döndü. Dönüş yolunda Bozan'ın takibine uğrayan Ebû'l-Kasım, İznik'e varamadan yakalanarak yayının kirişiyle boğduruldu (Anna Komnena, 1996: 203).

Ebû'l-Kasım'ın bertaraf edilmesiyle kardeşi Ebû'l-Gâzi, İznik savunmasında yalnız kaldı. Tam bu sırada Melikşâh'ın beklenmedik ölümü (1092) üzerine Bozan'ın geri çekilişiyle rahatlasa da bu sefer de imparator tarafından sıkıştırılmaya başlandı. İznik'in kendisine teslimini isteyen imparatorun baskısına karşılık zaman kazanmaya çalışan Ebû'l-Gâzi'nin bu çabası sonuç verdi. İznik'e gelerek yönetimi devralan ağabeyi değil Süleyman Şah'ın oğlu Kılıç Arslan oldu (Demirkent, 2020: 14).

3.2.1. I. Kılıç Arslan Dönemi (1093-1107)

Süleyman Şah'ın ölümünün ardından Melikşâh tarafından İsfahan'a götürülen Kılıç Arslan ve kardeşi Davut Kulan Arslan, sultanın ölümünün ardından kaçarak Anadolu'ya geldiler¹⁶. Altı buçuk yılın ardından İznik'e gelen Süleyman Şah'ın oğulları büyük bir sevinçle karşılandı. Kılıç Arslan, Ebû'l-Gâzi'den baba mirasını devralarak Türkiye Selçuklu tahtına oturdu (1093) (Anna Komnena, 1996: 206). Bu süre içerisinde hâkimiyet alanı İznik ve çevresiyle sınırlı kalan Selçuklular, güç kaybetse de direnmeyi başarmıştı. Kendini sultan ilan eden Kılıç Arslan'ın babasından sonra devleti tekrar toparlayabilmesi için hızla işe koyulması gerekiyordu. Zira İzmit Bizans'ın eline geçmiş ve Selçuklular Boğazlardan uzaklaştırılmıştı. İzmir ve çevresinde Çaka Bey'in hâkimiyeti sürerken Anadolu'da Dânişmendliler, Saltuklular, Mengücekliler ve diğer Türk Beylikleri hüküm sürmekteydi (Ayönü, 2021: 86).

Kılıç Arslan, tüm bu olumsuz havaya rağmen kolaylıkla yönetimi devraldı ve devletin toparlanmasına koyuldu. Bu kadar hızlı hareket etmesinde ve kabul görmesinde, kuşkusuz Selçuklu ailesinden gelmesi etkili olmuştu. Çünkü Selçuklu hanedanından gelen bir hükümdara sahip olma fikri, Anadolu Türkleri arasında birleştirici güç olma düşüncesini besliyordu (Beihammer, 2022: 292). Öyle ki bu durum, Kılıç Arslan'ın en büyük desteği Nâvekiyye/Yabgulu Türkmenlerinden almasını sağladı. Selçuklu hanedanının Mikâiloğulları ve Arslan Yabgu soyundan gelenler arasındaki geçmişe dayalı güç paylaşımı anlaşmazlığı, bu noktada da kendisini gösterdi. Merkezden uzaklaştırılan ve Anadolu'nun fethinde yer alan bu gruplar, Büyük Selçuklu yönetimine karşı gelen her türlü hareketin içerisinde yer almaktan çekinmiyordu. Bu defa da Anadolu'ya dönüş yolunda genç sultanın yanında yer aldılar. Onunla birlikte İznik'e gelen Türkmenler, her daim Kılıç Arslan'a sadık kalmışlardır (Sarıcı, 2022: 74-77).

İznik'te yönetimi devralır almaz beraberinde gelen askerleri aileleriyle birlikte buraya yerleştiren Kılıç Arslan, şehri tekrar başkent haline getirdi (Anna Komnena, 1996: 206). Ebû'l-Gâzi'yi görevden alarak Muhammed'i başkumandan ilan eden yeni hükümdar, ilk hedef olarak da Bizans'ı seçti. Babasından sonra dağılan devletin birliğini tesis etmeye çalışan I. Kılıç Arslan, Bizans'a karşı harekete geçebilmek için Çaka Bey'in¹⁷ kızıyla evlenerek akrabalık kurdu. Süleyman Şah sonrası Selçukluların zor durumda olmasını değerlendiren I. Aleksios Komnenos, imparatorluğun toparlanmasını sağlayan başarılı adımlar attı. Balkanlarda kendisi için en büyük tehlike olan ve Çaka Bey ile ittifak kuran Peçenekleri, Kumanlar sayesinde imha eden İmparator, güneydeki düşmanına yöneldi. Gönderdiği donanmayla Çaka Bey'in donanmasını yok ederek

¹⁶ Kılıç Arslan ve kardeşinin Anadolu'ya gelişi serüvenleri babaları Süleyman Şah ve kardeşlerinin yolculuğu gibi bir dizi bilinmezliği barındırmaktadır. Dönemin eserlerinin farklı anlatımından kaynaklanan görüş ayrılığı bu belirsizliğin temel nedenidir. Bu bağlamda ortaya çıkan görüşlerden birincisi ve en güçlüsü, Kılıç Arslan ve Davut Kulan Arslan'ın Melikşâh'ın ölümüyle başlayan taht kavgalarını fırsat bilip kaçtıklarıdır. İkinci görüş, Melikşâh'ın izniyle Anadolu'ya gönderildikleridir ki bu görüş, sultanın Anadolu ve Suriye'de uyguladığı merkezileşme politikası düşünüldüğünde çok da mantıklı görünmüyor. Sonuncu ihtimal ise Beryaruk tarafından serbest bırakıldıklarıdır. Detaylı bilgi için bkz. (Sarıcı, 2022: 71-74)

¹⁷ Malazgirt Savaşı sonrası Anadolu'ya akınlarda bulunan beylerden biri olan Çaka, Bizans'a karşı mücadele esnasında esir düştü. Nikephoros Bottaniates'e hediye edilen Çaka Bey, imparatorun güvenini kazanarak sarayda yaşamaya başlamış ve unvanlar kazanmıştır. Roma ve Grek kültürü hakkında bilgiler edinen Çaka, sarayda nüfuz sahibi olmuştur. Ancak I. Aleksios Komnenos'un tahta geçmesiyle işler değişmiş yeni imparator Çaka Bey'in unvanlarını alınca Çaka Bey de kaçarak İzmir'e gelmiştir. Bölgedeki Türkmen gruplarını etrafında toplayarak beyliğini kuran Çaka, donanma kurarak Bizans'a karşı mücadeleye başladı. Devletin zaafını iyi bilen Çaka Bey, bir taraftan Ege Adaları'nı fethetmek için bir taraftan da Peçenekler ve Türkiye Selçuklularıyla ittifak girişimlerinde bulunarak Bizans'ı üç bölgeden kuşatmak istemiştir. Detaylı bilgi için bkz. (Şahin, 2017: 131-138)

ikinci bir tehlikeyi de alt etmeye çalıştı. Bu karışıklıklar devam ederken İznik tahtına çıkan I. Kılıç Arslan, Çaka Bey için yeni ittifak kapısı oldu. Bu birleşmede Türkiye Selçuklularının Bizans'a yönelmesinde en büyük desteği kuşkusuz Çaka Bey olacaktı. Yine iki Türk ittifakıyla karşı karşıya gelen I. Aleksios Komnenos, Peçenek ve Kumanları birbirine kırdırma modelini bu sefer de Çaka Bey ile Kılıç Arslan arasında uygulamaya koydu. I. Kılıç Arslan'ın, Muhammed komutasında Marmara kıyılarını işgal etmesi ve Çaka Bey'in de yeni donanmayla Çanakkale'ye doğru karadan ilerlemesi İmparatoru fazlasıyla tedirgin etmişti. Çaka Bey sorununu tamamen çözmek isteyen I. Aleksios Komnenos, I. Kılıç Arslan ile ittifak kurup Çaka Bey'i tehlike olmaktan çıkarmayı seçti. Böylece Türk beylerini birbirine düşürerek Türk sorununu kesin bir şekilde sonlandırmanın planını yapmaktaydı (Vryonis, 2020: 157). I. Kılıç Arslan'a yazdığı mektupta genç sultanı Çaka Bey'e karşı kışkırtan İmparator, bu politikasında başarılı oldu. Çaka Bey'in faaliyetlerini kendi hâkimiyet alanı açısından tehlikeli gören Selçuklu Sultanı, düzenlediği bir ziyafet esnasında Çaka Bey'i öldürdü (1095) (Anna Komnena, 1996: 269; Ayönü, 2021: 90; Demirkent, 2020: 20). İmparator, kurduğu oyunla en önemli düşmanlarından birini fiili bir çaba harcamadan yok ederken I. Kılıç Arslan da Anadolu'da siyasî birliği sağlama yolunda önemli rakiplerinden birinden kurtulmuş oldu. Tabi hesap etmediği bir nokta vardı ki o da Batı'dan gelecek olan Haçlı birlikleriydi. Bu birliklerin ilerleyişi esnasında Batı Anadolu topraklarının Bizans tarafından ele geçirilmesiyle bölgedeki Türk hâkimiyetine darbeyi vuracak olan adımı atmış oldu (Vryonis, 2020: 157).

Rakipleri arasına düşmanlık sokarak çöküşünü engellemeyi başaran Bizans'a göre en büyük tehlike Türklerdi ve bu doğrultuda Katolik Dünyasına olan nefretini unutabilirdi (Gordlevskiy, 2015: 28). Bu nedenle batıdan ücretli asker yardımı isteyen I. Aleksios Komnenos, güçlü bir ordu kurarak Türkleri Anadolu'dan atma planları yaparken hesaplamaları pek de istediği gibi gitmedi. Hristiyan dünyası üzerinde hâkimiyet kurma düşüncesine sahip olan Papa II. Urbanus, imparatorun isteğini farklı yorumlayarak kendisi için fırsata çevirdi. Birkaç bin kişilik ücretli asker desteği vermek yerine Avrupa'nın şiddet yanlısı şövalyelerini, topraksız köylülerini, huzuru bozan ve ıslah olmaktan uzak suçlularını para ve toprak sahibi olacakları düşüncesiyle zengin doğuya yönlendirdi (Demirkent, 1997: 14).

Doğu Hristiyan dünyasına göre Batı Hristiyanlarında savaşı haklı görme oranı daha yüksekti ve şövalyelik desteklenerek şan ve ün bahşedilme sebebi görülmekteydi. Onun için de kilise bu savaş severliği istediği şekilde yönlendirmeyi tercih etti. Kutsal Savaş adı altında kilise çıkarları için savaşmak hoş görüldüğü gibi arzu edilir hale geldi (Runciman, 1989: 66). Tabi burada Avrupa'nın sosyal ve ekonomik durumu ön plana çıkmaktadır. Eğer bu etkenler söz konusu olmasaydı kilise otoritesi böyle büyük bir hareketin oluşumunda yetersiz kalırdı (Pirenne, 2022: 136).

"Batının savaş isteği ve askerî şan ve şeref açlığı kolayca giderilemiyordu." Bu nedenle de papalık, kilise mallarını ve gücünü korumak adına bu savaş isteğini doğuya kaydırarak kendisi için faydalı bir şekle büründürebilirdi (Runciman, 1989: 68). Roma İmparatorluğu'nun Hristiyanlığı kabul ettikten sonra siyasî amaçlarını ve savunmasını gerçekleştirmede araç olarak kullandığı *savaş*, şimdi de papalık kullanıyordu. Çünkü barbar kavimlerin Roma İmparatorluğu'na dâhil olmasıyla beraber savaşçı toplumlar ön plana çıkarak savaş mefhumunu yücelten anlayış hâkim olmuştu (Richard, 2022: 33-34). Haçlı Seferleri'nin zeminini oluşturan bu zihniyete Avrupa'da sosyal ve ekonomik sıkıntılar ile merkezî otorite eksikliği de eklenince savaş kaçınılmaz oldu. Çünkü tarım topraklarının ve ticaretin yetersizliği, nüfus artışı, salgın hastalıklar

ve kıtlık toplumdaki huzursuzluğu ve kaosu sürekli artırıyor (Sarıcı, 2022: 119). Tüm bunlar dinin itici bir güç olarak kullanıldığı, esasta ise siyasî amaçlar uğruna gerçekleştirilen Haçlı Seferleri'nin, papanın 1095 yılında Clermont Konsili'nde yaptığı çağrıyla başlamasına sebep oldu (Demirkent, 2020: 25).

Avrupa'nın farklı milletlerinden oluşan ve her sınıftan insanın yer aldığı bu kalabalık grubun, öncelikle Bizans yönetimini endişelendirdiği dönemin kaynaklarında kendini gösterir. Zenginlikler karşısındaki yağma hırsları, yapılan anlaşmaları uymayıp rahatlıkla çiğnemeleri, atak ve güvenilmez oluşlarına değinen Anna Komnena haksız çıkmamıştı. Zira *kum taneleri ve yıldızlardan* daha fazla olan bu birliklerin geçtikleri yerlerden yağma, tahrip ve vahşet eksik olmamıştı (Anna Komnena, 1996: 302-304). Bu nedenle de İmparator, bu birlikleri biran önce kendi topraklarından uzaklaştırmak istemiş ve yaptığı anlaşmalarla durumu lehine çevirmenin yollarını aramıştır (Demirkent, 1997: 15).

Pierre l'Ermite (Piyer Lermite) önderliğinde gelen ilk Haçlı birliği 1 Ağustos 1096'da İstanbul'a ulaştı. Düzen ve disiplinden uzak bu yağmacı grup, I. Aleksios Komnenos tarafından Anadolu yakasına geçirildi. İstanbul'un ihtişamı karşısında şaşkınlığa uğrayan bu grubun vereceği zararı engellemek adına Yalova yakınındaki Kibatos karargâhına yerleştirildiler. Müslüman-Hristiyan ayrımı yapmadan katliam ve yağmada bulunan topluluk, İznik yakınlarına kadar gelerek savunmasız insanları öldürmeye başladı. Elde ettikleri bu başarılarla cesaretlenen ve Kserigordon Kalesi'ni ele geçiren Haçlı birlikleri, I. Kılıç Arslan tarafından gönderilen ordu karşısında bozguna uğradı. Bozgun sonrası Türk casuslar aracılığıyla Haçlı karargâhına ulaştırılan Almanların zafer kazandıkları ve İznik'i ele geçirdiklerine dair yalan haberler, önce heyecana sebep olurken gerçeğin anlaşılmasıyla paniğe yol açtı. Bu arada Haçlı karargâhına karşı hücumla geçen Türk birlikleri yol boyu kurdukları pusular ile Haçlı kuvvetlerini bekliyordu. İznik'e doğru ilerleyen birlikler Drakon Vadisi'nde Selçuklu ordusunun kurduğu pusuya düşerek ağır bir yenilgi aldı ve geriye kalanlar da imparatorun gönderdiği filolarla kurtarıldı (Ayönü, 2021: 92; Demirkent, 2020: 27; Sarıcı, 2022: 130).

Bu kolay başarı I. Kılıç Arslan'ın Haçlı kuvvetlerini küçümsemesine ve Malatya üzerine sefere çıkmasına neden oldu. Ermeni Gabriel'in elinde bulunan Malatya'yı kuşatan Sultan, yeni Haçlı birliklerinin haberini alsa da akıbetlerinin Pierre l'Ermite kuvvetleriyle aynı olacağını düşündü. Ancak çok geçmeden sultanın yanıldığı gün yüzüne çıktı. Gelen birlikler, asıl Haçlı kuvvetleriydi ve bu büyük kalabalık savaş konusunda tecrübeli, zırhlı şövalyelerden oluşuyordu. Öyle ki I. Aleksios Komnenos, kitlenin büyüklüğü ve güvenilmezliği karşısında hızla hareket ederek birliklere bağlılık yemini ettirdi ve Anadolu'ya geçişlerini sağladı. Yapılan anlaşmaya göre imparatorun sağlayacağı erzak ve malzemeler karşılığında Haçlı reisleri de, Müslümanlardan aldıkları ve eskiden Bizans'a ait yerleri imparatorluğa geri verecekti. İmparatora ait gemilerle Anadolu yakasına geçirilen Haçlı orduları Selçuklu başkentine doğru harekete geçti (Demirkent, 1997: 21).

Avrupa'nın farklı bölgelerinden gelen ve her birinin başında ayrı komutanların bulunduğu bu ordular, Kudüs'e ulaşmak istiyorlarsa Anadolu'dan geçmek zorundaydılar. Bu geçiş sırasında Türklerin Anadolu'dan atılması da Bizans'ın temel hedefi ve bu birliklerden beklentisiydi (Runciman, 1989: 135). Sonuçta bu kadar sıkıntıya katlanması boşuna değildi. Zira beklentisi karşılığını buldu ve ilk zaferini kazandı. Kılıç Arslan'ın Malatya kuşatmasını kaldırıp İznik'e dönmesine kadar geçen sürede şehrin kuşatması çetin geçmişti. Döndüğünde Haçlı ordularını yarıp şehre girmeyi başaramayan Sultan, İznik'i kendi kaderine terk etmek zorunda kaldı. Kılıç

Arslan'ın daha fazla kayıp vermemek adına geri çekilmesiyle Türk garnizonu, şehri Bizans komutanı Butumites'e teslim etti. Böylece Haçlı yağma ve tahriplerinden korunmak istiyorlardı ki zaten imparator da tahrip edilmiş bir şehir istemiyordu (Runciman, 1989: 138).

Altı hafta süren İznik kuşatması 18 Haziran 1097 gecesini son buldu. Haçlılar, İmparatorun gönderdiği kuvvetlerin de yardımıyla nispeten başarıya ulaşmış oldu. Sultanın eşini ve çocuklarını fidye almaksızın teslim eden İmparator Aleksios, Haçlı komutanlarının da tepkilerini çekmemek adına onları hediyelerle donattı. Fazla vakit kaybetmek istemeyen birlikler, 26 Haziran'da hızla yola koyuldu. Bizanslı komutanlar eşliğinde Eskişehir (Dorylaion), Akşehir (Philomelion), Konya (Ikonion), Ereğli (Heraklea) yolunu takiple Antakya'ya ulaşma planı yapan birlikler, Bohemund ve Raymond liderliğinde ikiye ayrıldı. Bu esnada Dânişmendli hükümdarı Gümüştegin ve Kayseri Selçuklu beyi Hasan'dan yardım isteyen Kılıç Arslan, Eskişehir dolaylarında Haçlılara karşı hücumla geçti. Beklenmedik hücum karşısında şaşkınlığa uğrayan Bohemund'un birliklerinin yardımına Raymond'un yetişmesi Kılıç Arslan'ı geri çekilmek zorunda bıraktı. 1 Temmuz'da gerçekleşen savaş sonrası Kılıç Arslan taktik değişikliğine gitme kararı aldı. Bundan sonra meydan savaşı yerine vur kaç taktiği uygulayarak Anadolu'dan geçişlerini zorlaştırmayı seçti. Geçiş yollarını boşaltıp tarlaları yakan Kılıç Arslan, su kaynaklarını ve kuyuları kullanılmaz hale getirdi. Ereğli yakınlarında tekrar Kılıç Arslan'ın saldırısına maruz kalan Haçlı birlikleri, yollarını değiştirerek kuzeye yöneldi ve Maraş üzerinden Antakya'ya ulaşmak istedi. Yiyecek-içecek sıkıntısı ve Türklerin ani baskınları eşliğinde devam eden bu zorlu yolculuk ancak Ekim ayında Antakya önünde son buldu (Demirkent, 1997: 34-37).

Antakya ve Urfa'da kontluklar kurduktan sonra 15 Temmuz 1099'da Kudüs'ün kuşatılmasıyla nihai hedefine ulaşan I. Haçlı Seferi sonucunda Selçuklu başkenti de İznik'ten Konya'ya taşınmıştı. I. Kılıç Arslan'ın toparlamaya çalıştığı devlet, Haçlı ordularının gelişleriyle büyük bir darbe aldı. Marmara Kıyıları'nı ele geçiren Bizans, Çaka Bey'in oğlundan İzmir'i, Tanrıvermiş'ten Selçuk'u alarak önce adalar sonra da Denizli Bolvadin'e doğru tüm Batı Anadolu topraklarını hâkimiyet altına aldı (Anna Komnena, 1996: 336-339). En fazla Latinler ile Ermenilere fayda sağlayan Haçlı Seferleri sonunda Bizans, Türkleri kıyılardan ve Batı Anadolu'dan uzaklaştırmayı başardı (Vryonis, 2020: 158). Ancak İmparator Aleksios bu durumun çok uzun sürmeyeceğinin farkındaydı. Çünkü Türkmenler Anadolu'ya gelmeye devam ediyordu. Bu nedenle de toprak kazanımına yönelik saldırgan tutumun yerini elde ettiklerini korumaya dönüşmesi çok normaldi. Zira Orta Anadolu'dan Türklerin çıkarılmasının mümkün olmadığı görülmüştü (Beihammer, 2022: 330). Bu durumda etkili olan en önemli unsur kuşkusuz I. Kılıç Arslan'ın 1101 yılında gelen Haçlı kuvvetleri karşısında gösterdiği başarı yatmaktaydı.

1101 yılında başlayan ve üç koldan ilerleyen Haçlı ordularının Anadolu üzerinden ilerleyişlerinde en büyük engel Türkiye Selçuklu Sultanı oldu. Merzifon yakınlarında I. Kılıç Arslan, Gümüştegin, Belek ve Karaca komutasındaki Türk kuvvetlerinin bozguna uğrattığı ilk Haçlı birliğinden kalanlar Sinop üzerinden İstanbul'a kaçtı. Anadolu'ya giren ikinci grup Konya civarında mağlup edilerek çok az bir kısmı Antakya'ya ulaşabildi. Üçüncü ve son Haçlı birliği ise yine Kılıç Arslan tarafından Ereğli yakınlarında imha edildi (Ayönü, 2021: 99). Böylece Avrupa'nın bu birleşik ordularına karşı Anadolu Türklerinde de birleşme refleksi oluştu. Ancak bu yolla başarı elde edilebileceğini anlayan Türk beyleri, gelişmiş bir iletişim ağı, birleşik ordular ve birlikte hareket etmeden Anadolu savunmasını yapamayacaklarını anladılar (Beihammer, 2022: 334). Maalesef çok uzun sürmeyecek olan bu birliktelik, ilk Haçlı Seferlerine göre nispeten daha iyi bir sonuç elde edilmesini sağladı ve son gelen birliklerin geçişine izin verilmedi.

Bu başarıların ardından Türkleri Anadolu'dan atamayacağını anlayan İmparator ile I. Kılıç Arslan arasında antlaşma sağlandı. Batı topraklarını emniyet altına alan Sultan, doğuya yöneldi. Maraş'ı Haçlıların elinden aldıktan sonra asıl hedefi olan Antakya'ya yöneldi. Ancak Dânişmenli Gümüştekin'in Malatya'yı fethetmesi ve Bohemund'u fidye karşılığı serbest bırakması ilişkilerin gerilmesine ve Kılıç Arslan'ın Dânişmendliler üzerine yönelmesine sebep oldu. 1105 yılında Malatya'yı fetheden I. Kılıç Arslan, Doğu Anadolu'da yayılmaya devam etti. Berkayaruk ve Muhammed Tapar arasındaki taht kavgasını fırsat bilerek bu bölgedeki Büyük Selçuklu vasallarını kendine bağladı. Böylece iki Selçuklu Devleti komşu oldu ve geçmişe dayalı ailevi rekabet yine gün yüzüne çıktı. Muhammed Tapar'ın Musul'a gönderdiği Çavlı'nın Musul hâkimi Çökermiş'i öldürmesi ve idareyi ele alması üzerine Musul halkının davetiyle I. Kılıç Arslan bu bölgeye yöneldi. Burada Çavlı ile girdiği mücadele sonucunda bozguna uğrayan Sultan, Habur Nehri'ni geçmek isterken zırhların ağırlığıyla boğularak yaşamını yitirdi (1107) (Turan, 2021: 133-138). Bizans ve Avrupa ordularına karşı savunduğu Anadolu topraklarının Türk Vatanı olarak kalmasını sağlayan I. Kılıç Arslan, Arslan Yabgu ile Mikâiloğulları rekabetinde babası Süleyman Şah ile aynı kaderi paylaştı.

3.2.2. Şâhinşah Dönemi (1110-1116)

Haçlılar ve Bizans karşısında siyasî birliği sağlamayı başaran I. Kılıç Arslan'ın vefatı, Türkiye Selçuklularını tekrar taht kavgasına ve parçalanmaya doğru sürükledi. Şâhinşah, Mesud, Arap ve Tuğrul Arslan adında dört oğlu (Urfalı Mateos, 2019: 231) olan Kılıç Arslan'ın Musul'a melik olarak bırakılan oğlu Şâhinşah, Çavlı tarafından Muhammed Tapar'a esir olarak gönderildi. Mesud ve Arap'ın nerede oldukları bilinmemekle beraber Tuğrul Arslan, Emir Bozmuş tarafından annesiyle beraber Malatya'ya götürülerek sultan ilan edildi (Gregory Abû'l – Farac, 1987: 349). Devletin içine düştüğü bu siyasî bunalımda Selçuklu iktidarındaki boşluk, Bizans için çok iyi bir fırsattı. Haçlıların Anadolu'dan geçişleri sırasında ele geçirilen Batı Anadolu topraklarında tam hâkimiyet sağlamak için harekete geçildi. Bölgeye yerleşmiş olan Türkmenler, kendilerini koruyacak bir otoritenin olmayışından yararlanılarak vahşice katledildi. Bizans'ın Batı Anadolu'daki faaliyetleri devam ederken güneyde de Ermeniler, Çukurova yöresinde genişlemeye çalışmaktaydı. Böylece Türklerden boşalan yerlerde, Haçlılar, Bizans ve Ermenilerin hâkimiyet kurma mücadelesi sürüyordu (Koca, 2019: 124).

Üç yıl Konya tahtının boş kalmasının ardından Muhammed Tapar'ın serbest bıraktığı Şâhinşah, 1110 yılında Anadolu'ya gelerek Tuğrul Arslan'dan yönetimi devraldı. Konya tahtına geçen yeni Sultan, kardeşleri Mesud ile Arap'ı hapsedti (Gregory Abû'l – Farac, 1987: 349). Kendisi esirken Bizans'a karşı mücadele eden ve Selçuklu soyundan olduğu düşünülen Hasan Beyi rakip gören Şâhinşah, ilk olarak onu ortadan kaldırdı. Ardından Bizans'a karşı hücumu geçerek İznik'e kadar Bizans topraklarında istilalarda bulundu. İmparator Aleksios'un rahatsızlığında faydalanan Türk birlikleri, Çanakkale Boğazı'na kadar akınlarda bulundu. Durumdan rahatsız olan İmparator, hastalığına rağmen harekete geçmek zorunda kaldı ve akınlara son vermek için sefer hazırlığına girdi. Konya üzerine yürüme kararı alan Aleksios, ayaklarındaki şiddetli ağrıya rağmen ordunun başında sefere çıktı. Yol boyunca sürekli olarak Türklerin ani saldırısına uğrayan Bizans birlikleri, kesin bir sonuç elde edemeyince Şâhinşah ile antlaşma yoluna gitti (Ayönü, 2021: 106).

Şâhinşah, İmparator Aleksios ile antlaşma şartlarını görüşürken kardeşi Mesud'un, kayınpederi Dânişmendli Emîr Gazi'nin desteğiyle ayaklandığı haberini aldı. İmparatorun

uyarlarına rağmen hızla Konya'ya hareket eden Sultan, burada Mesud ve taraftarlarıyla karşı karşıya geldi. Yanında yer alan bazı birliklerin ihanetine uğrayan Şâhinşah, kardeşi ile girdiği mücadeleyi kaybetti. Aleksios'un Konya'ya gitmeme ve yanına Rum birliği alma tavsiyelerini dinlemeyen Şâhinşah, kaçarak İmparatorun yanına dönmek istedi. Ancak Mesud tarafından takibe uğrayan devrik Sultan, yakalanarak gözlerine mil çekildi, ardından da yayının kirişi ile öldürüldü (1116) (Anna Komnena, 1996: 498-501).

3.2.3. I. Mesud Dönemi (1116-1155)

Sultan Mesud'un Selçuklu tahtını ele geçirme sürecinde ve hüküm sürdüğü dönemde en büyük destekçisi kayınpederi Dânişmendli Emîr Gazi oldu. I. Kılıç Arslan'dan sonra Selçukluların içine düştüğü durum, kuşkusuz Dânişmendli Beyliği'ne yaradı. Anadolu'daki iktidar boşluğunda beyliğin yükselişini sağlayan Emîr Gazi, güç dengesini kendi lehine çevirmeyi başardı (Kesik, 2017: 22). Ölümüne kadar devam edecek olan bu durum, Mesud'un tahta çıkmasıyla da değişmedi. Çünkü hâkimiyet sahası Konya ve çevresiyle sınırlı olan yeni Sultan, iktidarını koruyabilmek için de kayınpederinin desteğine ihtiyaç duyuyordu (Koca, 2019: 137). Bir yandan kardeşleriyle verdiği iktidar mücadelesi bir yandan da Bizans ile devam eden savaşlar, Mesud'u zor durumda bırakmakta ve Emîr Gazi'nin desteğine mecbur kılmaktaydı.

Aynı dönemde Bizans tahtında da değişiklik söz konusuydu. I. Aleksios Komnenos'un ölümü üzerine oğlu II. Ioannes Komnenos (1118-1143) Bizans tahtına geçti. Kendisine yönelen suikast girişimlerini bertaraf eden yeni İmparator, ilk olarak Türkler üzerine sefere çıktı. Çünkü İmparator Aleksios ile imzalanan anlaşmaya uymayan Türklerin, Menderes Nehri civarında akınlarda bulunduğu haberi gelmekteydi. 1119'da gerçekleşen bu sefer sonucunda Denizli (Laodikeia) şehri büyük bir direnişle karşılaşılmadan ele geçirildi (Khoniates, 2020: 8). Türk akınlarını önlemek isteyen İmparator, Türklerin savaşa hazır olmadığına farkındaydı. Selçuklu iktidarındaki zayıflama büyük bir fırsattı ve Türkler meydan savaşına mecbur bırakılarak ağır kayıplar verdirilebilirdi (Khoniates, 2020: 8). Zaman kaybetmeden sefer hazırlığına giren II. Ioannes'in bu defa hedefi Uluborlu (Sozopolis) oldu. Etrafı uçurumlu ve sarp bir mevkiye kurulu olan şehir, imparatorun taktiksel planları doğrultusunda ele geçirildi (1121). Bununla da yetinmeyen II. Ioannes, Antalya'ya kadar ilerleyerek birçok kale ve şehri Türklerden geri aldı (Kinnamos, 2020: 7).

Batı Anadolu'da Bizans'a karşı toprak kaybeden Mesud, Orta ve Doğu Anadolu'da da varlık gösteremeyerek Dânişmendli Emîr Gazi'nin gölgesinde kaldı (Ayönü, 2021: 111). Belek Gazi'nin¹⁸ ölümünü fırsat bilen Emîr Gazi, damadı Mesud ile birlikte Tuğrul Aslan'ın elinde olan Malatya'yı kuşattı. Uzun süren kuşatmanın ardından Tuğrul Aslan kaçtı ve şehir, kıtlık, hastalık, fiyat artışı karşısında direnemeyerek teslim oldu (Süryanî Mihail, 1944: 82). Böylece babası I. Kılıç Arslan'ın uğruna Dânişmendlilerle karşı karşıya gelerek aldığı Malatya, şimdi Emîr Gazi'nin hâkimiyetine geçti. Bu durumu kabul edemeyen Ankara ve Çankırı hâkimi Melik Arap ise kuvvetlerini toplayarak kardeşi Mesud'a savaş açtı. Melik Arap'a karşı verdiği mücadeleyi kaybeden Mesud, önce imparatorudan sonra da Emîr Gazi'den aldığı destekle kardeşini yenilgiye

¹⁸ Behram b. Belek, Artuk Bey'in torunudur ve Çubukoğullarına son vererek Harput merkezli beylik kurmuştur(1112). Haçlılara karşı verdiği başarılı mücadelelerle tanınan komutan, Tuğrul Arslan'ın annesiyle evlenerek Malatya'ya kadar hâkimiyet alanını genişletmiştir. Harput'tan Halep'e kadar Artuklu birliğini kuran komutan, Haçlı şövalyelerini esir alıp Harput Kalesi'ne kapatmıştır. Üstün savaşçılığıyla tanınan Belek Gazi, Menbiç Kalesi'nin kuşatılması esnasında şehit edilmiştir. Detaylı bilgi için bkz. (Yaşa, 2017: 76)

uğrattı. Bu ittifak karşısında başarılı olamayan Melik Arap Kilikya Ermeni baronu Toros'a sığındı (Gregory Abû'l – Farac, 1987: 359-360). Mücadeleden vazgeçmeyen Melik Arap, Ermenilerden aldığı destekle tekrar harekete geçti. Emîr Gazi ve Mesud ittifakına karşı başarı sağlayıp Emîr Gazi'nin oğlu Muhammed'i pusuya düşürerek tutsak etti. Melik Arap'ın ittifaka karşı kazandığı galibiyet, Emîr Gazi'nin hilesiyle tersine döndü ve bozguna uğrayan taraf Melik Arap oldu. Birkaç defa daha saldırıda bulunsa da her defasında yenilgiye uğradı ve Bizans'a sığınmak zorunda kaldı (Gregory Abû'l – Farac, 1987: 361; Süryanî Mihail, 1944: 87-88). Hâkimiyeti altındaki topraklar da Emîr Gazi'nin eline geçti. Böylece Sultan Mesud, iki kardeşinden de kurtuldu ancak onlara ait olan Malatya, Ankara, Çankırı ve Kastamonu'yu Dânişmendlilere kaptırarak kendisi Konya ve çevresiyle sınırlı kaldı (Koca, 2019: 142).

Emîr Gazi'nin Kapadokya ve Karadeniz sahillerine kadar yayılan ilerleyişi Selçuklu melikleri kadar Bizans yönetimini de rahatsız etti (Süryanî Mihail, 1944: 92). Batıda sükûneti sağlayan İmparator, doğuya yönelerek Kastamonu'yu kuşattı. Şehir teslim oldu ancak bu durum kısa sürdü ve Emîr Gazi'nin gelmesiyle tekrar ele geçirildi. Bu şekilde birkaç defa el değiştiren şehir, son olarak Emîr Gazi'de kaldı (Khoniates, 2020: 12). Ancak 1134 yılında Emîr Gazi'nin vefatıyla tekrar bir dönüşüm süreci başladı.

Bizans ile Dânişmendliler arasındaki güç savaşına üçüncü bir aktör dâhil oldu. Emîr Gazi'nin yerine geçen oğlu Melik Muhammed ile arası açık olan Sultan Mesud, artık bu dengede etkin olabilecek güce ulaşmaya başlamıştı. Bu nedenle de İmparator II. Ioannes, Selçuklu hükümdarı Mesud ile Melik Muhammed'e karşı ittifak kurarak Kastamonu'yu kuşattı. Zor durumda kalan Melik Muhammed, Mesud ile anlaşma yoluna gidince Türk çıkarlarını korumak isteyen Sultan, bu ittifaktan vazgeçti. Bu sefer de zor duruma düşen Bizans oldu ancak takviye kuvvetlerle önce Kastamonu, ardından da Çankırı Bizans'a teslim oldu (Kinnamos, 2020: 13). Bu teslimiyet İmparatorun İstanbul'a dönmesine kadar sürdü ve Çankırı, Türkler tarafından kuşatılarak teslim olmaya zorlandı (Khoniates, 2020: 14). Yeni sefer hazırlıkları yapan imparator başka bir hedefe kilitlenmişken Çankırı'nın teslimiyetiyle ilgilenmedi. Zira Ermenilere yönelik Kilikya Seferi için hazırlıklara başlamıştı bile. Büyük bir orduyla harekete geçip önce Adana ve Tarsus'u alan İmparator, Antakya'yı kendine bağladı. Elde ettiği başarılar üzerine Suriye'ye yönelerek Halep'i kuşattı. İmadeddîn Zengî ve diğer Türk emirlerinin ittifak haberi, İmparatorun önce Halep sonra da Şeyzer kuşatmasını kaldırmasına ve geri çekilmesine neden oldu (Khoniates, 2020: 14-20; Kinnamos, 2020: 14-18). İmparatoru yakın takibe alan Mesud da Kilikya'ya saldırdı ve Adana'yı ele geçirdi. Bunun üzerine II. Ioannes, barış imzalayarak İstanbul'a döndü (Gregory Abû'l – Farac, 1987: 374).

Üç yıl süren Doğu Seferi sonrası 1139'da Karadeniz'e başarısız bir harekâta bulunan İmparator, Selçuklu akınlarına son vermek için Batı Anadolu'ya yöneldi. Antalya'ya kadar ilerleyerek Türklerin eline geçen bölgelerde tekrardan düzen ve asayiş sağlamak istedi. Sefer esnasında en dikkati çeken olay ise Beyşehir mevkiinde yaşandı. Beyşehir Gölü adalarında yaşayan Hristiyan halkın Bizans'a itaat etmek istememesi İmparatoru ziyadesiyle kızdırdı. Selçuklu Türkleriyle iyi ilişkilere sahip olan yöre halkının bu tavrı üzerine adalar ele geçirilmeye çalışıldı ancak başarılı olunamadı (Khoniates, 2020: 24). İlerleyişini devam ettiren İmparatorun asıl hedefi Antakya'yı kendine bağlamak ve Kudüs'e ulaşmaktı (Khoniates, 2020: 25). Ancak talihsizlikler de hız kesmeden devam etti. İmparator, Kilikya'ya varmadan iki oğlunu kaybetti. Küçük oğlu Manuel ile seferine devam eden II. Ioannes, Toros Dağları'nda gerçekleştirdiği av sırasında zehirli bir okun isabeti nedeniyle hayatını kaybetti (Kinnamos, 2020: 21).

II. Ioannes'in ölümünün ardından Bizans tahtına I. Manuel Komnenos (1143-1180) geçti. İmparatorun ilk olarak Selçuklular üzerine harekete geçmesi, Sultan Mesud'un Malatya kuşatmasını kaldırmasına neden oldu. Türkmen akınlarının Menderes Havzası'nda yoğunlaşması nedeniyle başlayan bu sefer, bölgenin güvenliği sağlandıktan sonra imparatorun rahatsızlanması üzerine son buldu (Khoniates, 2020: 35). II. Ioannes döneminde yapılan seferler ve şimdi de yeni imparatorun ilk seferi Anadolu'da Türkmen akınlarının durdurulamadığının ispatıdır. Selçuklu Devleti'nin içine düştüğü zafiyet döneminde bile Anadolu'daki Türk varlığını sonlandırma girişimlerinin başarıya ulaşmadığının göstergesi niteliğindedir (Ayönü, 2021: 132).

Kesin bir sonuç alamadığı ilk seferin ardından tekrar harekete geçen İmparator, Selçuklu başkentini hedef aldı (1146). Konya'ya ilerleyen imparatorluk birlikleri ile Mesud'un ordusu ilk olarak Akşehir'de karşılaştı. Yapılan savaşta Selçuklu birliklerinin yenilmesi ve geri çekilmesi imparatoru daha da cesaretlendirdi. Mesud'a gönderdiği mektuplarla tehdit ve hakaretleri artıran I. Manuel, ilerleyişini devam ettirdi. Kalabalık Bizans ordusu karşısında meydan savaşına girmeden geri çekilişini sürdüren Sultan Mesud ise Konya'ya kadar çekildi. Birliklerini üç bölüme ayıran Sultan, Bizans ordusunun saldırmasını bekleyerek pusuya düşürdüğü imparatorluk birlikleri arasında bağlantıyı kesti. Mağlup olmak üzere olduğunu anlayan İmparator, hızla ordusunu geri çekerken bozguna uğramamışçasına bir sonraki baharda tekrar geleceğini bildirmekten vazgeçmedi. İstanbul'a dönüş yolunda I. Mesud'un takibinden kurtulamayan Bizans ordusu, yol boyunca ani baskınlarla ağır kayıplar vererek güçlükle başşehir dönebildi (Khoniates, 2020: 36; Kinnamos, 2020: 36-52).

Barış antlaşması yapan tarafların bir daha savaşmaya vakti olmadı. Zira 1147 yılında başlayan II. Haçlı Seferleri buna fırsat vermedi. İmâdeddin Zengî'nin 1144 yılında Urfa'yı ele geçirmesi üzerine Avrupa'da başlayan heyecan büyük bir sefere dönüştü (Urfalı Mateos, 2019: 297). Alman imparatoru III. Konrad ile Fransa kralı VII. Louis'nin öncülüğündeki bu birlikler, Anadolu'dan geçerken Sultan Mesud ve bağlı Türkmenler karşısında büyük bir hezimetle uğradılar. İmparatorun verdiği rehberler tarafından sarp yollara sevk edilen Haçlı birlikleri, Türklerin saldırısına maruz bırakıldı (Turan, 2021: 209).

Birinci Haçlı Seferine nazaran Bizans'tan destek alamayan büyük Alman ve Fransız orduları, Anadolu'dan geçerken perişan oldu (Richard, 2022: 189). Bizans'a ve Haçlılara karşı kazandığı zaferlerle gücünü arttıran I. Mesud, sınırlarını genişletmek için harekete geçti. Bağlı Türkmenler batıda Bizans topraklarına akında bulunurken kendisi de doğuya yöneldi (Turan, 2021: 212). Oğlu Kılıç Arslan ile birlikte Maraş, Göksün (Keysûn), Besni, Göynük ve Ra'bân şehirlerini ele geçirdi. Tel-bâşer kuşatması başarısız olunca da bölgenin idaresini oğluna bırakarak geri döndü (1149/1150) (Urfalı Mateos, 2019: 301-304). 1152 yılında Malatya'yı muhasara ederek Dânişmendli hükümdarı Zulkarneyn'i kendisine bağladı (Gregory Abû'l – Farac, 1987: 390). Hükümdarlığının sonuna doğru I. Manuel ile ittifak kurarak topraklarına saldıran Ermeniler üzerine sefer düzenleyen Mesud, Thoros'un anlaşma yapmak istemesi üzerine seferini sonlandırdı. Ermenilerin Haçlılar ile birleşmesi üzerine 1154 yılında tekrar Çukurova'ya giren Mesud, orduda başlayan veba salgını ve bölgede yaşanan doğal afetler üzerine geri çekildi. Bu son seferinden döndükten sonra hastalanan Mesud, 10 ay sonra vefat etti (Urfalı Mateos, 2019: 307-312). Tahta çıktığında Konya ve çevresiyle sınırlı olan Selçuklu Devleti, Anadolu'daki güç mücadelesinde Bizans ve Dânişmenlilerle yarışamayacak durumdaydı. Ancak hüküm sürdüğü 39 yıllık dönemde Bizans'a ve Haçlılara karşı verdiği mücadeleyle varlığını korumayı başardı. Dânişmendlilerin taht kavgasından yararlanıp Kayseri, Sivas ve son olarak da Malatya

koluna üstünlüğünü kabul ettirdi ve sınırlarını genişleterek Anadolu'nun esas gücü olmayı başardı.

3.2.4. II. Kılıç Arslan Dönemi (1155-1192)

Kılıç Arslan, Devlet ve Şâhinşah adında üç oğlu olan I. Mesud¹⁹, ölümüne yakın büyük oğlu Kılıç Arslan'ı yerine veliaht tayin etti. Böylece babasının ardında rahat bir şekilde tahta çıkan II. Kılıç Arslan, herhangi bir engelle karşılaşmadı. Buna rağmen kardeşi Devlet'i kendine rakip gören yeni Sultan, Devlet'i öldürttü. Aynı akıbete uğramak istemeyen Şâhinşah, hâkimiyet alanı olan Çankırı ve Ankara'ya kaçtı. Bu duruma tepki gösteren devlet adamlarını da tasfiye eden II. Kılıç Arslan, büyük bir hoşnutsuzluk yarattı. Zira dış siyasette de ilk tepki Dânişmendli Yağıbasan'dan geldi ve Kayseri bölgesini işgal etti. Din adamlarının araya girmesiyle tarafların savaşımları önlenmedi ancak barış çok uzun süreli olmadı. Yağıbasan'ın Elbistan'a girmesiyle taraflar tekrar karşı karşıya geldi (Urfalı Mateos, 2019: 313). Üstelik II. Kılıç Arslan'a karşı harekete geçen sadece Yağıbasan değildi. Nureddin Mahmud Zengi, Ayntab ve Ra'bân'ı kuşatırken Harput Emiri Kara Aslan da Kılıç Arslan'a ait Selçuklu topraklarına yönelik saldırıda bulundu (Süryanî Mihail, 1944: 178). Hâkimiyetine yönelik ilk saldırıları bertaraf eden II. Kılıç Arslan, Ermeniler üzerine yöneldi. II. Thoros'un kardeşi Stefan'ın Maraş'a girerek Hristiyanları katletmesi üzerine bölgeye yönelen II. Kılıç Arslan, ahaliyi yurtlarına yerleştirerek huzuru sağladı (Gregory Abû'l – Farac, 1987: 395).

II. Kılıç Arslan'ın rakiplerine karşı elde ettiği bu zaferler, karşı tarafta daha büyük bir ittifak ağı kurulmasına neden oldu. Zira kendisi Kilikya'da ilerlerken Türkmenler de Bizans sınırlarına yönelik akınlarında bulunuyordu. İşte bu durumdan rahatsız olan I. Manuel, Nureddin Mahmud ve Yağıbasan ile ittifak kurdu. Sultanın kardeşi Şâhinşah'ın da katıldığı ittifak, Kayseri Meliki Dânişmendli Zunnûn ve Dânişmendli Malatya Emiri Zülkarneyn ile genişledi. Dört bir yanını saran ittifak ağıyla mücadele edemeyeceğini anlayan II. Kılıç Arslan, çareyi İstanbul'a gitmekte buldu. İttifakı bozmada kilit noktası olan imparatorla anlaşarak tavizler vermek zorunda kaldığı bir barış antlaşması imzaladı (1162) (Turan, 2021: 226; İnce, 2019: 375).

I. Manuel ile yaptığı antlaşma sonrası batı topraklarının güvenliğini sağlayan Sultan, yönünü Anadolu'ya çevirdi. İlk hedefe Yağıbasan'ı alan II. Kılıç Arslan, galibiyet sağlayarak Sivas'ı ele geçirdi (1163). Daha sonra kardeşi Şâhinşah'ı yenilgiye uğratarak Ankara ve Çankırı hattına hâkim oldu. 1165'ten itibaren Dânişmendli topraklarını alarak ilerleyen Sultan, 1168'de Zunnûn üzerine yürüyerek Kayseri hattını ele geçirdi (Gregory Abû'l – Farac, 1987: 406; Süryanî Mihail, 1944: 199). Bu başarılarından rahatsız olan Nureddin Mahmud, kendisine sığınan müttefikleriyle beraber II. Kılıç Arslan'a karşı harekete geçti (1172). Sivas'a yönelirken Haçlı ordularının topraklarına saldırdığı haberinin gelmesi üzerine barış yapmak zorunda kaldı. 1174 yılında gerçekleşen ani ölümüyle de Anadolu'daki kuvvetleri geri döndü. Böylece önemli bir rakibinden daha kurtulan II. Kılıç Arslan, Dânişmendlilerin Sivas kolunu da ele geçirdi (Ayönü, 2021: 161).

Anadolu'da elde ettiği başarılarla Türk birliğini sağlama yolunda ilerleyen II. Kılıç Arslan, I. Manuel'in Balkanlarla uğraşmasını iyi değerlendirmişti. Hâkimiyet alanını genişleterek gücüne

¹⁹ I. Mesud'un üç oğlu dışında dört de kızı vardır. Kızları Dânişmendli Sivas Meliki Yağıbasan, Dânişmendli Kayseri Meliki Zunnûn, Musul Atabeyi Nureddin Mahmud Zengi ve I. Manuel'in kuzeni Ioannes ile evlidir (Sümer, 2004: 341).

güç katan da sadece Selçuklu Sultanı değildi. Çünkü İmparatorun Macaristan'da bulunmasını fırsata çeviren kalabalık Türkmen toplulukları, sürekli olarak Bizans topraklarına akınlarda bulunuyorlardı. İmparator birkaç defa bu akınları durdurmaya yönelik saldırılar düzenlese de bir sonuç elde edemedi. Bizans yönetiminin Kılıç Arslan'ın telkinleriyle gerçekleştiğini düşündüğü bu akınlara, sonu gelmez hale bürününce barış antlaşmasının devamı da tehlikeye girdi. Sultan, imparatora gönderdiği elçilerle anlaşmanın devamını sağlamak ve bu akınlara kendisiyle alakası olmadığını belirtmek istese de pek işe yaramadı (Khoniates, 2020: 85). I. Manuel iktidarı boyunca devam eden akınlara, sürekli takviye güçler alması ve göçebeliğin getirdiği aşırı hareketliliğe sahip olmaları imparatorluğu fazlasıyla zorluyordu (Beihammer, 2022: 383).

Gücü fevkalâde artan II. Kılıç Arslan, antlaşmaya uymamakla suçlanarak Anadolu'ya sefer hazırlıkları başladı. Tabi burada imparatorun batıdaki meseleleri çözüme kavuşturmuş olması ve herhangi bir savaş tehlikesi olmaması da etkiliydi (Kinnamos, 2020: 209). “*Türk Milletini ortadan kaldırmak ve Konya surlarını bizzat yıkmak amacıyla yürüyüşe geçen (1176)*” İmparator, yol boyunca Türkmenlerin baskınlarına uğradı (Khoniates, 2020: 123). Tecrübeli Bizans komutanlarının uyarılarına kulak asmayan I. Manuel, sultanın barış tekliflerini reddederek ilerleyişini sürdürdü. Önlem almaksızın Konya'ya doğru ilerleyen imparatorluk ordusu, Myriokephalon'a (Miryokefalon)²⁰ ulaştı. Buradan hareket ederek girdikleri Tzibritze adı verilen yüksek yamaçlarla çevrili dar ve sarp geçitte Selçuklu saldırısına uğradılar. Geçidin avantajlarından yararlanan Selçuklu güçleri, Bizans kuvvetleri arasında irtibatı keserek dar geçitte sıkışan Bizans birliklerini kılıçtan geçirdi. Bu büyük hezimet karşısında kaçmayı dahi düşünen Manuel, II. Kılıç Arslan'ın barış teklifini kabul ederek İstanbul'a geri döndü (Khoniates, 2020: 125-131).

Dönüş yolunda Türkmenlerin saldırısına maruz kalan imparatorun birlikleri, bu baskınlara da Kılıç Arslan'ın emriyle gerçekleştiğini düşündü. Zira *Kılıç Arslan, fırsatı yakalamışken avını bıraktığı ve barış yaptığı için pişmandı* (Khoniates, 2020: 132). Göçebe Türkmenler ile merkezi yönetim arasındaki idarî bağı tam anlamayan Bizanslılar, başına buyruk davranan Türkmenlerin tüm hareketlerini sultana bağlamışlardır (Ayönü, 2021: 173). Oysa bu grubun Selçuklu yönetimiyle olan bağı, itaatkâr birlikler olmaktan çok uzaktı. Miryokefalon yenilgisindeki etkileri yadsınamaz bir gerçek olan Türkmenler, savaş öncesinde, sırasında ve sonrasında gerçekleştirdikleri saldırılarla Bizans bozgununda fazlasıyla etkili oldular (Vryonis, 2021: 17). Elde ettiği başarılarla kendini kaptıran I. Manuel, hem batıda hem doğuda aktif ve saldırgan politika izlemenin bedelini ağır ödedi. Anadolu'daki güçlü devlet imajı temelinden sarsıldı (Ostrogorsky, 2019: 362).

Miryokefalon Savaşı ile Bizans'a ağır bir darbe vuran ve arkasını emniyete alan II. Kılıç Arslan, yönünü doğuya çevirdi. Dânişmendililere ait Malatya'yı kuşatan Sultan, şehri teslim aldı (1078) ancak, bu durum onu Selâhaddîn Eyyubî ile karşı karşıya getirdi. Kılıç Arslan'ın damadı olan Melik Nureddîn Muhammed'in, Selâhaddîn Eyyubî'ye sığınarak yardım istemesi iki Türk hükümdarını savaşın eşiğine getirdi. Selçukluların Doğu Anadolu'ya yönelmesinden rahatsız olan Mısır Sultanı yardım isteğini kabul ederek Anadolu'ya yöneldi. İlk karşılaşmanın ardından Kılıç Arslan'ın barış teklifi üzerine taraflar arasında anlaşma sağlanarak mesele çözümlendi (1180) (Gregory Abû'l – Farac, 1987: 426).

²⁰ Güney Phrygia'da bulunan doğal bir geçidin ortasındaki Bizans kalesidir. Savaş esnasında yıkık olan kalenin yeri, Cıvırlı yakınında Kûfi Çayı Vadisindedir. Detaylı bilgi için bkz. (Umar, 1993: 593)

Hem doğu hem de batıdaki faaliyetlerini sürdüren Sultan, Bizans'ın çöken savunmasından istifade ederek Batı Anadolu'ya akınlar düzenlemeye devam etti. I. Manuel'in ölümüyle (1180) yönetimde başlayan karmaşa, imparatorluğun iktisadî ve askerî açıdan iyice tükenmesine yol açtı (Ostrogorsky, 2019: 362). Sahillere kadar ilerleyen Selçuklu akınları II. Kılıç Arslan'ın ülkeyi oğulları arasında paylaşıp Konya'ya çekilmesine kadar devam etti. 1185 yılına geldiğinde ülke topraklarını onbir oğlu arasında paylaştıran II. Kılıç Arslan, Konya'da sultan olarak hüküm sürerken oğulları da tâbî hükümdar (melik) sıfatıyla kendilerine ait bölgeleri idare ettiler. Yarı müstakil bir idareye sahip olan melikler, babaları hayatta iken taht mücadelesine başladılar. Bu mücadele sağlam temellere oturan devletin sarsılmasına ve bu esnada Anadolu'ya yönelen III. Haçlı Seferinde Alman birliklerine karşı koyulamamasına neden oldu. Siyasî birlikten uzak olan Selçuklu Devleti'nde iktidar mücadelesi yaşanırken Alman İmparatoru Friedrich Barbarossa 1190 yılında Anadolu'ya ulaştı. Bu birliklerle mücadele etmekten uzak olan Selçuklular, dostluk kurdukları imparatorun serbest bir şekilde geçmesine izin verdiler (Turan, 2021: 243). Bu durumu kabul etmeyen Türkmenler Alman birliklerinin geçişi sırasında baskınlar uygulasa da sonuç elde edemedikleri gibi imparatorun, Konya'ya yönelmesine sebep oldular (Süryanî Mihail, 1944: 285). Tüm bu kargaşada oğulları tarafından tahta çıkmak için baskı aracı olarak kullanılan II. Kılıç Arslan hastalanarak vefat etti ve yerine en küçük oğlu Gıyâseddin Keyhüsrev geçti (1192) (Gregory Abû'l – Farac, 1987: 463; Süryanî Mihail, 1944: 289).

4. TÜRKİYE SELÇUKLU DEVLETİ İLE GÜRCÜLER ARASINDAKİ İLİŞKİLER

4.1. Gürcülerin Siyasî Birliği Sağlama Yolundaki Adımları

Birinci Bölümde de bahsedildiği üzere Bizans İmparatoru II. Basileios doğu politikası kapsamında Gürcü ve Ermeni krallıklarına son verdi. Tampon devletleri ortadan kaldırarak Vaspurakan, İberia (Gürcistan), Theodosiopolis (Erzurum) themalarını kurdu (Ostrogorsky, 2019: 192). Oluşturduğu savunma hattına yerleştirdiği paralı askerlerle doğudan gelebilecek tehlikelerin önüne geçmek istese de durum tam tersi oldu. Zira eş zamanlı başlayan Türk akınları açısından bu politika Türkmenlere avantaj sağladı. Kendi topraklarını koruyan devletler yerine tek bir savunma hattıyla karşılaşan Türkler, bu hattı kırdıkları anda hızla Anadolu içlerine ve Kafkaslara girebildiler (Tellioglu, 2022: 59). Bu akınlar sırasında Anadolu'da olduğu gibi Kafkaslarda da ilerleyen Türkler Gürcistan'a kadar hâkimiyetlerini genişlettiler. Çağrı Bey ile başlayan süreç, Melikşâh döneminde Gürcülerin Büyük Selçuklu Devleti'nin üstünlüğünü tanınması ve haraç vermeyi kabul etmesiyle son buldu (1088) (Brosset, 2003: 308).

Melikşâh'ın ölümüyle başlayan taht kavgaları ve Anadolu üzerinden İslâm Dünyası'na yönelen Haçlı Seferleri, Gürcü topraklarında da dengelerin değişmesine sebep oldu. Türk devletlerinin içine düştüğü siyasî buhranı değerlendiren IV. David (1089-1125) Gürcü Krallığı'nda değişim sürecini başlattı. Kafkasların kuzeyine yayılan Kıpçaklarla akrabalık kurarak onları Gürcü topraklarına yerleştirdi. Hristiyanlığı kabul eden Kıpçaklardan kurduğu orduyla hâkimiyet alanını genişleten Kral, Türkmenleri Gürcü topraklarından çıkarmaya başladı (Bedirhan, 2000: 212). Türkmen akınlarının önünden kaçarak dağlara sığınan Gürcüler eski topraklarına döndürüldü. Kıpçak hanı Atrak'ın ordusuyla beraber Gürcü topraklarına göçü, bölgedeki Gürcüleri demografik açıdan güçlendirdi (Gumiliev, 2019: 252). Böylece Büyük Selçuklu otoritesi kırılarak Türkmenlere karşı üstünlük sağlandığı gibi *eristavlar*²¹ da merkezi idareye bağlandı (Tellioglu, 2022: 94).

Bölgenin Türkleşmesini hızlandıran Büyük Selçuklu Devleti'nin zayıflaması Kafkaslar ve Azerbaycan'da Atabegliklerin ve Müslüman Beyliklerin kurulmasına yol açmıştı. Bu devletlerin tekrar Selçuklu tabiiyetine alınmaya çalışılması da Gürcüler ile Selçukluları karşı karşıya getirdi (Barthold, 2021: 150). 1115 yılında harekete geçen Kral David, Çoruh Nehri boyunca ilerleyerek Pasin'e kadar geldi. 1122'de Tiflis'i ele geçirerek bir yıl sonra da Şirvanşahları vergiye bağladı (Brosset, 2003: 317-325). 1064 yılında Alparslan tarafında ele geçirilen Ani şehri, altmış yılın ardından Kral David'e teslim edildi (1124) (Urfalı Mateos, 2019: 279). Siyasî bölünmüşlüğü sonlandırıp topraklarını genişleten Gürcüler, Kafkaslarda büyük bir güç haline geldiler. Ancak bu gelişme Kral David'in ölümüyle yavaşlamaya başladı. Taht kavgalarıyla kan kaybeden Gürcüler, bölgedeki Türklere karşı verdiği mücadelede üstünlüğü korumada zorlanmaya başladılar. Kral Demetre (1125-1156) dönemindeki karışıklıklar Gürcülere güç kaybettirirken III. Giorgi (1156-1184) döneminde ilerleyişlerini sürdürdüler (Tellioglu, 2022: 94).

²¹ Eristav, Gürcü feodal sistemindeki eyalet yöneticilerine verilen isimdir. Kendine ait ordusu olan bu toprak sahipleri mevcut otoriteye karşı muhalefette bulunarak siyasî gücü ellerinde tutma mücadelesi vermişlerdir. (Bilge, 2020: 491).

Gürcülerin 1144 yılında kaybettikleri Ani'yi tekrar ele geçirmeleri, Türk beylerini harekete geçirdi (1161) (Urfalı Mateos, 2019: 331). Ahlat Şahı II. Sökmen, İzzeddin Saltuk, Erzen ve Bitlis Beyi Fahreddin Devletşah ve Mardin ve Artuklu Emîri Necmeddin Alp gibi önemli isimlerden oluşan müttefik ordu Ani'yi kuşattı. Bunu haber alan III. Giorgi hızla harekete geçerek müttefik Türk kuvvetlerini mağlup etti. Ardından da Kars'ı alarak Dovin'i istila etti (Özaydın, 2017: 94). Bu ilerleyişi durdurmak isteyen Türk beyleri tekrar harekete geçti. II. Sökmen, Fahreddin Devletşah, Azerbaycan Atabeyi İldeniz, Irak Selçuklu hükümdarı Arslan Şah'ın aralarında bulunduğu Türk kuvvetleri bu defa galip gelerek Gürcüleri bozguna uğrattı (1163) (İbnü'l Esir, 2019b: 310). III. Giorgi'nin hâkimiyeti boyunca Doğu Anadolu ve Azerbaycan üzerinden gerçekleşen Türk-Gürcü mücadelesinin kaybedeni Gürcüler oldu. Ülkede başlayan iç karışıklıklar Gürcülerin geri çekilmesine ve bölge üstünlüğünün tekrardan Türklere geçmesine neden oldu (Tellioglu, 2022: 106).

4.1.1. Kraliçe Tamara ve İlk Münasebetler

Babası III. Giorgi'nin ölümüyle tahta çıkan Tamara'nın (1184-1213) hâkimiyetinin ilk yılları sıkıntılı geçti ancak sonrasında Gürcüler, Kafkasların en önemli güçlerinden biri oldu (Tellioglu, 2022: 108). Eristavların tepkisiyle karşılaşan kraliçe sükûneti sağlamak için aristokratların isteklerini yerine getirmek zorunda kaldı. Kıpçak kökenli olan Kubasar, Efridun (Apridoni) ve Kutlu-Arslan görevlerinden alındılar (Brosset, 2003: 363). Böylece Kıpçakları devlet mekanizmalarından uzaklaştıran eristavlar sayesinde Gürcü topraklarında yeniden feodal sistem ön plana çıktı. IV. David döneminde siyasî birliğin sağlanması ve geniş sınırlara ulaşmadaki Kıpçak etkisi, Gürcü soylularını fazlasıyla rahatsız etmişti. Demetre ve III. Giorgi dönemlerinde verdikleri mücadele, Tamara'nın başa geçmesiyle nihayete erdi. Yeniden devlet yönetiminde söz sahibi olan Gürcü soylularının artan nüfuzu ülkedeki dengelerin değişmesine sebep oldu. Ancak ülkeye yayılan Kıpçak göçü son bulmadı ve Tamara döneminde de Kıpçaklar, kraliçeye bağlı kalmaya devam ettiler (Tellioglu, 2022: 110).

İkinci evliliğini Bagrat soyundan olan David ile yapan Tamara, idarî düzeni sağladıktan sonra topraklarını genişletmeye başladı. Şirvanşahların içinde bulunduğu karışıklıklardan yararlanarak taht mücadelelerine dâhil oldu ve onları haraca bağladı (Brosset, 2003: 387). Büyük Selçuklu Devleti'nde yaşanan taht kavgaları sonucu bölgedeki Selçuklu otoritesinin zayıflaması, Kafkaslardaki Türk hâkimiyetinin kırılmasını sağlamakla kalmadı. Gürcüler Doğu Anadolu'da da ilerleyişe geçti. Bu ilerleyiş karşısında Kafkaslardaki Azerbaycan Atabegliği, Ahlat Sökmenlileri ve Saltuklular, Gürcüleri durdurmada yetersiz kaldı (Bedirhan, 2000: 248). Zakaria ve İvane kardeşler komutasında başlatılan seferlerle bölgedeki güç dengelerini kendi lehine çeviren Kraliçe, Erzurum ve Ahlat'a kadar ilerleyip Kars'ı ele geçirdi. Kraliçenin itibarını sağlamlaştıran bu olay *"Türkler için büyük bir kedere sebep oldu"* (Brosset, 2003: 389-404). Bölgedeki Türk Devletlerinin Tamara ve David karşısında başarı elde edememesi, Türkiye Selçuklularını Kafkaslara yönelerek bölge güvenliğini sağlamak zorunda bıraktı (Turan, 2021: 276). Bu sırada Selçuklu tahtında bulunan isim Rükneddin Süleyman Şah'tı (1196-1204). Onu Erzurum ve Gürcistan seferlerine mecbur bırakan olaylara bir sonraki başlıkta değinilmekle beraber öncelikle kaynaklarda da yer alan Kraliçe Tamara'nın evlilik teklifine yer vermek olayların anlaşılması açısından daha doğru olacaktır.

İlk evliliğini Yuri adında Rus bir prensle yapan Tamara, bu prensle boşandıktan sonra onu büyük bir hazineyle İstanbul'a gönderdi. Daha sonra iki defa kendisine karşı ayaklanan Yuri'nin

isyanıyla uğraşan Kraliçe, kendisi için uygun bir eş arayışına girdi (Brosset, 2003: 366-370). Tahtının ve soyunun devamı için evlenmesi gereken Gürcü Kraliçe, II. Kılıç Arslan'a yolladığı elçilik heyetiyle beraber maharetli bir ressamı da Selçuklu topraklarına gönderdi. Kılıç Arslan'ın oğullarını resmetmekle görevli olan bu ressam, ülkesine döndüğünde şehzadelerin silüetlerini rapor halinde Kraliçeye sundu. Tamara da Selçuklu şehzadeleri içinde yakışıklılığıyla meşhur olan Tokat Melikî Rükneddin Süleyman Şah'ı beğendi. Gürcü kaynakların sessiz kaldığı bu konuda detaylı bilgiler veren İbn Bibi'ye göre Tamara Sultana bir mektup yolladı. Kılıç Arslan'a gönderdiği mektupta, “*Şanı yüce ve saltanatı devamlı olan Allah, görülen ayın mutluluk saçan ışıklarını ve parlaklığını aldığı, şansın ve devletin rızasına ve isteğine boyun eğmeyi görev bildiği siz cihanın efendisinin şerefli hatırına ve parlak kalbine dünyada yaşayanların isteklerini yerine getirmek ve onların işlerini kolaylaştırmak konusunda güç ve keramet versin. Çünkü Allah, ihtiyaç sahiplerine yardım etmeye muktedirdir. Dinin ve dünyanın direği, İslamın ve Müslümanların sultanı, inananların emiri olan siz –Allah başarınızı artırsın- dünyanın efendisine saklı ve gizli değildir ki büyüklüğü sonsuz ve nimeti genel olan Allah, bu cariyenize geniş, mamur ve güzel bir ülke, güçlü ve haşmetli bir devlet verdi. Karun'un bile nisabından pay alabileceği bir hazineye sahibim. Bu diyarda yaşayan itibarlı ve büyük kimseler, nimetlerimin kölesi ve fermanımın esiri oldu. Ben zayıfın ağzından çıkan söz, onların çoluk çocukları ve malları üzerinde kader gibi etkili oldu. Bütün bunlara rağmen geleceğim konusunda tereddütlere ve endişelere sahibim. Padişahlık sarayında ülkemi yönetecek birisi eksik. Bilgiyi ve beceriyi kendinde toplayan, ahlakî kurallara uymayı kendine görev bilen, ülkemi yönetmek için danışıp konuşabileceğim, ülkemi yabancıların müdahalesinden ve düşmanların saldırılarından koruyabilecek bir eşe sahip olmaktan başka çarem ve çıkar yolum yok. Ehl-i sâlib olmama rağmen evleneceğim o kimsenin soyundan ülkemin vârisi olacak, David hanedanının isminin devam ettirip yaşatacak bir evlat sahibi olmam mümkündür. Eğer beklenen ecel aniden gelir, ölüm kapımı çalarsa, tabiatıyla bu diyarın ve ülkenin yönetimi ona kalır. Aramızdaki din ve milliyet farklılığına rağmen bu ülkede oturanlar onu padişah olarak kabul ederler. Bana mutluluk habercisinden, büyüklük ve yücelik postasından şöyle haber geldi ki, meliklerin meliki Rükneddin Süleymanşah, padişahların övülen özelliklerine ve mükemmel sıfatlarına sahip olup adamlarına ve yakınlarına da aynı huyları aşılamıştır. O, her ne kadar yaş sayısının küçüğü, hayat bahçesinin yenisi ve emniyet bağının fidanıysa da keskin zekâsı, üstün aklı onun halkın istek ve arzularını yerine getirmede yeterli olacağını göstermektedir. Sahip olduğu bu faziletler ve özellikler, böyle güzel bir ülkenin böyle bir melike, böyle büyük bir tahtın böyle bir sultana, böyle bir Belkis'in böyle bir Süleyman'a lâayık olduğunu göstermektedir, eğer siz yüce padişahın şerefli düşüncesi ve yüce rızası, bu birleşmenin yollarını açar ve bu yakınlaşmanın şartlarını hazırlarsa, nikâhın gerçekleşmesi mümkün olur. O zaman o şanslı şehzadenin saltanat çetresinin gölgesi, meliklerin hasretini çektikleri ve sultanların gıpta ettikleri bu ülkeye düşsün. Şahların şahının kafilesinin yolunun çıkardığı toz, bu makamın burnuna güzel kokular saçsın. Süleyman, uğurlu ayağıyla salına salına David hanedanının haremine girsin. Bu devletin tahtı, onun güzel huyu ve parlak yüzüyle aydınlansın ve şereflesin. Hüsrana uğrayacak ve kahrolup ezilecek olan muhalif şeytanlar ve haset ifritler, bulundukları yerlerden çıkmaz olsunlar” ifadelerine yer veren Kraliçenin aldığı cevap pek de istediği gibi olmadı. Zira bu evlilik teklifine Selçuklu Şehzadesinin tepkisi çok sert oldu. Öfkeye kapılan Rükneddin Süleyman Şah, durumu kendisine ileten babası Kılıç Arslan'a “*Padişahımızın onuru ve şerefli nefsi niçin böyle çirkin ve kötü bir harekete izin vermektedir? Kölen olan bu oğlunu, her an yok olabilir ve her zaman kaybedilebilir**

olan bir dünya malına sahip olması için saltanat dergâhının kulluğundan niçin uzaklaştırmak istiyorsun? Kâfir bir kadının işvesi ve cilvesine kanarak oğlunu niçin İslam başkentinden uzaklaştırıp küfür ve sapıklık yurduna atmak istiyorsun? Benim ümidim, İlahî gücün, Semavî desteğin ve Sultan'ın devletinin yardımıyla 'Allah, size elde edeceğiniz birçok ganimetler vadetti.' vadi bizim tarafımızı tutarsa, Abhaz ülkesini almaktır. Ordu çekip o diyarın toprağını yele veririm. O sapıkların ordularının tamamını, 'Suçluların ateşe sevk edilecekleri' gibi ateşe seveder, 'Zincirlere vurulmuş görürsün' hükmünü gerçekleştirir, saltanat sarayının hizmetine gönderirim. Kilise ve manastırların yerine mescit ve medreseler yaparım. Organon sesinin yerine 'Kaleme ve kalemle yazdıklarına and olsun' sesini, o ülkede oturanların kulağına ulaştırırım. Zil ve çan sesi yerine, Yüce Allah'ın birliğini ve Muhammed Mustafa'nın (A.S.) peygamberliğini bildiren ezan sesini duyururum" diyerek büyük bir tepki gösterdi. Oğlunun bu asil duruşu karşısında gurur duyan II. Kılıç Arslan ise özür diledi (İbn Bibi, 2020: 98-100).

İbni Bibi'de bu şekilde yer alan hadise Gürcü kaynağında, "Kraliçenin ihtişamının şöhretinden delirmiş bir vaziyete düşen Kızıl Aslan'ın bir oğlu, dinini değiştirmesinden korkan babası tarafından güç hâlde zaptedilebildi" (Brosset, 2003: 371) şeklinde aktarılır²². Aynı kaynak İzzeddin Saltuk'un torunu Muzaffereddin'in Tamara'ya duyduğu aşk nedeniyle babasını hiçe sayarak dinini terk ettiğini ve maiyetiyle birlikte Gürcü ülkesine geldiğini anlatır. Krallara mahsus karşılanarak uzun bir süre sarayda ağırlanan Muzaffereddin, Tamara'nın kendisine layık olamayan bu birleşmeyi reddetmesi üzerine kral soyundan bir cariyeye ile evlendirilerek ülkesine gönderildi. Daha sonra da ikinci kocası olan David Soslan ile evlendiği şeklinde aktarılır (Brosset, 2003: 372). Gürcü kaynağının, kraliçenin ve hanedanın gururunu korumak için olayları bu şekilde aktardığını düşünen Osman Turan, şehzadeden bıkan Tamara'nın Muzaffereddin'i boşayarak Erzurum'a gönderdiğini ileri sürer (Turan, 2021: 279). İlk münasebetleri bu şekilde gerçekleşen Tamara ve Rükneddin Süleyman Şah arasındaki ilişki daha sonra büyük bir rekabete ve çatışmaya dönüşecektir.

4.2. Türkiye Selçuklularının Karadeniz'e Yönelişi

II. Kılıç Arslan Dânişmendli Beyliği'ne son vererek Anadolu'da siyasî birliğini büyük ölçüde gerçekleştirdi. Beyliğe ait Sivas, Niksar, Komana ve Tokat şehirlerini de kendisine bağladı (Turan, 2021: 231). Ömrünün sonlarına doğru ülke topraklarını oğulları arasında paylaştıran Sultan, Tokat ve çevresini Rükneddin Süleyman Şah'ın (1196-1205) melikliğine verdi²³. II. Kılıç Arslan'ın sağlığında başlayan kardeşler arası mücadeleye dâhil olmayan Rükneddin Süleyman Şah, kendi bölgesindeki hâkimiyetini güçlendirmeye çalıştı. Babasının ölümünden sonra devam eden mücadelelerde aktif olarak yer alan Tokat Meliki, 1196 yılında Gıyâseddin Keyhüsrev'in (1192-1196, 1205-1211) idaresine son vererek tahtı ele geçirdi (İbn Bibi, 2020: 62).

Melik olduğu dönemde Karadeniz sahillerine kadar akınlarda bulunan Rükneddin Süleyman Şah'ın Samsun ve çevresindeki kıyıları bu dönemde idaresine aldığı ileri sürülür (Khoniates, 2013: 81). Şehrin 1194 yılından önce ele geçirildiğini savunan Claude Cahen'e göre Samsun, Türkiye Selçukluları için Anadolu'nun Karadeniz'e açılan kapısıydı. Hatta III. Aleksios

²² Bahsi geçen Kızıl Aslan adlı şahsın, İldeniz'in oğlu olduğu ileri sürülse de bu kişinin oğlunun bulunmaması ve sultan olmaması nedeniyle Kılıç Arslan'ın kastedildiği daha güçlü bir ihtimaldir. Detaylı bilgi için bkz. (Brosset, 2003: 371)

²³ Niksar ve çevresi Nasirüddin Berkiyarukşah, Elbistan Muğiseddin Tuğrulşah, Kayseri Nureddin Sultanşah, Sivas ve Aksaray Kutbeddin Melikşah, Malatya Muizeddin Kayserşah, Ereğli Sancarşah, Niğde Arslanşah, Amasya Nizameddin Argunşah, Ankara Muhyeddin Mesud ve Borgulu Gıyaseddin Keyhüsrev idaresine bırakıldı. (İbn Bibi, 2020: 50)

(1195-1203) ile Rükneddin Süleyman Şah'ın rakipleri olan Gıyâseddin Keyhüsrev'e karşı birleşmelerinin önündeki engel de bu olay olmalıydı. Çünkü 1200 yılında Karadeniz'e açılan Samsunlu Türk tüccarların faaliyetlerde bulunduğu görülüyordu (Cahen, 2022: 79). Bu nedenle Samsun'u ele geçirmek isteyen III. Aleksios, Rükneddin Süleyman Şah karşısında yenilgiye uğramış ve Canik Bölgesi'nin kontrolü tamamen Türkiye Selçuklularına geçmişti (Tellioglu, 2004: 101).

Kısa süren saltanatı döneminde doğuya ve kuzeye yönelen Rükneddin Süleyman Şah'ın bu politikasının arkasındaki gerekçeler muammadır. Türkmenlerin Anadolu'ya giriş güzergâhlarından biri olan Azerbaycan-Doğu Anadolu hattında Gürcülerin güçlenmesini önlemek istemesinden dolayı mı yoksa Müslüman beyleri tabiiyetine alarak siyasî birliği kurmayı amaçlamasından mı bilinmemekte (Cahen, 2022: 78). Ya da daha melikliği döneminde Karadeniz sahillerine yaptığı akınlardan da anlaşılacağı üzere Karadeniz ticaret ağının bir parçası olmanın önemini kavramış olabilirdi. Dolayısıyla aynı amaca ulaşmanın derdinde olan Tamara da bu uğurda mücadele edeceği en önemli rakipti. Çünkü Gürcülerin de temel politikası, Karadeniz'in doğu limanlarını ele geçirmektir. Bu hat ele geçirilmeden Bizans'ın zengin ticaret ağına hâkim olunamazdı (Fallmerayer, 2011: 25).

4.2.1. Micingerd Bozgunu (1202)

Bizans otoritesinin zayıfladığı Doğu Karadeniz sahillerine hâkim olmak için karşı karşıya gelen Türkiye Selçukluları ile Gürcüler arasındaki rekabet, Tamara'nın Saltuklu Beyliği'ni işgal etmesiyle çatışmaya dönüştü (Tellioglu, 2004: 101). Gürcü kaynağına göre Tamara'ya gönderdiği elçiler ve hediyeler ile dost görünmeye çalışan Sultanın amacı Gürcü ülkesi hakkında bilgi toplamaktı çünkü sefer hazırlıklarına başlamıştı (Brosset, 2003: 404). Amasya ve Niksar'ı kardeşleri Nizameddin Argunşah ve Nasirüddin Berkiyarukşah'tan alan Sultan, Malatya'ya yöneldi. Kardeşi Muizeddin Kayserşah'ın yönetimine son vererek şehri ele geçirdi (1201). Böylece Ankara dışında kardeşlerine ait şehirleri kendi idaresi altında topladı (Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, 2017: 35). Komşu hükümdarlara ve kardeşlerine haber göndererek asker toplamalarını ve savaşa hazırlanmalarını bildirdi (İbn Bibi, 2020: 101). Babasının hazinesiyle bütün toprakları dolaşan Rükneddin Süleyman Şah, şehirlerde yalnızca kadınlar kalacak şekilde erkeklerin silahaltına alındığı muazzam bir ordu hazırladı. “Çekirge ve karınca sürüleri gibi sayısız ve cesaretleri ile meşhur olan Türk-Uçları” ndan hazırlanan ordunun yüz bin atlıyı bulduğundan bahseden Gürcü kaynağına (Brosset, 2003: 405) karşılık Aksarayî, yirmi bin askerle Gürcistan'a hareket edildiğini savunur (Aksarayî, 2000: 24).

Erzurum'a doğru yola çıkan Sultan burada Elbistan Melikî Mugiseddin Tuğrulşah, Erzincan hâkimi Fahreddin Behramşah, Erzurum Melikî Nasreddin (Alâeddin) Muhammed, Artuklu ve Türkmen Kuvvetlerinin katılımıyla büyük bir ordu oluşturdu. Sefer hazırlıkları devam ederken Erzurum'a giren Rükneddin Süleyman Şah, Nasreddin (Alâeddin) Muhammed'i asker toplama ve ferman hükümlerini yerine getirmede ihmalkâr davrandığı gerekçesiyle alıkoydu. Erzurum Melikî hapsedilirken, sahip olduğu topraklar Elbistan Melikî Mugiseddin Tuğrulşah'a verildi. Böylece bölgedeki eski hanedanlıklardan biri olan Saltukluların hâkimiyetine son verildi (1202) (Gregory Abû'l – Farac, 1987: 474; İbn Bibi, 2020: 103; Münecimbaşı 2017: 35).

Erzurum'u Selçuklu topraklarına katan Rükneddin Süleyman Şah, asıl hedefi olan Gürcüler üzerine yöneldi. Önce Erzincan'a ardından da Sivas'a giderek savaş hazırlıklarına başladı. Bir elçiyle beraber Kraliçe Tamara'ya yolladığı mektupta, “Göklerin altında yükselmiş sultanların en

yükseği, meleklerle benzeyen ve büyük Muhammed'i göndermiş olan Allah'ın yardımcısı ben, Rükneddin, Gürcülerin hükümdarı olan sana, Tamara'ya bildiririm ki: her kadın akılca zayıftır. Sen, Gürcülere, Allah'ın sevgilileri olan İslâm halkını katletmek için kılıç kaldırmalarını, bundan başka da, hür bir milleti kölelik vergisine tâbi tutmalarını emretmişsin. İşte ben İranlılar (yani Türk) hanedanının adaletini icra etmeğe ve sana ve halkına, Allah'ın sırf bizim elimize verdiği kılıcı çekmemizi sana ve halkına anlatmağa geliyorum. Ben gelmeden önce, önüme diz çökerek, Muhammed'in resullüğünü kabul ettiğini beyan eden ve kendi dinini inkâr edip boş yere ümit bağladığın haçı huzurumda kıracak olanların hayatlarını bağışlamaya razı olacağım. Şimdilik, İran'a iade edeceğin vekilimi bekle.” gibi sert ifadelere yer vermekten çekinmedi. Elçinin “Hükümdarınız kendi dinini terk ederse sultan kendisiyle evlenecek, reddettiği takdirde ise onu kendi cariyesi yapacaktır” şeklindeki mesajı ise Gürcüleri fazlasıyla kızdırdı. Soğukkanlılığını koruyan Kraliçe Tamara, kocası David Soslan ve Zakaria komutasındaki orduyla beraber Pasin'e geldi. Kars yakınlarına varınca sultanın elçisini kendi elçisiyle beraber Rükneddin Süleyman Şah'a yolladı. Sultana cevap olarak gönderdiği mektupta, “Ey Rükneddin, mutlak kudret sahibi Allah'a tam güvenle, Meryem Ana'ya dua ederek ve ümidimi mukaddes haça bağlı olduğu hâlde, gökleri gazaba getirmek üzere yazılmış olan mektubunu okudum ve orada, Allah'ın adına boş yere yemin edenlerin Onun tarafından mahvedileceğini bilmiyor musun? Sen para kuvveti ile toplamış eşek sürücülere dayanıyorsun, fakat ben ne servete, ne asker çokluğuna ne de diğer her hangi bir insanî şeye değil, yalnız mutlak kudret sahibi Rab Oğlu'na ve senin tahkir ettiğin İsa haçına itimat ederim. Bana yolladığın mesaja göre, Hazreti İsa'nın adını taşıyan orduyu sana saygı göstermek için değil, mağrur yüreğini mahcup etmek ve Allah'a küfretmemeği bizzat kendisi tarafından öğrenmen için sana karşı sevk ediyorum. Seninki değil, O'nun iradesi yerine gelsin, seninkinin yerine O'nun adaleti yerine getirilsin! Senin adamlarının savsaklığını bildiğim için cevabımın tam zamanında yetişmesi ve tedbir alabilmen için benim adamlarımdan birini de sana gönderiyorum. Harekete geçirdiğim askerlerim ise, esasen kapına dayanmışlardır.” diyen Kraliçe, din adamlarıyla beraber gözyaşları içinde dualar ederken bütün kilise ve manastırlarda ayin ve dualar yapılmasını emretti (Brosset, 2003: 406-408).

İlerleyen Gürcü birlikleri Micingerd Kalesi mevkiinde (Kars Sarıkamış'ın 54 km güneybatısı) karargâh kuran sultanın kuvvetlerine ani bir baskında bulundu (1202). Beklenmedik saldırı karşısında neye uğradığını şaşırان Selçuklu ordusu hızla toparlanmaya çalıştı. Savaş düzenine geçen sultanın kuvvetleriyle Kıpçak destekli Gürcü ordusu arasında şiddetli bir savaş başladı. İki tarafın da büyük kayıplar verdiği savaşta Gürcü birlikleri geri çekilmek üzereyken David Soslan ve Zakari'nin hücumu geçmesiyle askerlerine de cesaret geldi. Sultanın çetr'ini²⁴ taşıyan askerin atının ayağının çukura gelmesiyle de savaşın gidişatı değişti. Askerler ve ordu komutanları, çetr'in düşmesi üzerine düşman birliklerinin ordunun merkezine ulaştığını ve sultanın başına bir şey geldiğini düşündüler. Ağırlıklarını bırakıp kaçmaya başladılar ve Selçuklu safları bozuldu. Sultanın ve komutanların “geri dönün” çağrısına rağmen düzen sağlanamadı. Kaçanların peşine düşen Gürcü birlikleri büyük bir ganimet ve esirle döndü. Fahreddin Behramşah ile beraber birçok beyin esir alındığı hezimette Mugiseddin Tuğrulşah ve Rükneddin Süleyman Şah Erzurum'a çekilmek zorunda kaldı (Aksarayî, 2000: 24; Brosset, 2003: 408-410;

²⁴ Türkçe'ye Farsça'dan geçen bu kelime “şemsiye, çadır” anlamına gelir. Hükümdar sefere giderken başının üzerinde tutulur. Bazı Türk-İslâm Devletlerinde hükümdarlık alâmetlerinden biridir. Detaylı bilgi için bkz. (DİA, 1993: 293-294)

İbn Bibi, 2020: 103-104; Müneccimbaşı 2017: 36). Büyük bir zafer kazanan Tamara tarafından teselli edilen esir beylere ziyafet düzenlendi ve rütbelerine uygun hediyeler verildi. Erzincan Melikî Behramşah dışındaki beyler kalelere gönderilirken Mengücek Beyi Tiflis'te esir tutulmaya devam edildi (Brosset, 2003: 410).

Elde ettiği başarıyla Karadeniz sahillerindeki varlığını korumakla kalmayan Kraliçe, bölgedeki güç dengesini kendi lehine çevirmeyi başardı. Türkiye Selçuklularının Doğu Karadeniz hâkimiyetine vurduğu darbeye yetinmeyip Doğu Anadolu'da da yayılma siyaseti izledi. Özellikle IV. Haçlı Seferi sonrasında İstanbul'un Latinler tarafından işgal edilmesi üzerine Bizans'ı ihya etme girişimlerinde aktif rol aldı. Bölgedeki otorite boşluğunu değerlendirerek akrabası olan Komnenos kardeşlere verdiği destekle Trabzon Rum İmparatorluğu'nun kurulması sağladı. Böylece Türkmenlerin bölgedeki yayılmasını engellediği gibi kendisine müttefik bir devlet kurdurdu. Bu tampon devlet aracılığıyla batı sınırlarına yönelecek saldırıların önünü keserek daha rahat hareket etme fırsatı buldu (Tellioglu, 2022: 116-117).

4.2.2. Gürcülerin Yayılma Siyaseti

Micingerd Savaşı'nda Rükneddin Süleyman Şah'ın tedbirsizliği, gururu ve kendine aşırı güveni büyük bir mağlubiyet getirdi. Bu yenilgiyi hazmedemeyen Sultan, intikam planlarını ertelemek zorunda kaldı. Çünkü kardeşi Ankara Meliki Muhiddin Mesud, Bizans'a karşı elde ettiği başarılarla hâkimiyet alanını genişletmişti. Dolayısıyla Rükneddin Süleyman Şah ülke topraklarında birliği sağlamadan ve arkasını güvene almadan Gürcistan'a ikinci bir sefer düzenleme fikrine sıcak bakmıyordu (Turan, 2021: 283-285). Bu nedenle de önce kardeşi üzerine giderek Ankara'yı teslim aldı ve Muhiddin Mesud'u bertaraf etti. En önemli sorunu hallettikten sonra Gürcistan'a yönelen Sultan, Konya-Malatya arasında yakalandığı bağırsak hastalığı (kulunç) sonucu hayatını kaybetti (1204) (İbnü'l Esir, 2019c: 65).

Micingerd yenilgisi sonrası Rükneddin Süleyman Şah'ın yaşadığı dönem boyunca sıcak bir çatışmaya dönüşmeyen Türkiye Selçuklu - Gürcü ilişkileri, Doğu Anadolu üzerinden devam etti. Sultanın ölümüyle yerine oğlu İzzeddin Kılıç Arslan geçse de bu durum çok uzun sürmedi. Babasının tahttan uzaklaştırdığı Gıyâseddin Keyhüsrev, İstanbul'dan gelerek yönetimi devraldı (1205-1211). Siyasî birliği büyük ölçüde sağlamış güçlü bir devlet devralan yeni Sultan, oğullarından İzzeddin Keykâvus'u Malatya'ya, Alâeddin Keykubad'ı da Dânişmendli topraklarının idaresine gönderdi (İbn Bibi, 2020: 120).

İstanbul'un Latinler tarafından işgali sonrası Doğu Karadeniz'de kurulan Trabzon Rum İmparatorluğu ile Türkiye Selçuklularının mücadelesini fırsat bilen Tamara, hâkimiyet alanını genişletme politikasını sürdürdü (Tellioglu, 2022: 117). Azerbaycan üzerinden İslâm topraklarına saldıran Gürcü birlikleri, Ahlat, Malazgirt ve Erciş'i yağmaladılar. Şehirleri tahrip ederek birçok ganimet ve esir elde ettiler. Bunun üzerine Ahlat hâkimi kuvvetlerini toplayarak Erzurum Meliki Mugiseddin Tuğrulşah ile birlik olarak Gürcülere saldırdı. Yapılan savaşta Türk birliklerine karşı mağlup olan Gürcü kuvvetlerinin komutanı Küçük Zakaria öldürüldü (1205) (İbnü'l Esir, 2019c: 71). Alınan yenilgiye rağmen bir sonraki yıl tekrar Ahlat'a saldıran Gürcüler, 1207 yılında Kars'ı kuşattı. David, Zakaria ve İvane komutasındaki orduya direnemeyen şehir, Kraliçe Tamara'ya teslim oldu. Ele geçirdiği yerlerden yalnızca Kars'ı kendisine saklayan Kraliçe çok uzun süre sevinemedi, zira kocası David Soslan öldü (Brosset, 2003: 414; İbnü'l Esir, 2019c: 109-110).

1205 yılında başlattığı yayılma siyasetini 1209'a kadar devam ettiren Tamara, her yıl tekrarladığı akınlarla bölgedeki güç odaklarını yıprattı. Ahlat ve Kars civarındaki faaliyetleriyle

Doğu Anadolu’da etkin bir güç oldu. Türkmen akınlarının önüne geçen Kraliçe, Aras boylarında savunma hattı oluşturarak ülkesine yönelecek Türk tehdidini merkezden uzak bir bölgeye çekti. 1209 yılı itibarıyla de bölgeye yönelik herhangi bir faaliyeti görülmemektedir (Tellioglu, 2022: 119).

4.3. Alâeddin Keykubad Döneminde Gürcüler ile İlişkiler

Gürcü Kraliçesi Tamara’nın ölümüyle yerine oğlu Laşa Giorgi (1213-1223) geçti. Tamara döneminde en geniş sınırlara ulaşan ve birçok ülkeyi vergiye bağlayarak bölgenin üstün gücü olma durumunun da sonuna gelindi. Eğlence ve sefahat içinde yaşayan yeni kralın yaşam tarzı en yakınındakileri dahi rahatsız etti. Mevcut durum devletin ileri gelenlerinin saraydan uzaklaşmalarına yol açarken tabii devletlerde de vergi vermeyerek isyanların çıkmasına neden oldu (Brosset, 2003: 426). Bu dönemde Türkiye Selçuklu Devleti’nin başında önce İzzeddin Keykâvus (1211-1220) ardından da Alâeddin Keykubad (1220-1237) bulunmaktaydı. İzzeddin Keykâvus döneminde Karadeniz sahillerinde hâkimiyet sağlamak adına Trabzon Rum İmparatorluğu ile mücadele verilirken Gürcüler ile sıcak temas söz konusu değildir. Ancak Alâeddin Keykubad döneminde iki devlet arasında öncekilerden farklı olmakla beraber tekrardan münasebet başladı. Bu münasebetin temelinde ise bölgeye gelen Harzemşahlar²⁵ ve Moğollar²⁶ etkili oldu.

4.3.1. Hârzemşahların Bölge Üzerindeki Etkisi

1220 yılında Hârzemşah tahtına çıkan Celâleddin Hârzemşah, Hindistan’da kurduğu orduyla Azerbaycan’a gelip Moğollar ile burada mücadeleye devam etti (Tellioglu, 2022: 123). Bu sırada Güney Kafkasya’ya girmek isteyen Moğollar kuzeyden Gürcü topraklarına girdi. Derbent Boğazı’ndan ilerleyerek Tiflis’e giren bu birlikler yağmada bulunarak büyük bir ganimetle geri döndü (1221). Bu tahribat karşısında bir şey yapamayan Kral Laşa ve başkumandan İvana bütün askerlerini toplayarak karşı saldırıya geçti. İlk saldırıda başarı elde etseler de Moğol birliklerinin kurduğu pusu sonucu büyük bir kayıp verdiler. Bu kaybın ardından yine Moğol zulmünden kaçan Kıpçaklar, Gürcü ülkesine gelerek iskân için arazi talep etti ve kralın hizmetine girmek istedi. Kral Laşa ve İvana tarafından istekleri reddedilen Kıpçaklar, Gence’ye giderek bu topraklara yerleşti. Gürcü baskısından bıkan Gence halkı Kıpçaklarla birlik

²⁵ Büyük Selçuklu Devleti’nin Hârezm valisi Kutbeddîn Muhammed’in ölümünün ardından yerine geçen oğlu Atsız geçti. Üç defa bağımsızlığını sağlamak için harekete geçen Atsız, Sultan Sencer’in seferleri üzerine tabiiyetini devam ettirmek zorunda kaldı. Ölümünün ardından yerine geçen oğlu İl-Arslan, Sultan Sencer’in ölümüyle (1157) müstakil bir devlet olarak hüküm sürmeye başladı. Karahitaylara vergi vermeye devam eden devlet İl-Arslan’ın oğlu Alâeddin Tekiş (1172-1200) döneminde Batı İran’a yönelik faaliyetlerini arttırdı. Irak Selçuklularına son vererek Abbâsî Halifesi ile girdiği mücadele sonrası devletin imparatorluğa dönüşmesini sağladı. Onun ölümünün ardında yerine oğlu Alâeddin Muhammed geçti (1200-1220). Gurlular mücadele ederek Nişâbur, Merv ve Serahs aldı. Karahitaylar ve Karahanlılarla girdiği mücadele sonrası Mâverâünnehr’i ele geçirdi. Ancak saltanatının sonlarına doğru güçlenen Moğollara karşı ülke topraklarını koruyamadı. Otrar Valisinin Moğol elçileri öldürmesi olayının ardından Moğolların, Hârezmşahlar Devleti’ne karşı harekete geçmesini engelleyemedi. Alâeddin Muhammed’in ölümüyle yerine geçen oğlu Celâleddin Hârzemşah ise Moğollara karşı verdiği mücadelede başarı elde etse de bu başarı çok uzun süreli olmadı. Detaylı bilgi için bkz. (Merçil, 2013: 174-180)

²⁶ 1206 yılında topladığı kurultayda Cengiz unvanını alan Timuçin tarafından kurulan Moğol Devleti Türk ve İslam Dünyası üzerinde derin izler bırakmıştır. Çin’den başlayıp Türkistan’a kadar ilerleyen Moğol orduları Mâverâünnehr’e girerek Buhara ve Semerkant’ı ele geçirdi. Hârzemşahları yenilgiye uğratarak Horasan’ı zapt eden Moğollar, Azerbaycan’a ve Gürcistan’a, ardından da Kıpçak bozkırlarına girdiler. Geçtikleri topraklarda yaptıkları tahribatla büyük korkuya sebep oldular. Detaylı bilgi için bkz. (İbnü’l Esir, 2019c: 210-251)

olarak Gürcülere karşı mücadele başlattı. Bölge halkını imha etmek üzere harekete geçen komutan İvana ise Kıpçaklar karşısında mağlup oldu (Oktay, Hasan, 2020: 20-21).

1223 yılında taht değişikliği yaşanan Gürcülerde, Kral Laşa'nın ölümü üzerine yerine kız kardeşi Rusudan (1223-1245) geçti. Azerbaycan, Ahlat, Erzurum ve Şirvan üzerine yaptıkları akınlarla Müslüman bölgelerinde büyük tahribata yol açtılar. Bu tahribat da Azerbaycan'ı ele geçirmiş olan Celâleddin Hârzemşah'ın tepkisine sebep oldu. Bölge halkının kurtarıcısı rolünü alan Celâleddin Hârzemşah, 1225 yılında Gürcüler üzerine sefer düzenledi. Müslümanlardan aldıkları Dovin'i tekrar ele geçiren Celâleddin Hârzemşah Gürcüleri ağır bir yenilgiye uğrattı. Tebriz'e dönerek kendisine karşı çıkan isyanı bastırdıktan sonra yönünü tekrar Gürcülere çevirdi. Bu defa direk devletin merkezi olan Tiflis'i ele geçirdi (İbnü'l Esir, 2019c: 285-287). Bu galibiyet Hristiyan Dünyasında büyük bir korku yaratırken İslâm Dünyasında sevince ve Celâleddin Hârzemşah'ın ününün artmasına neden oldu. Kısa vadede büyük bir şöhret getiren bu başarı, uzun vadede zaman ve güç kaybına yol açtı. Zira bu süre zarfında güçlenen Moğollar saldırıya geçtiklerinde enerjisini Gürcü topraklarının fethinde harcayan Hârzemşahlarla karşılaşacaklardı (Tellioglu, 2022: 127).

Gürcülere karşı mücadele veren Celâleddin Hârzemşah, yaklaşan Moğol tehlikesine karşı Türkiye Selçuklu Hükümdarı Alâeddin Keykubad ile ittifak kurmak istedi. Elçiler aracılığıyla taraflar arasında gidip gelen mektuplarla iyi ilişkiler kuruldu (İbn Bibi, 2020: 369-383; Turan, 1958: 82-85). Ancak Celâleddin Hârzemşah'ın Eyyûbîlere ait Ahlat'ı kuşatması ve Erzurum meliki Cihânşâh'a karşı harekete geçmesi ilişkilerin gerginleşmesine sebep oldu. Müslüman devletlere karşı yürütülen bu hareket, İslâm Dünyasında hoşnutsuzluk yarattı. Ahlat'ın zapt edilmesinin ardından Cihânşâh'ın Celâleddin Hârzemşah ile yakınlaşması ve onu Alaeddin Keykubad'a karşı kışkırtması tarafları karşı karşıya getirdi. Çünkü Alâeddin Keykubad, Cihânşâh ile Celâleddin Hârzemşah'ın kendisi aleyhinde birleşmelerinden şüphe ediyordu. Buna Sultanın elçilerinin gördüğü olumsuz muamele ve Hârzemşah'ın Hamedan'a gönderdiği fetihnamede Şam ve Rûm ülkelerini alacağından bahsetmesi de eklenince şüphe olmaktan çıktı (Turan, 2021: 386-387).

Birleşen Eyyûbî ve Selçuklu ordusu Erzurum Meliki Cihânşâh ve Hârzemşah kuvvetleriyle Erzincan'ın Yassı-Çimen mevkiinde karşılaştı (1230). Yenilgiye uğrayan taraf Hârzemşahlar oldu ve Celâleddin Hârzemşah kaçarken Cihânşâh esir düştü (Gregory Abû'l – Farac, 1987: 528). Azerbaycan'a kaçan Celâleddin Hârzemşah Moğolların takibine uğradı. Melik Eşref'e sığınmak için Meyyâfârkin (Silvan) dağlarına saptığında Kürt bir aşiret reisi tarafından öldürüldü (1231). Böylece Moğollara karşı Doğu Anadolu'dan Tiflis'e kadar direniş hattı oluşturma planları sonuçsuz kaldı. Gürcistan'da hâkimiyet sağlarken Moğollar tarafından sıkıştırılması onu büyük bir yanılsa sevk etti. Ülkenin doğusunu Moğol tehdidine karşı korumaya çalışan Alâeddin Keykubad, sınır ihlali yapan Celâleddin Hârzemşah'ı affetmedi (Tellioglu, 2022: 131). Böylece Hârzemşah lideri yaptığı siyasî hatalarla kendi sonunu getirdiği gibi Moğol istilası sırasında Eyyûbî ve Selçuklularla kurulması muhtemel savunma hattının da parçalanmasına neden oldu (Turan, 2021: 393).

4.3.2. Gürcistan Seferi (1232)

Yassı-Çimen Savaşı sonrası Cihânşâh'ın idaresine son veren Alâeddin Keykubad, Erzurum'u Selçuklu topraklarına katarak (1230) Doğu Anadolu'da otoritesini güçlendirdi. Ancak 1231/32 yılında Cormagon Noyan komutasındaki Moğollar, Sivas'ta bulunan İsfahanî

Kervansarayı'na saldırdı. Çok sayıda insanı öldürüp esir alarak büyük bir yıkıma neden oldular. Bunun üzerine Sultanın görevlendirdiği Emir Kemaleddin Kamyar, tam teçhizatlı bir şekilde bölgeye gönderildi. Sivas'a ulaştığında saldıran Moğol kuvvetlerinin öncü birlik olduğunu gören Emir, Erzurum'a kadar tahkikatta bulundu. Bölgeye yerleştirdiği casus ve habercilerle yapılan araştırma sonucunda Moğolların saldırı sebebinin Gürcü Kraliçesi Rusudan'ın tahrik ve kışkırtmasıyla gerçekleştiğini öğrendiler. Bu da Gürcistan üzerine düzenlenecek seferi kaçınılmaz kıldı (1232) (İbn Bibi, 2020: 410).

Melikü'l-Ümera Kemaleddin Kamyar komutasında büyük bir ordu mancınıklarla desteklenerek Gürcü topraklarına gönderildi. Bir hafta boyunca Gürcülere ait otuz kalenin zaptını gerçekleştirdiler. Bu ilerleyişi durduramayan Kraliçe Rusudan, Kemaleddin Kamyar'a elçi göndererek barış teklifinde bulundu. Ayrıca "*Selçuk'un sulbünden ve David'in soyundan*" gelen kızı Tamara²⁷ ile sultanın oğlu II. Gıyâseddin Keyhüsrev'in evlenmesini isteyerek taraflar arasında akrabalık bağı kurulması noktasında talepte bulundu. Gürcü topraklarındaki başarılarından mutlu olan Sultan Alâeddin Keykubad, ülkenin her yerine fetihnâmeler gönderdi. Kraliçenin teklifini memnuniyetle karşılayarak iki ülke arasında evlilik yoluyla akrabalık kurulmasını kabul etti (İbn Bibi, 2020: 411-415). Moğol tehlikesinin arttığı bir dönemde taraflar arasında barışın sağlanması Alâeddin Keykubad'ı fazlasıyla memnun etti. Çünkü devletin kuzeydoğusunda Moğollara karşı tampon bölge oluşmuştu (Uyumaz, 2021: 77).

Rükneddin Süleyman Şah'ın Kraliçe Tamara'ya karşı yenilgisinin ardından Gürcülerin bölge üzerindeki siyâsî üstünlükleri son dönemlerde azalma eğilimine girmişti. Ancak son Gürcistan Seferi esnasında Selçuklu güçlerinin ülkenin iç bölgelerine kadar sokulması bu zafiyetin açık göstergesi niteliğindedir. Selçuklu-Gürcü ilişkilerinde yeni bir dönüm noktası olan bu hadise, Selçuklu Devleti'nin Gürcüler karşısında üstünlük kazandığının ispatıdır. Moğollara karşı savunma hattı oluşturan Sultan, Eyyûbiler üzerine sefer düzenlediğinde Gürcüler de antlaşma gereği ilk defa asker göndermek zorunda kalmıştır ki bu taraflar arasındaki ilk askeri birlikteliktir. Ancak bu durum çok uzun süreli olmadı ve Selçuklu-Gürcü sınırlarına dayanan Moğolların bu topraklara girmesiyle taraflar arasındaki ilişki yön değiştirdi. 1235 yılından itibaren Gürcü topraklarına giren Moğollar çok hızlı bir ilerleme kaydetti. Direniş gücü olmayan Gürcüler, Moğol tahakkümünü kabul ederek ülkenin yönetimini yeni müttefiklerine bıraktılar. Öyle ki Köseadağ Savaşı'nda Selçuklu güçlerine karşı Moğolların tarafında yer aldılar. Böylece Türkiye Selçuklularının bölge üzerindeki hâkimiyeti Moğollara geçti ve bu durumu Moğolların Anadolu'ya yönelmesi süreci takip etti (Tellioğlu, 2022: 133-137).

²⁷ Prenses Tamara hem Selçuklu hem de David'in soyundan geliyordu. Çünkü Kraliçe Rusudan, Erzurum Meliki Tuğrulşah'ın oğluyla evliydi. Detaylı bilgi için bkz. (Turan, 2021: 396)

5. TÜRKİYE SELÇUKLU DEVLETİ İLE TRABZON RUM İMPARATORLUĞU ARASINDAKİ İLİŞKİLER

5.1. Kuruluşundan Yükselişine Trabzon Rum İmparatorluğu

Doğu Karadeniz Bölgesi'nin en önemli yerleşim birimi olan Trabzon, Bizans Devleti döneminde oluşturulan Khaldia themasının²⁸ merkeziydi (Honigmann, 1970: 50). Malazgirt Savaşı (1071) sonrasında Türk akınlarının yoğunlaştığı bölge kısa süreliğine de olsa Türk hâkimiyetine girdi. Ancak Marmara sahillerine doğru yaşanan göç, bölgedeki Türk nüfusunun azalmasına yol açtı (Turan, 2021: 96). Bu durumun temelinde Bizans'ın bölge valisi Theodore Gabras'ın 1075 yılında Trabzon'u ele geçirerek Sinop'a kadar olan sahil hattını ve iç kesimdeki Şarkî Karahisar'ı Türklerden geri alması yatar (Tellioğlu, 2019: 74). Bölgenin idaresini ele alan Gabras, yarı müstakil bir yapı meydana getirerek merkezden bağımsız hareket etmeye başladı (Anna Komnena, 1996: 261). Türklere karşı mücadele eden Gabras, özellikle Dânişmendlilerle yaptığı savaşlar neticesinde Karadeniz sahillerini elinde tutmayı başardı (Kesik, 2018: 164). Bölgedeki güçleri git gide artan Gabras ailesinin nüfuzunu kırmak isteyen Bizans yönetiminin çabaları sonuçsuz kaldı. İmparator I. Aleksios Komnenos ve II. Ioannes Komnenos'un Bizans otoritesini kabul ettirme teşebbüsleri başarısız oldu ve Gabras ailesi XII. yüzyıla kadar bölgedeki nüfuzlarını devam ettirdiler. Bu gücü koruma noktasında da zaman zaman Selçuklu Devleti ile yakın ilişkiler kurdıkları görülür (Keçiş, 2013: 12).

1165 yılında Nicephorus Palaeologus'un bölgeye yönetici olarak atanmasıyla Trabzon meselesi İmparator Manuel (1143-1180) döneminde çözümlendi. Bağımsızlığa eğilimli olan yörede hâkimiyetin tam olarak nasıl sağlandığı bilinmemektedir. Ancak zaferle sonuçlanan seferden ziyade Trabzon'da gerçekleşen bir ihtilal dolayısıyla Bizans otoritesinin sağlandığı düşünülmektedir (Fallmerayer, 2011: 21). Böylece XII. yüzyılın ortalarında başlayan Bizans idaresi, Komnenos ailesinin Trabzon Rum İmparatorluğu'nu kurmasıyla kırk yılı dolmadan son buldu (Tellioğlu, 2019: 75).

IV. Haçlı Seferi ile İstanbul'un Latinler tarafından işgal edilmesi (Nisan 1204) Bizans topraklarında otorite boşluğuna yol açtı. Anadolu'ya kaçan Bizans soyluları devleti ihya etme girişimlerine başladı ve her biri bulunduğu bölgede otorite sağlamaya yöneldi. Bunun üzerine İstanbul'un düşüşünün ardından üç bağımsız siyasi teşekkül ortaya çıktı. İznik'te Aleksios Angelos'un damadı Theodoros Laskaris, Tesalya ve Epirus'ta Mikhail Angelos, Trabzon ve çevresinde Aleksios ve David Komnenos kardeşler bağımsızlıklarını ilan ettiler (Runciman, 1987: 111). Karadeniz sahilleri boyunca uzanan Komnenos idaresinin sağlanmasında bölgede üstün konuma gelen Gürcüler etkili oldu. Ordu desteği vererek Trabzon, Samsun, Sinop, Giresun, Amasra, Herakleia'yı (Karadeniz Ereğlisi) işgal eden Gürcü Kraliçe Tamara, bölgenin idaresini akrabası olan Aleksios ve David Komnenos kardeşlere verdi (Brosset, 2003: 412). Böylece Aleksios'un Trabzon'a, David'in Paphlagonia ve Bithynia bölgelerine hâkim olmasıyla başlayan ve Osmanlı Devleti'nin 1461 yılındaki fethiyle son bulan Trabzon Rum İmparatorluğu kurulmuş oldu (Shukurov, 2016b: 451).

1202 yılında gerçekleşen Micingerd Savaşı'nda Rükneddin Süleyman Şah'ı yenilgiye uğratan Tamara, Selçuklunun Karadeniz hâkimiyetine darbe vurmuştu. Doğu Anadolu ve

²⁸ Bizans'ın Kuzeydoğu Anadolu'da yer alan themasıdır (kolordu). Adını Doğu Anadolu'nun eski halklarından olan Urartuların baş tanrısı Haldi/Khaldi'den almıştır. Detaylı bilgi için bkz. (Umar, 1993: 426)

Kafkaslarda yayılma siyaseti izleyen Kraliçenin yeni hedefi Karadeniz'in güney sahilleriydi. Çünkü ancak bu limanların ele geçirilmesiyle batıya uzanan zengin ticaret ağına hâkim olunabilirdi (Fallmerayer, 2011: 25). Şans Gürcülerden yanaydı ve Selçuklunun ardından Bizans'ın da Karadeniz bölgesindeki nüfuzunun sona ermesi Tamara için önemli bir fırsat yarattı. Ancak Gürcü kraliçe bölgeyi hâkimiyetine almak yerine Komnenos kardeşlerin idaresine bırakmayı tercih etti. Sınırlarını Karadeniz'in güney sahillerine doğru genişletmek, bu hattın korunması ve kontrolün sağlanması için askerî kuvvetlerinin de bölünmesi anlamına geliyordu. Bir taraftan Selçuklular bir taraftan da Müslüman Türk devletleriyle verdiği mücadele devam ederken muhtemelen böyle bir parçalanmaya gitmek istemedi. Ayrıca Bizans hâkimiyeti altındayken merkezî idareye karşı sürekli başkaldırmış olan bölgenin demografik yapısını kendi lehlerine değiştirebilmeleri de mümkün değildi. Tüm bu şartlar altında Tamara, Karadeniz sahillerini direk yönetimi altına almak yerine akrabaları olan Komnenos kardeşlerin idaresine bırakarak bölgede sağlam bir müttefik devlet oluşturmayı tercih etti (Tellioglu, 2021: 22).

5.1.1. Devletin Kuruluşuna Dair Nazariyeler

Latinlerin İstanbul'u işgali ile eş zamanlı kurulan Trabzon Rum İmparatorluğu'nun kuruluş yılı ve şekli ile ilgili birçok soru işaretleri bulunmaktadır. İstanbul'da yaşanan işgalin dikkatleri devletin merkezine çekmiş olması ve bölgenin merkezden uzak olması dönemin kaynaklarındaki bilgileri yetersiz kılmıştır. Bu nedenle de araştırmacılar tahminler yürüterek bir sonuca ulaşmaya çalışmış ve birçok görüş ayrılığı meydana gelmiştir. Aleksios ve David Komnenos kardeşlerin ne zaman İstanbul'dan ayrıldığı, İstanbul'un işgalinin ardından devletin nasıl bu kadar hızlı kurulduğu ve kuruluşunda Gürcü etkisinin boyutu bu sorulardan birkaçıdır.

İstanbul'un düşüşüyle doğrudan etkili olmayan Trabzon Rum İmparatorluğu'nun kuruluşu I. Andronikos Komnenos'un (1183-1185) torunları Aleksios ve David Komnenos tarafından gerçekleşti (Ostrogorsky, 2019: 393). Manuel Komnenos'un amcazadesi olan ve muhalif tavırlarından dolayı göçebe bir hayat süren Andronikos, tahta çıktığında aristokrasiye ve batıya dönük siyasete aleyhtar bir politika izledi. Bu uygulamalarına karşı çıkanların isyanlarını bastırmadaki sert ve ölçsüz tavırları ise imparatorun sonunu getirdi. Aristokrasiye karşı aldığı önlemler iç savaşa dönüştü ve 1185 yılında başlayan ihtilal ile Isaakios Angelos (1185-1195) tarafından tahttan indirildi. Böylece başlatmış olduğu devleti yeniden canlandırma girişimleri sadece Andronikos'un değil Komnenos hanedanlığının da son bulmasına sebep oldu. Bu ihtilal sonrasında Andronikos ile beraber oğulları Ioannes ve Manuel de öldürüldü. Komnenos ailesine karşı girişilen kıyımdan sadece Manuel'in oğulları Aleksios ve David kurtuldu (Ayönü, 2014: 109-111).

Kaynakların ihtilafa düştüğü nokta da burada başlar. Kardeşlerin ne zaman ve nasıl kurtulduğu muammadır çünkü dönemin müellifleri, Komnenos hanedanlığının bundan sonraki akıbetiyle ilgili sessiz kalmıştır. Bu nedenle de ortaya çıkan görüşlerden birine göre, Aleksios ve David, 1185 ihtilali sırasında Komnenos nesli son bulmasını diye Andronikos'un kızı sayesinde kurtarıldı. Hanedana bağlı olanların da desteğini alan Aleksios ve David'in halaları, babasından kalan hazineyle beraber Karadeniz yoluyla Gürcü topraklarına kaçtı. İlk etapta çocukların yaşlarının küçük olmasından dolayı hemen harekete geçilemedi. Ancak daha sonra şartların oluşmasıyla beraber merkezden uzak ve güvenli olan bölgede meşru olmayan yönetime karşı harekete geçilerek Angelosların Anadolu hâkimiyetinin temelleri sarsılmaya başlandı. Latinlerin Bizans'a vurduğu darbeye de Komnenos hâkimiyetini yeniden tesis etme fırsatını yakaladılar

(Fallmerayer, 2011: 39-41). İstanbul'un düşüşünden hemen önce Pontus'u işgal ederek 1204 Nisan'ında Trabzon'u ele geçirdiler (Kuršanskis, 2010: 913).

Gürcü sarayında yetiştikleri için Gürcüceyi anadili gibi kullandıklarını ileri süren bu görüşün aksini savunan araştırmacılar ise, kardeşlerin İstanbul'un işgalinin hemen öncesinde şehri terk ettiklerini düşünmektedir. Zira Latinlerin Komnenos soyundan gelen iki kardeşi ortadan kaldırmasından korkan aile dostları, Aleksios ve David'i akrabaları olan Gürcü Kraliçesi Tamara'nın yanına kaçırmıştı. İhtilalden kurtarılmasını sağlayan Komnenos hanedanlığına bağlı ailelerin, 1185 yılından beri de iki kardeşi yanlarında sakladığı düşünülür (Tellioglu, 2021: 24). Bu tezin ispatına da Gürcü kaynağı kanıt olarak verilmektedir. Özellikle Tamara dönemini tüm hatlarıyla ele alan kaynak, Komnenos kardeşler ile ilgili çok kısa bir anekdot düşmektedir. İhtilalin gerçekleşmesinden Trabzon Rum İmparatorluğu'nun kuruluşuna kadar aradaki yirmi yıllık döneme dair Komnenos kardeşlere ait hiçbir bilgi vermez. Sadece kraliçenin imparatora duyduğu kızgınlıktan dolayı sevk ettiği asker ile Karadeniz sahillerini işgal ettiği ve *"Andonikos'un oğlu olup o zaman kendisine iltica etmiş olan akrabası Aleksios Komnenos'a verdi."* cümlesi yer alır (Brosset, 2003: 412).

Gürcü Kraliçe Tamara'nın askerî desteği sayesinde Trabzon merkezli kurulan devletin bölge halkı tarafından kabul görmesinde Komnenos ailesinden gelmeleri etkili olmuştur (Fallmerayer, 2011: 22). Dedeleri Andronikos Komnenos, Trabzon valisi Nikephoros Palaiologos ile yaşadığı anlaşmazlık sonrası İmparator Manuel tarafından affedildi. Merkezden uzak bölgelere gönderilmek istenmeyen Andronikos'un İstanbul'da tutulması da sakıncalıydı. Bu nedenle de imparator tarafından Ünye şehrine yerleştirilmiş ve ömrünün sonunda kadar da burada yaşamıştı (Ayönü, 2014: 111). Dolayısıyla Kastamonulu olan Komnen ailesi bölge halkı tarafından tanınıyordu ve bu nedenle de kabulleri de hızlı olmuştu (Runciman, 1943: 553). Her ne kadar Gürcü desteğiyle kurulmuş olsa da devletin temel dinamiklerinde Gürcü etkisi değil Bizans etkisi söz konusudur. Zira yönetim kadrosunda etkili olan aristokrat grubun Bizanslı ailelerden oluştuğu devlet, bastırdığı paralarda ve kullandığı unvanlarda Bizanslılık şuurunu canlı tutmuştur. Ayrıca kuruluşundan itibaren İstanbul'u alarak Bizans Devleti'nin mirasçısı olma amacına yönelik hareket etmiştir (Tellioglu, 2021: 25).

Merkezi yapıya sahip olan Bizans Devleti, İslâm fetihleri, imparatorların otoritesinin zayıflaması, dış tehditler gibi birçok sebepten kaynaklı güç kaybı yaşamıştı. Bu da devlet içinde feodalleşme sürecini başlattı. XI. yüzyıldan itibaren Türklerin Anadolu'ya yayılmasıyla beraber Anadolu'da güçlü aileler ortaya çıkmaya başlamıştı. Özellikle Trabzon ve çevresinde etkili olan Gabraslar da bu dönemde ön plana çıktı. Bölgeyi uzun dönem hâkimiyetleri altında tutan Gabrasların bu başarısının altında coğrafi olanaklar yatar. Yüksek dağlarla çevrili doğal korumaya sahip olan bölge, Türkmen akınlarından uzak kalmayı başarmıştı. Dolayısıyla uzun dönem merkezden bağımsız hareket etmeye alışık olan Doğu Karadeniz, Komnenosları da yadırgamadan kabul etti. Kastamonu kökenli olan bu aileye bölge halkı çok hızlı bir şekilde uyum sağladı (Keçiş, 2009: 145-146).

Aleksios ve David kardeşlerin Gürcü desteğini arkalarına almalarında siyasî nedenler ile birlikte en önemli etken akrabalık ilişkileridir. Bu akrabalık yalnızca I. Andronikos Komnenos'un Gürcü Kralı III. Giorgi'nin (1155-1180) kız kardeşi Rusudan²⁹ ile evlenip kralla beraber

²⁹ Bazı kaynaklarda III. Giorgi'nin kızı olarak geçmektedir. Dolayısıyla Aleksios ve David kardeşlerin babaannesi olan Rusudan, Kraliçe Tamara'nın kız kardeşi olmakta. Detaylı bilgi için bkz. (Tellioglu, 2021: 27)

Hazarlara karşı savaşmasına dayanmaz. Andronikos'un Gürcü prensesten doğan oğlu Manuel de yine Gürcü bir prensesle evlenmişti. Andronikos'tan çok önce Bagrat ailesi ile Komnenos ve Dukas aileleri arasında III. Romanos Argyros'un (1028-1034) hükümdarlığı döneminden beri akrabalık ilişkileri mevcuttu. VII. Michael Ducas (1071-1078) IV. Bagrat'ın (1027-1072) kızıyla evlenirken I. Aleksios Komnenos (1081-1118) döneminde II. David'in (1089-1125) kızı Anna Komnena'nın oğluyla evlendirildi. Böylece XI. yüzyılda başlayan bu siyasî evliliklerin iki devlet arasında uzun yıllar devam ettiği ve Trabzon Rum İmparatorluğu'nun kuruluşunda da temel etken olduğu görülmektedir. Elbette bu duruma 1203 yılında gerçekleşen kervanlara el koyma girişiminin de etkisi olmuştur. Kraliçe Tamara'nın Gürcü manastırlarına gönderdiği malların Akdeniz'de III. Aleksios Angelos tarafından yağmalanması olayı kraliçeyi fazlasıyla sinirlendirmiş ve tahtı gasp eden imparatoru cezalandırmak istemiştir (Keçiş, 2013: 20-21).

5.1.2. Trabzon Rum İmparatorluğu ile İlk Karşılaşma (1206)

1204 yılında kurulan devletin Ünye, Sinop, Trabzon hattına büyük ağabey Aleksios Komnenos, Karadeniz Ereğlisi ve Paphlagonia bölgesinin idaresine ise David Komnenos geçti (Khoniates, 2013: 226). Gürcü kuvvetleriyle destekli orduyla Karadeniz sahil hattını ele geçirerek ilerleyen kardeşler çok fazla direnişle karşılaşmadan kolayca hâkimiyet alanlarını genişlettiler. Bu hızlı ilerleyişin temelinde Komnenos soyundan gelmelerinden ziyade bölge valilerinin direnç göstermemesi yatmaktadır. İstanbul'un içinde bulunduğu durumdan dolayı merkezî yardımdan yoksun valiler, Aleksios'u meşru hükümdar olarak kabul ettiler. Onun sancağı altında zafer kazanma ve yağmada bulunma ümitleri belirdi. Zira Latinlerin merkezî otoriteye vurduğu darbeye Anadolu'da rahat hareket etme fırsatı bulan Selçuklu Türklerinin yayılmaları karşısında kendilerini koruma altına almak zorundaydılar. Bu şartlar altında ilerleyen Aleksios ve David kardeşler Sakarya'ya kadar kolay bir şekilde ulaştılar (Tellioglu, 2021: 28).

Trabzon yönetiminin batıya doğru ilerleyişi ve İstanbul'u alarak Bizans'ı ihya etme düşüncesi, İznik'te Theodoros Laskaris ile karşı karşıya gelmelerine neden oldu. Bizans'ın varisleri olarak kendilerini ilan eden ve aynı amacı gerçekleştirmek üzere harekete geçen bu iki otorite, doğal olarak iki rakip güç haline geldi. Ancak İznik'in İstanbul'a yakınlığı, Theodoros Laskaris gibi tecrübeli bir devlet adamının kritik noktalarda gerçekleştirdiği hamleler ve Türkiye Selçuklularının Karadeniz sahillerine yönelik politikaları, Trabzon Rumlarını bu yarıştan erken ayrılmak zorunda bıraktı (Keçiş, 2013: 21).

Batı Karadeniz hattında ilerleyen David Komnenos, Gürcü destekli ordusuyla hâkimiyet alanını Nikomedia'ya (İzmit) kadar genişletti. Synadenos adındaki komutanın idaresinde bulunan kuvvetlerini Nikomedia'ya yönlendirmesi Theodoros Laskaris ile karşı karşıya gelmesine neden oldu. Topladığı orduyla farklı ve geçişi zor bir güzergâh izleyen Laskaris, Synadenos'a beklenmedik bir saldırı düzenleyerek yenilgiye uğrattı (Khoniates, 2013: 210-211). Gıyâseddin Keyhüsrev'den aldığı destekle David Komnenos'u Karadeniz Ereğlisi'ne geri çekilmek zorunda bıraktı. 1206 yılında tekrar harekete geçen Laskaris, David'in Latinler ile ittifak kurmasına neden oldu. Böylece İstanbul'u Latin işgalinden kurtararak Bizans'ı ihya etme emellerine ters düşen bu hareketle itibar kaybı yaşamaları ve bu yolda en büyük rakiplerinin gerisinde kalmaları kaçınılmaz oldu (Özer, 2022: 113-114).

Latinlerin David Komnenos ile yaptıkları ittifak sonrası Theodoros Laskaris'e karşı harekete geçmesi, İznik İmparatorunu zor durumda bıraktı. İki güç arasında kalan ve hem Latinler hem de Trabzon Rum İmparatorluğu'na karşı mücadele eden Laskaris'in bölgedeki müttefiki ise

Gıyâseddin Keyhüsrev oldu ve taraflar arasında dostluk anlaşması yapıldı (Akropolites, 2008: 24; Khoniates, 2013: 226; Turan, 2021: 301). Bu anlaşma sayesinde iki taraf da menfaatleri doğrultusunda rahat hareket edebildi. Zira Laskaris David'e karşı mücadele ederken Gıyâseddin Keyhüsrev de Aleksios üzerine yöneldi. Çünkü Komnenos kardeşlerin Karadeniz'deki faaliyetleri Laskaris kadar Selçuklulara da zarar veriyordu. Karadeniz'e ulaşan ticaret yollarının tıkanması ve tüccarların başka güzergâhlara yönelme tehlikesi Selçukluların harekete geçmesini zorunlu kılıyordu (Turan, 2021: 301).

İznik Rum İmparatorluğu ve Trabzon Rum İmparatorluğu'nun kurulması sonucunda kıyılarla bağlantısı kesilen ve iç kesimlere hapsolme tehlikesi yaşayan Selçukluların, kuzey-güney ticaret yollarının kontrolünü sağlaması gerekiyordu. Çünkü Komnenosların Karadeniz sahillerindeki faaliyetleri bu limanlar üzerinden yapılan ticareti durma noktasına getirmişti (Ayönü, 2021: 216). Bu nedenle de Gıyâseddin Keyhüsrev, İbnü'l-Esir'de yer alan bilgilere göre 1206 yılında Trabzon üzerine sefer düzenleyerek yolların güvenliğini sağlamaya yöneldi. *"Anadolu sultanı Gıyâseddin Hüseyin bu sene Trabzon üzerine yürüdü. Kendisine isyan etmiş olan şehrin hâkimini muhasara etti ve sıkıştırdı. Bu yüzden Anadolu, Rus ve Kıpçak şehirleriyle yapılan kara ve deniz ulaşımı durdu. Hiç kimse Gıyâseddin'in ülkesine gidemez oldu. Halk bundan dolayı büyük zarara uğradı. Çünkü onlarla ticaret yapıyor ve ülkelerine gidiyorlardı. Suriye, Irak, Musul, el-Cezire ve diğer yerlerden de tüccarlar Anadolu'ya geliyorlardı. Bundan dolayı tüccarlar Sivas'ta toplandılar. Yollar açılmadığı için çok büyük sıkıntı içindeydiler. Sermayesinin başına dönenler bahtiyar insan olarak kabul ediliyordu."* (İbnü'l-Esir, 2019c: 99).

Bu eser dışında başka kaynaklarda yer almayan bilginin doğruluğunu teyit etmek mümkün olmasa da göz ardı edilemeyecek kadar kayda değer ayrıntılar verilmektedir. Laskaris'in David ile mücadelesiyle aynı tarihlerde olması ve Gıyâseddin ile yapılan anlaşma göz önüne alındığında Karadeniz ticareti için yapılmış bir sefer ihtimali güçlenmektedir. Çünkü 1207 yılında gerçekleşen Antalya Seferi düşünüldüğünde kuzey-güney yolu için harekete geçildiği görülür (Ayönü, 2021: 218). Bu yol Sinop limanından başlayıp Tokat'a, oradan da Sivas'a ulaşarak burada Batı-Doğu yolu ile birleşiyor ve Malatya üzerinden devrin büyük ticaret merkezlerinden Halep'e uzanıyordu. Antalya'dan başlayan Batı-Doğu yolu da Burdur, Isparta, Konya, Aksaray, Kayseri güzergâhını izleyerek Sivas'ta Kuzey-Güney yolu ile birleşip Erzurum'a ve oradan da Tebriz'e gitmekteydi. Dolayısıyla Selçuklular da Anadolu'yu milletlerarası ticaret sahası içine sokmak için bu güzergâhların kontrolünü sağlamak zorundaydı (Sümer, 1985: 4-5).

Gıyâseddin Keyhüsrev'in Samsun'un Aleksios tarafından ele geçirilmesini engelleme girişimi de bu temele dayanır. Bağımsız olma durumlarını devam ettirmek isteyen Amisos (Samsun)³⁰ Rumları ve Türkler, Bizans ve İznik yönetimleriyle beraber Trabzon'a karşı da güvenliklerini sağlamaya çalışmaktaydı (Fallmerayer, 2011: 55). Aleksios'a karşı verdiği mücadeleyi kazanan Samsun'un yerel idarecisi Sabbas, Aleksios tarafından tekrar kuşatılınca Trabzon Rum İmparatorluğu'na tâbi olmayı reddetti. Bağımsız olmayı menfaatlerine daha uygun bulan Rumlar ve Türkler şehri beraber savundu ve Aleksios'un hücumuna karşı koymayı başardı. Ancak bu direnişin çok uzun sürmeyeceğini anlayan Sabbas, Theodoros Laskaris'e başvurarak ona bağlanmak isterken; Türkler de Gıyâseddin Keyhüsrev'e haber gönderdi. David ile

³⁰ Rükneddin Süleyman Şah'ın Tokat meliki iken Karadeniz sahillerine yaptığı akınlarla ele geçirilen bölgede Türk yerleşimi sağlanmıştı. Samsun olarak adlandırılan bu Türk yerleşiminin bir ok menzili mesafesinde ise Rumların bulunduğu Amisos bulunmaktaydı. Böylece Amisos ve Samsun adıyla iki ayrı yerleşime sahip bir şehir olarak idare edilmiştir. (Turan, 2021: 302)

mücadelesinde Herakleia'yı (Karadeniz Ereğlisi) geçemeyen İznik yönetiminin Samsun'a ulaşması imkânsızken gerekli yardım Selçuklu Sultanından geldi. Zira Laskaris ile Gıyâseddin arasında yapılan antlaşma gereği bölgenin Selçuklu sultanın nüfuz sahası içinde olması ihtimali de söz konusu olabilir. Bölgeye gelen Selçuklu ordusuna karşı hiçbir varlık gösteremeyen Aleksios, Trabzon'a çekilmek zorunda kaldı. Ancak sefer sonrasında Selçukluların Samsun'un idaresini ele geçirdiğine ve sınırların değiştiğine dair kayıt bulunmamaktadır. Dolayısıyla Sabbas'ın yerel idaresine izin verildiği, şehrin ne Selçuklulara ne de İznik yönetimine tabii olmadığı ve kazanılan başarının yeterli görüldüğü anlaşıyor. Bu da Selçuklu kaynaklarının konu hakkındaki sessizliğinin temel sebebi olabilir. Çünkü Sinop'un 1214 yılındaki fethine kadar Trabzon Rumlarına dair herhangi bir bilgi kaynaklarda yer almaz (Baykara, 1997: 34; Fallmerayer, 2011: 55-57; Turan, 2021: 303).

5.1.3. Sinop'un Fethi (1214)

Antiokheia Savaşı'nda (1211) şehit düşen Gıyâseddin Keyhüsrev'in ardından tahta çıkan İzzeddin Keykâvus (1211-1220), babasının intikamını almak için Laskaris ile hesaplaşmak yerine barış antlaşması imzaladı. Kardeşi Alâeddin Keykubad ile girdiği taht mücadelesi sırasında Kıbrıs Krallığından aldıkları destekle şehirdeki Türkleri gece baskını ile öldürüp Selçuklu hâkimiyetinden çıkan Antalya Hristiyanlarını cezalandırmayı dahi erteledi. Çünkü kendisi için belirlediği ilk hedef Sinop limanıydı (Koca, 1997: 30).

Antalya'nın kaybedilmesiyle denizle olan bağı kopan ve iç kesimlere hapsolma tehlikesiyle karşılaşan Selçukluların kıyı kesimlere ulaşması şarttı. Trabzon Rum İmparatorluğu ile İznik Rum İmparatorluğu arasındaki mücadele Karadeniz kıyılarındaki güvenliğin bozulmasına, yolların kapanmasına ve ticaretin aksamasına neden oluyordu. Aleksios'un veya David ile girdiği mücadelede başarılı olan Laskaris'in Latinlerden kurtulduğu anda bu bölgeye yönelme tehlikesi söz konusuydu. Bu da Selçukluların kuzeyden büyük bir tehdit altına girmesi demekti. Bu nedenle de İzzeddin Keykâvus İznik ile Trabzon mücadelesini ve Laskaris'in Latinler ile uğraşmasını fırsat bilerek önceliğe Karadeniz'i alarak yönünü Sinop'a çevirdi. Böylece devleti doğal sınır olan denizlere ulaştırıp rakip güçler tarafından sarılmaktan kurtarmak istedi (Turan, 2021: 325).

İzzeddin Keykâvus'un bu kararı almasında bir diğer etken ise kardeşi ile yaşadığı taht mücadelesinde Aleksios Komnenos'un Alâeddin Keykubad'a destek verdiği düşüncesidir. Kardeşi Alâeddin Keykubad, amcası Erzurum hâkimi Mugiseddin Tuğrulşah ve Kilikya Ermeni Kralı II. Leon'un kurduğu ittifak tarafından Kayseri'de kuşatılan Sultan, ittifakı dağıtmayı başardı. Kardeşini Ankara'da muhasara altına alarak isyanı bastırdı ve Konya'ya döndü (1214). Ancak Sinop sınırından gelen haberler Aleksios'un antlaşmayı bozarak Selçuklu sınırlarına saldırdığı yönündeydi. Selçuklu merkezinde yaşanan taht mücadelelerinden faydalanma yoluna giden Trabzon Rum İmparatorluğu'nun ittifaka katıldığı şüpheli olsa da Mugiseddin Tuğrulşah ile müttefik oldukları ve beraber hareket ettikleri güçlü bir ihtimaldi. İzzeddin Keykâvus'un ordugâhının kuzey sınırlarında ve Trabzon Rum İmparatorluğu sınırlarına yakın bir yerde bulunması da buradan gelecek bir tehlikenin beklendiğinin göstergesidir (Shukurov, 2016b: 461).

Laskaris ile yapılan barış sonrası arkasını emniyete alan Sultan, orduyu hazırlayarak Sinop'a yöneldi. Sivas'a ulaşarak bir taraftan hazırlıkların tamamlanmasını beklerken bir taraftan da eğlence meclisi düzenleyerek dinleniyordu. Bu esnada Sinop sınır muhafızlarından gelen habercilerin getirdiği mühürlü mektup, İzzeddin Keykâvus'un keyfini kaçırdı. Canik Tekfuru

Aleksios'un Selçuklu topraklarına saldırıda bulunduğuna dair bilgilerin yer aldığı mektubu okuyan Keykâvus, yanındakilere durumu belli etmedi. Muhtemelen Sultanın bölgeye yöneldiği haberi üzerine saldırıya geçen Aleksios'un bu hareketi, Keykâvus'u endişelendirdi. Emirleri çağırarak durumu anlatması üzerine öfkelenen emirler, *"Her zaman siz Sultanımıza haraç ve vergi (harç) vermiş olan o kâfir dinlinin küstahlığına bakın. Şimdi ülkemiz üzerinde hak iddia ederek haddini hududunu aşmaktadır."* diyerek hemen saldırıya geçilmesini istediler. Emirlerin hemen harekete geçme teklifini ihtiyatla karşılayan Sultan, temkinli davranmayı tercih etti. Sinop ve civarını iyi tanıyanlardan bölgenin ele geçirilmesi için yapılması gerekenler öğrenildi. Buna göre doğrudan girişilecek bir savaşla değil kara ve denizden kuşatılarak yiyecek - içecek sıkıntısı sonucu şehrin teslimine zorlanması kararı alındı. Daha sonra planı uygulamak için Sinop üzerine harekete geçildi (İbn Bibi, 2020: 175-176).

Bilgi almak için gönderilen casusların getirdiği haber, kuşatmanın seyrini değiştirdi. Habere göre Aleksios, yanında 500 süvariyle birlikte şehrin dışında tedbir almaksızın avlanmaktaydı. Bu durumu değerlendiren uç beyleri düzenledikleri ani baskınla Aleksios'u esir almayı başarmışlardı (Ağustos 1214). Müjdenin kendisine ulaşmasıyla hediyeler dağıtan ve eğlence meclisleri kurduran Sultan, Sinop'a hareket etti. Vardığı zaman otağına getirilen Aleksios'u *"Canınızı sıkmayın. Bu olaylardan endişe etmeyin. Can sağ olunca bütün işler düzelir."* diyerek teselli etti. Sinop'un muhasarasına başlayan Keykâvus, Aleksios'tan güvendiği bir adamını şehre göndermesini ve nasihatte bulunmasını istedi. Muhasarayı güçlendirerek komutanlarından Bahram Taranblusi ile Sinop Limanı'ndaki Grek donanmasını ateşe verdi. Böylece şehrin dışarı ile olan bağlantısını kesti (Keçiş, 2013: 34).

Gönderdiği elçiyle sultanın isteğini gerçekleştiren Trabzon Rum hükümdarı, şehrin ileri gelenlerine çağrıda bulundu ve Sinop'u Keykâvus'a teslim etmelerini söyledi. Bu isteği yerine getirmeyen şehrin emirleri ise, *"Eğer Kir Aleksi, yakalanmışsa, onun Canit'te yöneticilik yapabilecek olgun yaşta oğulları var. Onların birini padişahlığa oturtur, bu ülkeyi Müslümanlara bırakmayız."* cevabını verdiler. Sultan haberciye tekrar şehre yollayarak çağrısını tekrarladı. Ancak karşılık alamayınca Trabzon hâkimini şehirden görünen yüksek bir yere çıkartarak işkence emri verdi. İşkence arttıkça feryatları artan esir hükümdar kendisini seyreden şehir sakinlerine hitaben, *"Ey dinsizler, şehri kimin için koruyorsunuz. Ben öldükten sonra sizi de zorla ele geçirip esaret zincirine vururlar, çoluk çocuğunuzu hizmetçi ve köle yaparlar. O halde bu direnişinizin bana ve size ne faydası var."* demesine rağmen şehir teslim olmadı. Ertesi gün Aleksios'un işkencesi arttırılıp baş aşağı asılmasıyla hükümdarın ölmek üzere olduğunu düşünen şehir ileri gelenleri, direnmenin faydasız olduğunu anlayarak teslim olmaya ikna oldu. Haberci aracılığıyla Aleksios'un öldürülmeyip ülkesine dönmesi ve kendilerinin de istedikleri yere gitmelerine izin verilmesi karşılığında şehri teslim edeceklerini bildirdiler. İstekleri kabul eden İzzeddin Keykâvus hazırladığı ahidnâmeyi şehre gönderdi. Ahidnâmenin ardından elçilik heyetinin şehre girmesiyle sultanın sancağı burçlara dikildi (28 Ekim/1 Kasım 1214) (İbn Bibi, 2020: 178-180).

Fethin gerçekleştiği günün gecesi esir hükümdarın da katıldığı yemekli eğlence düzenleyen Keykâvus, ertesi günü geçit töreni ile şehre girdi. Atlarına binen komutanlar ve askerlerin saflar halinde dizildiği törende şehrin ileri gelenleri sultana saygılarını bildirerek el öptüler ve şehrin anahtarını takdim ettiler. Münecimlerin belirlediği uğurlu bir günde şehre fatih olarak giren İzzeddin Keykâvus, tüm devlet ileri gelenlerinin katıldığı bir meclis düzenledi. Esir hükümdar Aleksios bu meclisin gerisinde bir süre bekletildikten sonra Keykâvus'un emri ile bütün devlet ileri gelenlerinden mevki olarak üstte bir yere oturtuldu (İbn Bibi, 2020: 180).

Ertesi gün Keykâvus, gezintiye çıkmadan önce Aleksios ile görüşerek bir antlaşma metni hazırlatarak esir hükümdardan söz aldı. Bu metne göre Aleksios serbest bırakıldı. Sinop ve çevresi dışında Canik Bölgesi³¹ ve bağlı yerler Aleksios ve çocuklarının idaresine verildi. Trabzon Hükümdarı her yıl sultanın hazinesine, 10 bin dinar (altın), 500 at, 2 bin sığır, 10 bin koyun, 50 yük hediye göndermeyi kabul etti. Ayrıca sultan yardım istediği zaman imkânlar ölçüsünde Selçuklu ordusuna askerî destek vereceğinin taahhüdünde bulundu. Böylece taraflar arasında imzalanan antlaşmaya devlet büyükleri de şahitlik etti ve yemin mektubu saklanmak üzere hazineye gönderildi. Aleksios’a değerli hediyeler takdim edildikten sonra iki hükümdar atlarıyla gezintiye çıktı. Bağlı hükümdar olmanın gereğiyle bir süre Keykâvus’un atının önünden yürüyen Aleksios, daha sonra Sultanın emri ile atına bindi. Gezinin ardından ülkesine dönmek için izin isteyen Aleksios’un esirlik dönemi bitti ve istediği izin verilerek ülkesine gönderildi. Sorunsuz dönebilmesi için gemiler hazırlanarak güvenliğini sağlayacak tedbirler alındı. El öpüp veda eden esir Trabzon hâkimi gemiye binerek Canik’e hareket etti (İbn Bibi, 2020: 180-181; Koca, 1997: 33-34).

Bir süre daha Sinop’ta kalan İzzeddin Keykâvus, şehrin idarî, iktisadî, dinî düzenini sağlamaya ve imar faaliyetlerini yürütmeye koyuldu. Kaçmış olanlar geri çağrılarak mal ve mülklerinin iade edileceği bildirildi ve şehir kilisesi camiye çevrildi. Kadı, kâtip, hatip ve müezzinler tayin edildi. Kale duvarlarında ve burçlarda oluşan hasarlar tamir edildi ve kale komutanı ile muhafızlar görevlendirildi. Fetih politikası gereği şehre Türk ailelerin yerleşimi hızlandırıldı. Özellikle zengin ve itibar sahibi olanların Sinop’a gönderilmesini emreden Sultan, isteksiz olanların mallarının satın alınmasında kolaylık sağlanmasını, bedelinin tamamının ödenmesini emretti. Böylece bölgeye yerleştirilen sermaye sahipleri ile ticarî düzen Türkler lehine oluşmuş oldu. Devletin ileri gelenlerinin de katılımıyla başlatılan imar faaliyetleri sekiz ayda tamamlandı. “*Sultan ul-Gâlib*” unvanını alan İzzeddin Keykâvus, şehrin dinî, idarî, askerî ve ticarî teşkilatlanmasını tamamladıktan sonra Sivas’a hareket etti. Mecdeddin İshak’ı Sinop’un fethini bildirmek üzere Bağdat’a yollayan Keykâvus, tüm komşu ülkelere fetihnâmeler ve hediyeler gönderdi (İbn Bibi, 2020: 182-183; Turan, 2021: 327-328).

İlk olarak Büyük Selçuklu Devleti’ne bağlı olan Kara-tekin tarafından 1085 yılında fethedilen Sinop, Haçlı Seferleri ile yaşanan sarsıntı ve Bizans ile mücadele sonrası elden çıkmıştı. Uzun bir dönem de alınamayan liman kentinin fethi, İzzeddin Keykâvus’a nasip oldu (Turan, 2021: 328). Türkiye Selçuklu Devleti’ni kuzeyde doğal sınırlarına ulaştırarak buradan gelecek tehlikelere karşı koruyan Keykâvus, devleti Anadolu’nun iç kesimlerine sıkışmaktan kurtardı. Zaman zaman kapanan ticaret yollarının da güvenliğini sağlayarak deniz aşırı ülkelere yapılacak seferlerin de zeminini hazırlamış oldu. Zaten bir sonraki hedefi Antalya olan Keykâvus’un kuzey-güney doğrultusundaki limanları ele geçirme stratejisi geliştirdiğini gösterir (Koca, 1997: 35). 1219’da Antalya’nın fethi ile Hristiyan Rumlar üzerindeki egemenliğini ve iktidarını arttıran İzzeddin Keykâvus, Müslüman devletler karşısında da otoritesini sağlamlaştırmayı amaçlıyordu. Fetih sonrası “iki denizin sultanı” unvanını alan ve kitabelerde de bu unvanı kullanan Sultan, Türkiye Selçuklularını bölgedeki en önemli Müslüman güce dönüştürmeye çalışmıştır (Mecit, 2017: 204).

³¹ Karadeniz Bölgesi’nde Kızılırmak ile Yeşilirmak arasında kalan yörenin Selçuklular döneminden beri kullanılan adıdır. Detaylı bilgi için bkz. (Umar, 1993: 180)

Oldukça stratejik bir konuma sahip olan Sinop'u ele geçiren Türkiye Selçukluları, Trabzon'un İstanbul ile ulaşımını sağlayan denizyolu bağlantısını kesti. Trabzon Rum İmparatorluğu'nun İstanbul'u ele geçirme planları sekteye uğradı. Kuzey Batı Anadolu'nun Türk hâkimiyetine geçiş süreci başladı ve Anadolu'nun Türkleşmesinde yeni bir aşamaya geçildi. Doğu Karadeniz topraklarına sıkışan Trabzon Rum İmparatorluğu bölgenin tamamını Türklere kaptırdı. Kuruluşundan sadece on yıl sonra Selçuklulara tabii bir devlet haline gelen Komnenoslar, İznik ve Konya yönetimleriyle girdiği güç yarışını kaybeden taraf oldu. Yerel bir siyasî yapı olarak varlığını sürdürmek zorunda kaldı (Keçiş, 2013: 29).

5.2. Türkiye Selçuklu Devleti'ne Tabiiyet Dönemi

İzzeddin Keykâvus'un Sinop'u kuşattığı esnada Theodoros Laskaris de Paphlagonia'yı ele geçirme mücadelesi vermekteydi. Karadeniz Ereğlisi ve Amasra'nın yer aldığı bütün bölgeyi hâkimiyetine alan İznik İmparatoru, Sinop'a kadar ilerlemişti. Sinop'un da Selçuklular tarafından alınması batıyla bağlantısı kesilen Trabzon Rum İmparatorluğu, Bizans'ın mirasını devralma emellerini yitirerek vasal bir idareye dönüştü. Bundan sonra da sahip olduğu konumun ekonomik avantajı ve komşu devletlerle sağladığı iyi ilişkiler sayesinde varlıklarını devam ettirebildiler (Özer, 2022: 147-150).

Trabzon Rumları, kuruluşundan sadece on yıl sonra hem İznik hem de Konya idaresi karşısında büyük bir yenilgiye uğrayarak topraklarının yarısını kaybetti. Bu ağır mağlubiyetin temelinde ise Aleksios'un tedbirsizliği sonucunda esir düşmesi ve kardeşi David ile yaşadığı mücadelenin etkili olduğu düşünülmektedir. Akıbeti tam olarak bilinmeyen David'in 1212 yılından önce ağabeyi ile girdiği mücadele nedeniyle tutuklandığı ve Athos'a sürgüne gönderildiği ileri sürülür. Bu hareket Paphlagonia halkının Aleksios'a destek vermesini engellediği gibi Aleksios'un iki cephede savaşamayarak kaybetmesinde etkili olmuştur (Shukurov, 2016a: 438).

Fallmerayer, Aleksios'un başarısızlığının, Trabzon'un görkemini söndürdüğü gibi doğu-batı tarihçilerinin bölge hakkında yıllarca sessiz kalmalarına da neden olduğunu savunur. Zira İznik ve İstanbul'dan tecrit edilen Trabzon, Konya ile Gürcistan siyasetleri arasında kalmıştır (Fallmerayer, 2011: 95). Niketas'ın Aleksios'un yönetimi hakkında "*Aleksios hep tereddüt içinde kaldı ve zamanını Trabzon bölgesinde geçirdi. Efsanevi Hylas gibi adı daima söylendi ama kendi hiç görünmedi.*" yorumu da bu düşüncüyü destekler mahiyettedir (Khoniates, 2013: 210).

5.2.1. İlişkilerin Gerginleşmesi

I. Aleksios Komnenos'un saltanatı boyunca devam eden vasallık statüsü ve Trabzon Rum yönetiminin tabii devlet olmanın gereklerini yerine getirmesi, taraflar arasında barışın korunmasını sağlamıştı (Koca, 1997: 78). Ancak Aleksios'un ölümüyle yerine oğlu Ioannes'in iktidara gelmesini engelleyen damadı Andronikos Gidos (1222-1235) geçti. Böylece Komnenos soyundan olmayan biri tahta geçmiş oldu ve bu dönemde tabiiyet devam etse de iki devlet arasında sürtüşme tekrar başladı (Tellioğlu, 2021: 41).

Selçuklu kaynaklarına yansımada Rum kaynaklarında yer alan bilgilere göre yeni hükümdarın hâkimiyetinin ikinci yılında taraflar arasında bir mücadele yaşandı ve yenilen taraf Selçuklu güçleri oldu. Andronikos Gidos ve Alaeddin Keykubad'ın oğlu "*Sultan Melik*" arasında daha önce imzalanan 1214 tarihli antlaşma yenilendi. Taraflar arasında birbirlerine saldırmama üzerine yemin edilen bu meçhul antlaşmanın tarihi kadar imzalayan melikin kim olduğu da

tartışmalıdır. Zira Fallmerayer'in Alâeddin Keykubad olduğunu öne sürdüğü melik, Anthony A. M. Bryer'e göre Erzurum hâkimi Mugiseddin Tuğrulşah'tır (Keçiş, 2013: 43). Söz konusu melikin Alâeddin Keykubad olmadığını düşünen Claude Cahen ise, sultanın olması durumunda İbn Bibi'nin mutlaka bahsedeceğini vurgular. Ona göre de bu isim Mugiseddin Tuğrulşah'tır ve söz konusu dönemde Konya ile paralel bir siyaset izlemektedir. Ancak mağlup olduktan sonra siyasetinin değiştiği ve Selçuklu merkezinden kopmaya başladığı düşünülür. Zira Alâeddin Keykubad'ın Erzincan ve Erzurum üzerine yöneldiği dönemde Trabzon'un Sinop'a saldırısı söz konusudur. Sultanı seferi yarıda bırakarak Karadeniz'e yönelmek zorunda bırakan bu saldırı, Trabzon'un, müttefiki Mugiseddin Tuğrulşah'a yardım amaçlı yaptığı bir hareket olmalıydı (Cahen, 2022: 92).

Tabiiyet durumuna bir değişiklik getirmeyen antlaşma, iki devlet arasındaki olumlu ilişkilerin uzun süreli olmayacağını gösterir niteliktedir. Zira hem Selçuklu Devleti'nde hem de Trabzon Rum İmparatorluğu'nda yaşanan taht değişikliği, barış sürecine gölge düşürdü. Rumların Karadeniz'de hâkimiyet sağlama çabaları iki devleti karşı karşıya getirdi (Tellioğlu, 2021: 42). Özellikle Moğolların ve Hârzemşahların bölgedeki faaliyetlerinden cesaret alan Andronikos'un, Selçuklulara karşı ittifak arayışı ve tabiiyetine son verme emelleri ilişkilerin bozulmasındaki temel etkeni (Turan, 2021: 378).

Melik Sultan'ın 1223 yılında Trabzon'a saldırdığını kaydeden Lazaropoulos'un *Sinopsis*'i ile Trabzon Rum İmparatorluğu'nun tek kroniği olan Mikhael Panaretos, aynı tarihli bir saldırıdan bahseder. Bu savaşın gerekçesi ve ilişkilerin bozulmasını da Selçuklular tarafından yağmalanan bir gemi hadisesine bağlarlar (Keçiş, 2012: 49). Bu eserlere ek olarak İbnü'l-Esîr'in verdiği bilgiler de söz konusu yıla ait gelişmeleri doğrular niteliktedir. Zira bu dönemde Kafkasya üzerinden Deşt-i Kıpçak'a giren Moğollar, Kıpçakları ve Rusları kılıçtan geçirerek Kırım'a yöneldi. Önemli bir ticaret limanı olan Suğdak'a kadar ilerlediler. Moğolların kıyımından kurtulan şehir halkının bir kısmı gemilere binerek Selçuklu hâkimiyetindeki Anadolu topraklarına yöneldi. Savaşın şiddetlenmesi ve Moğolların bölge halklarını imhaya başlaması üzerine kaçışlar da arttı. Bölgenin ileri gelen zenginleri ve tüccarları, toplayabildikleri değerli mallarıyla beraber deniz yolunu takip ederek İslâm Diyarı'na geldiler. Bu gemilerden biri limana yaklaştığı sırada yarılarak battı. O dönemde uygulanan bir âdete göre limana yakın yerde batan gemiler ve taşıdığı mallar o bölgenin hâkimi olan sultana aitti. Bu nedenle "*bölgenin hükümdarı bu gemiden çok mal elde etmişti*" diyen İbnü'l-Esîr'in 1223 yılına dair verdiği bu bilgiler, Rum kaynaklarıyla mukayese edildiğinde göz ardı edilemeyecek ayrıntılar barındırır (İbnü'l Esir, 2019c: 238-240).

1223 yılında taraflar arasında mücadele yaşandığından bahseden Lazaropoulos'un, *Sinopsis*'te bahsettiği ikinci olay, gemi yağmalanması hadisesidir. Bazı farklılıklar barındıran hikâyede, Sinop hâkimi Hetum'un, akılsız davranışları yüzünden barış bozulmuştur. Çünkü Hetum, Cherson ve Gothia'dan toplanan vergilerle yüklü Trabzon gemilerine Sinop Limanı'nda el koydu. Toplanan yıllık vergiyi getiren Cherson yöneticisi Aleksios Paktiarès ile beraber bazı soyluların da bulunduğu gemi, aniden patlak veren fırtına nedeniyle Sinop Limanı'na sığınmak zorunda kaldı. Hetum da, gemideki mallara el koyarak yolcuları esir aldı. Cherson'a gönderdiği kuvvetlerle bölgeyi yağmalattı. Bunun üzerine misilleme yapan Trabzon Rumları Karousa (Gerze) civarı ile Sinop çarşısına kadar olan bölgeyi yağmaladı. Sinop Limanı'ndaki Türk gemicileri kılıçtan geçirdi ve geri kalanı da esir aldılar. Bunun üzerine müzakere talep eden Hetum, el konulan gemileri mürettebatları ile birlikte Trabzon'a teslim etmek zorunda kaldı (Ayönü, 2021: 239).

Aynı gibi duran ama bazı temel ayrılıklar barındıran hikâyelerin ortak noktası hadisenin 1223 yılında meydana geldiğidir. İbnü'l-Esîr bu olaydan sonra Trabzon Rumları ile Selçuklular arasında ilişkilerin bozulduğuna değinmezken, Rum kaynağı da Suğdak'ın Moğollar tarafından işgalinden bahsetmez. Ayrıca bu hadisenin ardından Trabzon'un misillemesi üzerine Selçuklu sultanının ordusunu toplayıp Trabzon'a sefer düzenlediğini ileri sürer. Buna karşın İslâm kaynakları ise bu seferin 1227/1228 yılında gerçekleştiğini savunur. Dolayısıyla sebepleri ve gelişimi farklı anlatılan gemi hadisesinin ortak noktaları; meydana geldiği yıl, Sinop Limanı'nda gerçekleşmiş olduğu ve mallara Selçuklular tarafından el konulduğudur (Ayönü, 2021: 240).

5.2.2. Suğdak Seferi

Kırım sahilinde önemli bir ticaret şehri olan Suğdak, Selçukluların Sinop'un fethinden sonraki hedefi oldu. Trabzon Rum İmparatorluğu'nun Karadeniz üzerindeki kontrolünü zayıflatmak üzere girişilen bu sefer, birçok bilinmezliği de barındırmaktadır. Dönemin kaynakları bu sefere dair tarih belirtmeyince araştırmacıların verdiği tarihler de tahminden öteye gidememiştir. Konuyu detaylı bir şekilde inceleyen Rus araştırmacı Yakubovski 1221/1222 yılını baz alırken Claude Cahen 1225 yılını, Osman Turan ise 1227 yılını işaret eder. Dolayısıyla da bu konuda herhangi bir görüş birliği sağlanamamıştır.

Moğol işgali sonrasında karışıklık içerisinde kalan Suğdak'ta otorite boşluğunu değerlendiren Trabzon Rum İmparatorluğu, bölgeye yerleşmek için harekete geçti. Şehri hâkimiyetlerine almak için gemilerini yollayan Komnenoslar, büyük ganimetler elde etti. Karadeniz'de fırtınaya tutulan ve Sinop'a yanaşmak zorunda kalan bu gemilerden birinde birçok Türk ve Müslüman tüccarın malları da bulunuyordu. Trabzon'un Kırım sahilllerinde yaptığı bu gasp karşısında Sinop hâkimi Hetum da bu hazineleri zapt edip önemli isimleri esir aldı. Ardından da Suğdak Seferi'nde de hizmet etti diyen Osman Turan, seferin tarihini de 1227 olarak verir. Ona göre Suğdak Seferi'nin tarihini 1223 olarak kabul eden araştırmacılar hata yapmaktadır. Zira İbni Bibi, Alâeddin Keykubad'ın 1225 yılında Ermeniler ve Haçlılara karşı ordu sevk ettiğine dair olaylardan bahsettikten sonra Suğdak Seferi'ni anlattığını ileri sürer (Turan, 2021: 381).

Seferin kronolojisine dair bir başka bakış açısı ise Peacock tarafından ortaya atılmıştır. Selçukluların Kırım'a yönelik askerî harekâtına dair bir makale kaleme alan yazar, meseleye farklı bir perspektiften yaklaşarak bambaşka bir tarihlendirmede bulunur. Ona göre bu seferin tarihini belirlemek için Alâeddin Keykubad'ın hâkimiyet yıllarının başındaki olaylar dizinine bakmak gerekir. Zira Sultan, huzuruna gelen tüccarların şikâyetleri üzerine Akdeniz, Kilikya ve Karadeniz'e yönelik seferlerin başlaması emrini vermiştir. Suğdak'a sefer emri verilen Hüsameddin Çoban ile aynı zamanda Mübariziddin Çavlı ve Emir Manuel Mavrozomes Kilikya Ermenileri üzerine gönderilirken Mübariziddin Ertokuş da Antalya Kalelerinin fethiyle görevlendirildi. Bu seferler sonucunda 1221 yılında Kalanoros (Alanya) alınırken 1225 yılına kadar Kilikya sahillerinin birçoğu da ele geçirildi. 1226 yılında Ermeni Kralı tarafından basılan sikkelerden anlaşıldığı üzere Çukurova'da Selçuklu hâkimiyetinin sağlandığı kesindir. Dolayısıyla 1226 yılından önce Suğdak ve Kilikya seferleri gerçekleşmiş olmalı diyen Peacock'un bir diğer tezi ise Moğol istilasıdır. Suğdak'a Ocak 1223 ve Aralık 1239 tarihli iki Moğol saldırısı olduğunu vurgulayan yazar, 1223 yılına dikkat çeker. İbnü'l-Esîr'in Moğol istilasından kaçanların Müslüman Anadolu'ya sığınmasından yola çıkarak Suğdak'ın bu tarihte veya yakın bir geçmişte Selçukluların hâkimiyetinde olduğunu savunur. Dolayısıyla Suğdak

Seferi, birkaç aylık bir kuşatma sonucunda 1220 ile 1222 arasında meydana gelmiş olmalıdır (Peacock, 2006: 252).

Görüldü gibi yürütülen tahminlerden öteye gidemeyen kronoloji sorunun da görüş birliği sağlamak pek mümkün görünmüyor. Kesin olan bir şey varsa o da Alâeddin Keykubad'ın kuzey-güney ticaret yolları için harekete geçtiği ve hem Akdeniz hem de Karadeniz sahillerinde eş zamanlı bir dizi sefer düzenlediğidir. Zira bu seferlerin başlatılmasında da etkili olan unsur, sultanın huzuruna çıkan üç tüccarın şikâyetidir. Karadeniz, Kilikya ve Akdeniz'de saldırıya uğrayan ve malları gasp edilen bu tüccarlar Alâeddin Keykubad'a başvurarak canlarını zor kurtardıklarından yakınlardan yardım istedi. Sultan da *"Bir anlık adalet, altmış yıllık ibadetten daha hayırlıdır"* diyerek devletin kıdemli emirlerinden ileri gelenleri görevlendirdi. Hüsameddin Çoban Suğdak'a, Emir Mübariziddin Çavlı ile Emir Manuel Mavrozomes Kilikya Ermenilerine, Mübariziddin Ertokuş Akdeniz sahillerine gönderildi (İbn Bibi, 2020: 318-321).

Sinop'tan gemilere bindirdiği askerleri ile Karadeniz'i geçen Hüsameddin Çoban, Suğdak'a ulaştığında şehir halkı deniz üzerinde gemiden ve yelkenden oluşan tepeler karşısında tedirgin oldu. Emire gönderdikleri bir elçiyle bağılılıklarını bildiren Suğdaklılar, Ruslarla yapılacak savaşta askerî destek vermeyi teklif ettiler. Bir yandan da Kıpçak melikine ve Rus melikine Selçuklu kuşatmasının haberini gönderdiler. Bunun üzerine Rus ve Kıpçaklardan 10 bin kişilik süvari kuvveti hazırlandı. Bu arada komutan Hüsameddin Çoban'a geri dönmesi karşılığında bağılılıklarını sunarak 50 bin dinar ödemeyi ve antlaşma yapmayı teklif ettiler. Bu teklife çok sinirlenen Emir, altın karşılığında savaşmaktan vazgeçmeyeceğini bildirerek karaya çıktı. Kıpçak ordusuyla yapılan mücadele ikinci günün sonunda Kıpçakların yenilgisiyle son buldu. Bu durumu öğrenen Rus meliki savaşmaya cesaret edemeyerek kıymetli eşyalar, kürkleri, Rus ketenleri, mücevherler ve 20 bin dinardan oluşan bir hediye hazırlayarak elçi aracılığıyla Hüsameddin Çoban'a gönderdi. Emir Rusların bağılılık ve haraç ödeme tekliflerini Sultana arz edeceğini bildirerek elçiyi hediyelerle geri gönderirken Sinop ve Kastamonu'ya birçok mal ve köle gönderdi (İbn Bibi, 2020: 325-334).

Kıpçakların yenilgisi ve Rusların teslimiyeti üzerine Suğdak halkı savunmaya geçse de başarılı olamayarak yenilgiye uğradı. Emire başvurarak teslim olmayı kabul ettiler. Şehirliilerin getirdiği özel hediyelerden oluşan yüklü miktardaki hazine müjdeli haber ile beraber Alâeddin Keykubad'a iletili. Aldığı haber üzerine eğlence meclisi düzenleyen Sultan, hediyeler dağıtarak malı gasp edilen tüccarın mallarının bulunup iade edilmesini istedi. Suğdak'a gönderdiği fermanla cami inşa edilmesini, tüccarların mallarının teslim edilmesini ve itaatkâr emirlerden oluşan bir muhafız birliği bırakılarak dönülmesini emretti. Sultanın emirlerini yerine getiren Hüsameddin Çoban, iki hafta kadar gece gündüz çalışarak cami yapımını tamamladı. Kadı, hatip, müezzin tayin ederek yüklü bir servetle geri döndü (İbn Bibi, 2020: 335-343).

Bu seferin, sadece tüccarların şikâyetlerine bağlanamayacağını vurgulayan Peacock, ticarî ve askerî gerekçelere dikkat çeker. Karadeniz ticaretinde Suğdak önemli bir limandı ve iki rakip olan Selçuklular ile Komnenoslar, bu ekonomik avantajı ellerinde tutmak istiyordu. Rus topraklarından gelecek kürk, bal ve köle gibi mallar önemli bir yere sahipti ve Selçuklular, bu malların kendi limanlarından geçmelerini sağlayarak Trabzon'a karşı ticarî üstünlük sağlayabilirdi. Bu seferle eş zamanlı başlatılan Akdeniz ve Çukurova seferleri de bunu ispatlar niteliktedir. Zira Akdeniz limanları sayesinde Avrupa ile Ortadoğu, Karadeniz limanları sayesinde Rusya ile Ortadoğu ve Orta Asya arasındaki ticaretin önemli güzergâhları ele geçirilebilirdi. 1219 yılında Ermeni Kralı Leon'un ölmesi ve bölgedeki lordların ticarî akışı

engellemeleri Alâeddin Keykubad'ı uluslararası ticareti korumaya yönlendirmişti (Peacock, 2006: 253-259).

Kuzey-güney ticaretinde güvenliği sağlamak için mücadele eden Selçukluların koruduğu bu güzergâhta ön plana çıkan en önemli unsur ise özellikle Deşt-i Kıpçak'tan sağlanan köle ticaretidir. Üstelik sadece İslâm Dünyası'nın değil Selçuklu Devleti'nin de bu insan kaynağına ihtiyacı vardı. Hüsameddin Çoban tarafından Sinop ve Kastamonu üzerinden Selçuklu ülkesine aktarılan bu kölelere, özellikle askerî alanda ihtiyaç duyulmaktaydı. Zira yayılma siyasetine ara vermeden devam eden Selçukluların bu seferleri gerçekleştirebilmesi için insan kaynağını arttırması şarttı (Peacock, 2006: 255). Sadece köle değil kuzeyden getirilen kürk de İslâm Dünyası'nda öyle bir yere sahipti ki Kırım ya da Anadolu'da savaş çıkar da tüccarların ihracatları durursa şikâyet feryatları yükseliyordu (Heyd, 2000: 329).

Karadeniz'in kuzey sahillerini işgal eden ve Moğolların bölgeden ayrılmasını fırsat bilen Trabzon Rum İmparatorluğu, bu önemli ticaret limanına yerleşmek istiyordu. Moğolların İran'ı işgal etmesiyle tarihî ipek yolunun güzergâhında yaşanan sapmayla ticaret yolu daha güneyden geçerek Tebriz'e, buradan da Pontus dağlarını aşır Trabzon'a ulaşmaktaydı (Ascherson, 2002: 230). Bu durumu lehine çevirmek isteyen Trabzon yönetimi, bölgenin ticarî kapasitesiyle ekonomik güç elde edip siyasî alandaki başarısızlığı telafi edebilirdi. Ancak bu duruma engel olmak için harekete geçen ve deniz aşırı seferle karşılık veren Selçuklular, bölgenin hâkimiyetini ele geçirmeyi başardı. Sinop'un fethinden sonra Suğdak'ı da ele geçiren Selçuklular, Trabzon Rum İmparatorluğu'nun Karadeniz'deki hâkimiyetine sağlam bir darbe vurdu. Dolayısıyla bu tarihten sonra iki devlet arasında yaşanacak mücadelelerin de tekrar başlaması kaçınılmaz oldu (Ayönü, 2021: 240). Zira bölgedeki hâkimiyetlerinin ne kadar sürdüğü bilinmeyen Selçuklular, muhtemelen 1239 yılındaki Moğol işgaline kadar varlıklarını koruyabildiler (Sümer, 1985: 2; Turan, 2021: 380).

5.2.3. Trabzon Seferi (1228)

Suğdak Seferi, batan gemi hadisesi ve Trabzon'un Ünye-Sinop arasını yağmalaması taraflar arasındaki gerginliği tırmandırdı. Selçukluların Karadeniz'deki faaliyetlerine karşı Andronikos'un misilleme olarak Sinop'a saldırması, Konya ile Trabzon arasında yeni bir savaşa sebep oldu (Tellioğlu, 2021: 43). Selçukluların Kıbrıs ve Venedik ile yaptıkları ticaret antlaşması gereği Akdeniz'deki deniz kazalarındaki uygulamaları ile Karadeniz'deki uygulamalar farklılık arz ediyordu. Çünkü Venediklilere ait bir gemi sultanın hâkimiyeti altında bulunan bir bölgede tehlikeye düşerse yardım edileceği ve Venediklilerin zarar görmeyeceğinin garantisi verilmişti. Herhangi bir eşya bulunması halinde taraflar birbirlerine iade edecekti. Ancak İzzeddin Keykâvus'un Sinop'u fethi sonrası imzalanan barış antlaşmasında deniz kazalarına dair herhangi bir maddeye yer verilmemişti. Dolayısıyla Karadeniz'de zarar gören geminin Selçuklular tarafından ele geçirilmesi düşmanca bir hareket olarak kabul edilip Sinop'a saldırı ile de cevap verildi. Bu da iki devlet arasındaki uygulamaların pek de dostça olmadığının ve rekabetin devam ettiğinin göstergesidir (Keçiş, 2013: 49).

Lazaropoulos'un gemi hadisesinin ardından bahsettiği Trabzon'un intikam amaçlı gerçekleştirdiği Sinop saldırısı da muhtemelen 1228 yılında Trabzon Rum İmparatorluğu'nun Sinop üzerine düzenlediği saldırıyla karıştırılmış olabilir (Keçiş, 2013: 49). Zira Doğu Anadolu'da hâkimiyet tesis etmek için harekete geçen Alâeddin Keykubad, Karadeniz'deki gelişmeleri takip etmekle yetinmişti. Çünkü Suğdak Seferi gerçekleştirilirken Sultan da

Mengücekoğlu Beyliğini hâkimiyet altına almakla meşguldü (Tellioğlu, 2021: 43). Bu sırada Andronikos'un Sinop'a karşı saldırıda bulunduğu haberini alınca da çok sinirlenip Erzincan'dan hızla devlet merkezine geri döndü. Ordunun hazırlıklarını tamamlayıp Sinop'u karadan ve denizden kuşattı (1228) (İbnü'l Esir, 2019c: 332).

Andronikos Gidos'u Selçuklular aleyhine saldırıya sevk eden tek gerekçe muhtemelen Karadeniz'de gelişen olaylar değildi. Devletin güneyi de fazlasıyla hareketliydi. Selçuklu, Gürcü, Eyyûbî ve Mengücekli devletlerinin mücadele sahasına 1224 yılı itibarıyla Celâleddin Hâzremşah'ın dâhil olmasıyla bölge iyice karışmıştı. Trabzon Rum İmparatorluğu'nun da güney sınırlarındaki bu hareketlilikten yararlanarak Selçuklu tabiiyetinden kurtulma yolları araması ve kendine yeni müttefikler bulmaya çalışması gayet tabii bir durumdu.

Çalışmamızın Gürcüler ile münasebetler bölümünde kısaca bahsedildiği üzere Selçuklu Devleti Alâeddin Keykubad döneminde Doğu Anadolu politikasına ağırlık verdi. Bölgedeki hâkimiyetini tesis etme ve otoriteyi güçlendirme esası üzerine bir siyaset şekillendirdi. Çünkü Müslüman Türk idareleri ile Gürcüler arasındaki mücadeleye Moğollar ve onların önünden kaçan Hâzremşahlar da eklenince bölgedeki karmaşa daha da artmıştı. Selçuklu Devleti doğu sınırlarındaki bu tehlikenin farkına vararak yönünü bölgeye çevirdi. Kendisine tabii olan Erzurum ve Erzincan idareleri dahi merkezden kopmaya, Selçuklu aleyhinde ittifaklara girmeye başlamıştı.

Rükneddin Süleyman Şah Saltuklulara son vererek ele geçirdiği Erzurum'u kardeşi Mugisiddin Tuğrul Şah'a vermişti (1202). Trabzon'un güneyinde yer alan Bayburt'u elinde tutan Tuğrul Şah da, Trabzon Rum İmparatorluğu'nu Karadeniz kıyılarında dar bir sahil şeridinde sıkıştırmıştı. Erzurum gibi önemli bir tampon bölgede hüküm süren Tuğrul Şah Trabzon, Gürcüler ve Ermeniler ile canlı bir ilişki ağına sahipti. Abisi İzzeddin Keykâvus'a karşı verdiği taht mücadelesinde Kilikya Ermeni Kralı Leon ile birlikte Alâeddin Keykubad'ı destekleyen Tuğrul Şah'ın Selçuklular arasındaki ilişkiler de bu dönemde bozuldu. Alâeddin Keykubad'ın tahta çıkmasıyla da ilişkilerde düzelme olmadı. Doğu Anadolu'da hâkimiyet tesis etmek isteyen ve bu noktada amcasından çekinen Selçuklu Sultanı, Eyyûbî Meliki Eşref ile ittifak girişimlerinde bulundu. Taraflar arasında gerçekleştirilen evlilik sayesinde akrabalık ilişkisi kuruldu ve düşmanlara karşı ortak hareket etme sözü verdiler (Keçiş, 2013: 55).

1225 yılında ölen Tuğrul Şah'ın yerine oğlu Cihânşah geçerken aynı yıl Erzincan tahtında da değişiklik oldu. Fahreddin Behramşâh idaresindeki Mengüceklilerde hükümdarın ölmesiyle Behramşâh'ın oğlu Davud Şah tahta çıktı. Rükneddin Süleyman Şah ile Gürcistan Seferi'ne katılan Behramşâh, II. Kılıç Arslan döneminden beri Selçuklular ile kız alıp vererek Konya'ya tabiiyeti kabul etmişti. Ancak Davud Şah'ın başa geçmesiyle bağımsız hareket etme eğilimine giren Erzincan hükümdarı, Alâeddin Keykubad'a karşı ittifak girişimlerinde bulundu. Erzurum Meliki Cihânşah, Eyyûbîler ve Celâleddin Hâzremşah'a gönderdiği mektuplarla birlikte hareket etmeyi teklif etti. Bunu öğrenen Alâeddin Keykubad da orduyu hazırlayarak Mengücekliler üzerine sefere çıktı (1228) (Turan, 2021: 375-376).

Mengüceklilere son veren Alâeddin Keykubad, Erzincan ve Kemah topraklarını ele geçirdi (Gregory Abû'l – Farac, 1987: 525). Daha sonra yönünü yönünü Erzurum'a çevirdi. Ancak Eyyûbîlerin Erzurum hükümdarı Cihânşah'a destek vermesi üzerine bu devlet ile karşı karşıya gelmek istemediğinden birliklerini geri çekti. Bu çekilişin temelinde yatan bir diğer sebep ise Andronikos Gidos'un Sinop'a saldırı haberinin ulaşmasıdır. Hızla Sivas'a dönen Sultan, oğlu Gıyâseddin Keyhüsrev'i Mengücekli topraklarının idaresinde görevlendirirken Sinop'a gitmek için hazırlıklara başladı (Turan, 2021: 378).

Sinop'tan Ünye'ye kadar bölgeyi Rumlardan temizleyen Sultan, Trabzon'u kuşatmak için donanmayı bölgeye yönlendirdi. Oğlu Gıyâseddin Keyhüsrev'e de Komnenosların merkezini kuşatma görevini verdi (Tellioğlu, 2021: 44). Melik ve atabeyi Mübariziddin Er-tokuş, Gümüşhane yolu ile Zigana Dağı'nı aşarak Maçka üzerinden Trabzon'a ulaştı. Selçuklu birlikleri iki taraftan da şehri kuşattı. Gürcistan sınırından Ünye'ye kadar bütün sahil halkını harekete geçiren Andronikos Gidos, Selçuklu ordusunun büyüklüğü karşısında mukavemet edemedi. Trabzon surları içine çekilen halk manastırlara sığınarak ayinler düzenlemeye başladı. Muhasara makinaları ve mancınıklarla güneyden ve kuzeyden muhasara altına alınan şehir dehşete kapıldı. Hazırlıklarını yapan Andronikos gönderdiği öncü kuvvetler ile Selçuklu ordusuna ağır kayıplar verdirdi. Trabzon'un etrafındaki ormanlık dağ geçitlerinden ilerleyerek sahile inme planları yapan Melik, bu güzergâha yerleştirilen Rum kuvvetleri tarafından saldırıya uğradı. Esir düşen Melik Andronikos'a götürüldü. İyi bir muamele edilerek fidyersiz bir şekilde askerler eşliğinde sultana teslim edildi (Turan, 2021: 383).

Surlardan yapılan kuşatmada ise Andronikos içkaleye kadar çekilmek zorunda kalmıştı. Selçuklu ordusunun karargâh kurduğu alan derin bir hendek ile kaleden ayrılırken surlar ile deniz arasındaki yerin darlığı kalabalık Selçuklu ordusunun sayı üstünlüğünü kullanmasını engelledi. Hücumlar başarısız oldu ve Selçuklu birlikleri geri çekildi. Bu avantajı kullanan Andronikos, gerçekleştirdiği hücumla Selçuklu ordusunu geri püskürtmeyi başardı. Güneyden yapılan ikinci hücumu da püskürten Andronikos, saldırıya geçerek Selçuklu birliklerinin panik içinde çekilmesini sağladı. Gösterdiği başarılar ve melikin fidyersiz serbest bırakılarak Konya'ya gönderilmesi üzerine taraflar arasındaki savaş sonlandırıldı. Trabzon Rum İmparatorluğu her türlü vergiden ve Selçuklu ordusuna asker vermekten muaf tutuldu (Tellioğlu, 2021: 45).

Selçuklulara karşı kazanılan bu zafere rağmen Trabzon Rum İmparatorluğu'nun Selçuklulara bağlılığının son bulduğuna dair kaynaklarda herhangi bir bilgi yer almaz. Ancak 1230 yılında Alâeddin Keykubad ile Celâleddin Hârzemşah arasında yaşanan Yassı-Çimen Savaşı'nda Andronikos, Hârzemşahlar tarafında yer aldı. Bu durum tabiiyet göstergesi mi yoksa Selçuklulara karşı müttefik arayışı mı bilinmemektedir. Ancak bölgede süren karışıklıkta herhangi bir müttefik edinmeden varlığını sürdürmek pek de olası görünmüyordu. Bu nedenle de Selçuklulara karşı Celâleddin'in yanında yer alan Trabzon Rumları bu ittifakın bedelini ağır ödedi ve bağımsızlıkları kısa sürdü. Savaş sonrasında yalnızca vergi ödemekle kalmadılar ve ihtiyaç halinde Selçuklu ordusuna bin asker göndermekle yükümlü kıldılar. Bu yeni tabiiyetleri de 1243 Köseadağ Savaşı'na kadar devam etti (Ayönü, 2021: 245).

Köseadağ Savaşı'nın ardından Türkiye Selçuklularının Anadolu'daki hâkimiyetinin zayıflamasıyla Moğol baskısı daha da arttı. Moğolların zulmünden kaçanların başlattığı göç dalgası ise Anadolu'ya gelen Türk akınlarını yoğunlaştırdı. Bu durumun en önemli sonucu ise Doğu Karadeniz'de yaşanan Türkleşme sürecinin hızlanması oldu. Kırım üzerinden gelen Kıpçaklar ile Artvin, Şavşat bölgesine yerleşen Çepniler, Trabzon Rum İmparatorluğu'na baskı uygulayarak bölge hâkimiyetine zarar verdiler (İnce, 2018: 98).

6. TÜRKİYE SELÇUKLU DEVLETİ İLE İZNİK RUM İMPARATORLUĞU (1204-1261) ARASINDAKİ İLİŞKİLER

6.1. İznik Rum İmparatorluğu'nun Kuruluşu

Kudüs'ün Müslümanların eline geçmesiyle düzenlenen III. Haçlı Seferi'nin başarısızlıkla sonuçlanması üzerine Papa III. Innocentius yeni bir Haçlı Seferi çağrısı yaptı. Krallardansa daha rahat yönlendirebileceği itaatkâr lordların ve şövalyelerin katılımını tercih eden papanın bu isteğinin gerçekleşmesi için uygun siyasî ortam mevcuttu. VI. Heinrich'in ölümüyle Hristiyan dünyasının birleştirici gücü olma yolunda dünyevî rakibi kalmamıştı. İç savaşıyla uğraşan Almanya ile beraber İngiltere ve Fransa'da da bir takım karışıklıklar hâkimdi. Tutkulu bir şekilde yapılan çağrılara katılım beklenenin altında kalsa da Thibaut, Flander Kontu Baudouin, Boniface de Montferrat, Blois Kontu Louis, Geoffroi de Villehardouin gibi Avrupalı soylular haçı kabul etmişlerdi (Runciman, 1987: 97).

Önemli İslâm merkezlerinden biri olan Mısır'ı hedef alan IV. Haçlı Seferi'nin karadan değil deniz yolu ile gerçekleştirilmesi kararı alındı. Bunun sağlanabilmesi için Venedik'in gemilerine ihtiyaç vardı ve seferin gidişatı da bundan sonra değişti. Venedik'in talep ettiği taşıma bedelinin karşılanamaması seferin kaderini Akdeniz'in tüccar devletine bağımlı kıldı. Venedik dükü Enrico Dandolo bu krizi fırsata çevirdi ve Macarlar ile mücadelesinde Haçlıları kullanarak Zara'yı ele geçirdi. Seferin ilk sapması olan bu olayın ardından ikinci ve esas sapma gerçekleşti. Kardeşinin darbesiyle Bizans tahtından indirilerek hapse atılan Bizans İmparatoru II. Isaakios Angelos'un oğlu Aleksios, kaçmayı başararak önce kız kardeşinin kocası Alman İmparatoru Philip von Schwaben'in ardından da Haçlı liderlerinin yanına gitti. Bizans tahtını geri alma noktasında yardımcı olmaları halinde Haçlılara vaatlerde bulundu. Venedik'e olan borçlarını ödemeyi, 10 bin kişilik Bizans birliği vermeyi ve sefer için gerekli olan para ve erzak yardımında bulunmayı teklif etmesi seferin esas sapmasının yaşanmasına sebep oldu. Mısır'a yapılacak seferi çıkarlarına uygun görmeyen ve Bizans ile ilişkilerinde sorunlar olan Venedik'in beklediği fırsat ayağına geldi. Böylece İslâm dünyasını hedef alan sefer yönünü İstanbul'a, din kardeşlerinin üzerine çevirdi (Demirkent, 1997: 167-172; Runciman, 1987: 95-104).

Komnenos idaresinin son bulmasının ardından gün geçtikçe zayıflayan Bizans ile Batı arasındaki anlaşmazlıklar, Haçlı Seferleri ile daha da gün yüzüne çıkmıştı. Bizans Haçlıların Doğu'daki çıkarlarını kendi menfaatleri açısından tehlikeli görerek şüpheyle yaklaşmıştı. Haçlılar da Bizanslıların bu seferler karşısında isteksiz davranması ve destek vermek noktasında kararsız kalması hatta Müslümanlarla beraber hareket etmesini kabul edemiyordu. Buna III. Innocentius'un kiliseleri birleştirme ve Doğu kiliselerini papalığın hâkimiyetine alma emelleri de eklenince süreci sadece Venedik dükü Enrico Dandolo'nun fırsatçı planlarına bağlamak yersiz bir çıkarım olacaktır (Gregory, 2016: 324).

Zira 13 Nisan 1204 yılında İstanbul'u zapt eden Haçlılar, üç gün boyunca kenti yakıp yıktı ve görülmemiş bir yağma hareketinde bulundu. *"İşte İsa'nın düşmanları olan Müslümanlar, Hristiyan Latinlere böyle davranmamışlardı! Kılıç çekmeden, yangın çıkarmadan, aç bırakmadan, dayak atmadan, işkence yapmadan onlara karşı merhametli olmuşlardı. Fakat bu iyi Hristiyanlar (Latinler), biz din kardeşlerine karşı, biraz önce belirttiğim gibi, farklı davrandılar."* diyen Niketas Khoniates zulmün boyutlarını ortaya koymuştur (Khoniates, 2013: 152). Gerçekleştirilen vahşeti meşru kılmak adına Bizans'ı ihanetle suçlayan din kardeşleri Roma'ya karşı itaatsizliğin cezasını kesmişti. "Hilekâr ve hain" olan Bizans'ın sürekli diplomasiye

başvurarak savaşmaktan kaçması onu “zayıf ve korkak” yapıyordu. Bu nedenle de zayıflamış olan siyasal sistemine son vermek şarttı ve sahip olduğu tüm zenginlikler Avrupa’nın hakkıydı (Herrin, 2020: 356). Bu düşünceyle hareket eden Latinlerin başlattıkları büyük yağmanın Haçlı kroniklerindeki yansıması şu şekildeydi: “*Tanrının onlara bahsettiği zafer ve onur büyük sevinç yarattı: Çünkü dün yoksulluk içinde olanlar şimdi zenginlik ve keyif içindeydi*” (Villehardouin ve Valenciennes, 2001: 95). Çünkü sadece taşınabilir küçük eşyalar değil mimarî parçalar bile ağırlıklarına bakılmaksızın yerlerinden sökülerek gemilerle Avrupa’ya götürülmüştü (Eyice, 2004: 196).

Hristiyanlığın bu en zengin şehrinin yağmalanmasının ardından sıra Roma İmparatorluğu’nun paylaşılmasına (*Partito Terrarum Imperii Romanie*) geldi (Özer, 2022: 59). Latinlerin kurdukları devletler dışında Bizans’ın halefi sayılan devletler de imparatorluk topraklarında ortaya çıkmaya başladı. İdarî yapıyı koruyan ve Bizans kimliğini benimseyen bu devletler, İmparatorluğun ihyasını sağlama amacına sahipti (Gregory, 2016: 333). Bizans mirasçısı olarak imparatorluk topraklarında hak sahibi olduklarının iddiasıyla hareket eden bu mirasçı devletlerden biri de çalışmamızın bu bölümünde ele alınacak olan İznik İmparatorluğu’dur.

6.1.1. İstanbul’un Düşüşü ile Yeni Düzenin Sağlanması

Haçlı Seferleri içerisinde maddi menfaatlerin dinî emellere üstün geldiği IV. Haçlı Seferi sonucunda Bizans Devleti’nin başkenti Latinler tarafından işgal edildi (13 Nisan 1204) (Vasıliev, 2017: 509). İmparator Aleksios Mourtzouflos’un (5 Şubat 1204-13 Nisan 1204) kaçmasıyla beraber Latinlere karşı direniş göstermeyen şehir halkının ellerinde haçlar ve Hz. İsa tasvirleriyle yaptıkları karşılama Latinlerde tavır değişikliği yaratmadı (Khoniates, 2013: 147). “*Dünyanın en kuvvetli ve en iyi korunan kenti*” tarihin en büyük yağma ve yıkımlarından birine şahit oldu. Çok büyük bir ganimet elde eden Latin birlikleri daha önce kararlaştırdıkları üzere ganimetleri üç kilisede topladı. Ortaklık yeminine göre Venedikliler ve Franklar arasında yarı yarıya paylaşıldı. Paylaşım sonrası Venediklilerin payı hariç Haçlı birliklerinin kazancının 400 bin mark gümüş ve 10 bin binek hayvanını bulması elde edilen ganimetin boyutunu gözler önüne sermektedir (Villehardouin ve Valenciennes, 2001: 94-95).

Ganimet paylaşımının ardından toprak taksimatına geçen Latinler, Venedik dükü Enrico Dandolo’nun sarayında toplandı. Yapılan görüşmeler sonrası Flandre ve Hainaut Kontu Baudouin Latin İmparatorluğu’nun imparatoru seçildi. İstanbul ele geçirilmeden yapılan anlaşmaya göre imparator seçilen Baudouin, imparatorluğun dörtte birine sahip olurken, kalan dörtte üçün yarısı Venediklilere, diğer yarısı Haçlı birliklerine taksim edildi. Diğer Haçlı Seferleri’ndeki hatayı yapmamak adına kaybeden tarafın birliklerini alıp geri dönmesini engellemek için önlemler düşünüldü. Bu nedenle de en büyük rakip Boniface de Montferrat’a Boğaz’ın diğer yakası olan Anadolu toprakları ve Mora Yarımadası bırakıldı (Villehardouin ve Valenciennes, 2001: 90-96). Ancak Montferrat, yerli Bizans ailelerinin bulunduğu ve yabancı olduğu bu topraklar yerine Selanik’in kendisine verilmesini istedi. Eşi Margarethe³² ile olan evliliğinden dolayı Macar topraklarına komşu olmayı tercih etti. Böylece ağabeyi Reniero’ya ait bölgeye ve anavatanı İtalya’ya yakınlaşarak ihtiyaç duyduğunda ittifak kurabilecekti. Montferrat’ın bu gerekçelerle batı

³² İmparator Isaakios’un dul eşi ve Macaristan kralının kız kardeşidir. Detaylı bilgi için bkz. (Villehardouin ve Valenciennes, 2001: 97)

topraklarını tercih etmesiyle Anadolu'da yaşanan otorite boşluğu Theodoros Laskaris'in hâkimiyet tesis etmesini kolaylaştıracak ve İznik İmparatorluğu'nun güçlenmesini sağlayacaktır (Özer, 2022: 60).

Bizans İmparatorluğu'nun dağılmasıyla imparatorluk topraklarında Franklar ve Rumlar tarafından birçok devletler kuruldu. Merkezîyetçi yapıdan uzak olan, Avrupa'nın feodal düzen örneğindeki bu devlet, imparatorluk topraklarına düzenden ziyade kaosa yol açtı. Kişisel çıkarlar noktasında üstünlük kurma mücadelesi, karışıklıklara ve uzun ömürlü olmayacak olan hâkimiyetlere neden oldu. İstanbul Latin İmparatorluğu dışında Selanik merkezli Makedonya ve Teselya'yı içine alan bölgede Boniface hüküm sürerken, Mora'ya Akhaia Prensligi'ne Geoffroi de Villehardouin ve Guillaume de Champlitte, Atina Dükalığı'na Othon de la Roche, Küçük Asya'ya ise Kont Louis getirildi. Frank kökenli bu siyasî oluşumlar dışında imparatorluk topraklarında kurulan ve Bizans'ı ihya etme amacı güden devletlerin diğerlerinden farkı, vasal statüsünde değil bağımsız olmalarıydı. Böylece İznik'te Theodoros Laskaris, Trabzon'da Aleksios Komnenos, Epeiros'ta Mikhael Angelos ile daha karmaşık bir yapı ortaya çıktı (Vasiliev, 2017: 570).

İmparatorluğun taksimatında en büyük pay Venedik'e düştü. Önemli liman ve adalara sahip olan Venedik, Akdeniz'deki hâkimiyetini pekiştirdi ve rakiplerine karşı avantaj sağladı. Ionia (Yanya), Girit, Euboea (Eğriboz), Andros, Nakhos (Nakşa) Adaları ile Çanakkale Boğazı ve Marmara Denizi kıyısında bulunan Gelibolu, Tekirdağ, Ereğli ve Edirne Venedik'e verildi. Bunlar dışında İstanbul'un da sekizde üçüne ve Ayasofya'ya sahip olan Venedikliler, kendi topraklarından İstanbul'a kadar deniz yolu hâkimiyetini ele geçirdiler. Boğazların kontrolünü sağlayarak Akdeniz ticaretinde esas otorite haline geldiler. Despotes unvanı alan Dandolo diğer Haçlı liderlerinden farklı olarak imparatora vasallık yemini etmekten muaf tutuldu. Seferin en kazançlı tarafı olan Venedik Doju, *"Roma imparatorluğunun dörtte birinin ve diğer dörtte birlerinden birinin yarısının efendisi"* olarak adlandırıldı (Ostrogorsky, 2019: 391). Bu kadar büyük bir kazanç sağlamalarında kuşkusuz alacaklı olmaları yatar. Çünkü seferin başında Haçlı birliklerinin taahhüt ettikleri ödemeyi yapamamaları sonraki süreçte istenilen tavizleri vermek zorunda bıraktı. Bu duruma Venedik'in uzun zamandır ticaret vasıtasıyla bölgeyi iyi tanınması da eklenince farklı kültürden ve uzak coğrafyadan gelen Latinler için yol göstericilik eklendi. Mevcut olanakları kendi lehlerine çevirebilme kabiliyeti yüksek olan Venedik, tüm bu şartları iyi değerlendirerek yeni düzenin en kârlı çıkan tarafı oldu (Özer, 2022: 64-65).

6.1.2. Theodoros Laskaris'in Anadolu'ya Geçişi

İstanbul'da Latin İmparatorluğu'nun kurulması yönetsel anlamda çok büyük değişiklikler getirmede. Merkezîyetçi yapısını kaybeden Bizans, askerî ve iktisadî açıdan uzun zamandır feodalleşme eğilimindeydi. Karmaşık ve vasallık ilişkileri ile bağlı Avrupa feodal devlet düzenine coğrafi olarak uzak olan Bizans, aslında çok da yabancı değildi. Bizans'ın *pronoia'sı* ile Batı'nın *feudum'u* birbirine benzemekteydi. *Pronoia* sahipleri topraklarında sözü geçen tek güç olmaları nedeniyle kendi bölgelerinin hâkimi olmaları hususunda herhangi bir teminat aldıkları takdirde herkese itaat etmekteydiler. Halkın durumu da toprağın sahibi kim olursa ona vergi vermek suretiyle devam ediyordu. Bu durum Latin hâkimiyetinin kuruluşunu kolaylaştırır da işgalcilerin kibirli davranışları ve aralarındaki inanç farklılıkları taraflar arasındaki ayrılığı arttırdı. Roma kilisesinin Grek kilisesi üzerinde zorla otorite kurmaya çalışması, kültürel ve dinî ayrılıkları derinleştirdi. Bu nedenle de Bizans aristokrasinin işgal

edilmemiş topraklara kaçması sonrasında halkın desteğini almaları zor olmadı. Bizanslılık şuuru canlı tutmaya çalışan ve Bizans İmparatorluğu'nu ihya etme amacına yönelik mücadele eden devletler ortaya çıktı. İznik'te Theodoros Laskaris, Epeiros'ta Mikhael Angelos, Trabzon'da Aleksios Komnenos bulundukları bölgede otorite kurmak ve halkın desteğini almak için harekete geçti (Ostrogorsky, 2019: 392-393).

İstanbul'u ele geçirerek Bizans İmparatorluğu'nu yeniden kurmak gibi ortak amaca sahip olan bu devletlerden Epeiros ve Trabzon yönetimleri mücadeleden erken ayrılmak zorunda kaldı. Bulgarlara 1230 yılında savaş açan Theodoros Angelos, Meriç Nehri civarında aldığı yenilgiyle kendisi esir düşerken ordusu imha olma noktasına geldi. Artan gücü de bu savaşla son bulan Epeiros, İstanbul'u ele geçirme hayallerinden erken ayrılmak zorunda kaldı (Ostrogorsky, 2019: 403). İkinci bölümde detaylı bir şekilde ele alınan Trabzon Rum İmparatorluğu ise Theodoros Laskaris ve Türkiye Selçuklularına karşı verdiği eş zamanlı mücadelede Orta ve Batı Karadeniz hâkimiyetini kaybetti. Trabzon ve çevresiyle sınırlı olan topraklarında uzun yaşasa da İstanbul'u ele geçirme ve Bizans'ın ihyasını sağlama yarışında geride kaldı. Bu rekabetin son adayı olan Theodoros Laskaris ise İznik'te kurduğu imparatorluk ile nihai amacı gerçekleştirecek olan kişi oldu.

Doğu kökenli bir aileden gelen Theodoros Laskaris (1204-1221), köklü geçmişi olan bir aileye mensup değildi. I. Aleksios (1081-1118) döneminde Komnenoslar ile kurdukları evlilik bağı ile statüleri artmıştı. 1171 ve 1176 yılları arasında doğduğu tahmin edilen Theodoros Laskaris'in şöhretinin arkasında ise askerî başarıları yatar. Ordu komutanı (strategos) olarak görev yapan Theodoros, III. Aleksios döneminde Kaloyan'ın çıkardığı isyanları bastırmada gösterdiği başarılar üzerine ön plana çıktı. İmparator III. Aleksios'un kızı Anna ile evlenerek despotes unvanını alan Laskaris, imparatorluk tahtının adaylarından biri oldu (Özer, 2022: 80-81).

İstanbul'un Haçlı işgaline uğraması İmparator Aleksios Mourtzouflos'un kaçıışı ile sonuçlandı. Başkentte yaşanan karmaşa sırasında imparatorla beraber birçok askerî ve sivil Bizans asilzadesi de şehri terk etti ve büyük bir kesimi Anadolu'ya sığındı (Vasiliev, 2017: 572). Kaçanlar arasında Theodoros Laskaris de bulunmaktadır ve onun ailesi ile birlikte İstanbul'dan ayrılışı şehrin işgalinden önce gerçekleştiği düşünülür (Akropolites, 2008: 24).

Hatta kayınbabası III. Aleksios'un tahtının son bulması ve şehirden ayrılması ile eş zamanlı olarak o da İstanbul'dan ayrılmıştır. Zira despotes unvanlı olması dolayısıyla imparator adayı olarak tahta yakındı ve bu da can güvenliği için tehlike arz ediyordu. Ayrıca 1203 yılına ait olan ve bir tarafında Theodoros Laskaris ibaresi taşıyan mühür de Anadolu'ya geçişinin 1204 öncesinde olduğu ihtimalini güçlendirmektedir. İznik'in isyancı kent olmamak için kapılarını açmaması da İstanbul'da hala Bizans yönetiminin hüküm sürdüğünü gösterir niteliktedir (Özer, 2022: 84). Çünkü eşi Anna ve üç kızıyla İznik'e gittiklerinde şehir Theodoros Laskaris'i kabul etmemişti. Eşi ve kızlarının şehre kabulünü zor sağlayan despotes de Bursa ve çevresine gitmek zorunda kaldı ve ilk faaliyetlerini buradan yönetti (Akropolites, 2008: 24).

Theodoros Laskaris'i kabul ederek isyan eden şehir olmak istemeyen İznik gibi Despotes de başlangıçta isyancı durumuna düşmemek için devrik İmparator III. Aleksios adına hareket etti. Bu nedenle de 1203 yılından itibaren Anadolu'ya geçip faaliyetlere başlasa da bağımsız hareket etme süreci III. Aleksios'un Marki Boniface ile yaptığı mücadeleyi kaybetmesiyle başlar. Ayrıca İstanbul'un Latinler tarafından işgal edilmesi (13 Nisan 1204) üzerine Bizans idaresinin son bulması da devlete karşı isyan eden bir konuma düşmesini engellemiştir. Dolayısıyla despotes

unvanının verdiği meşru hakla rahat hareket etme fırsatı yakalayıp İznik'te bağımsız bir devlet teşekkülünde bulunabildi (Özer, 2022: 89).

İstanbul'a yakın olan bu önemli şehrin, imparatorların taç giyme törenlerine ev sahipliği yapması ve İstanbul patrikliğinin merkezi olması İznik'te kurulacak olan siyasî teşkilatlanmanın avantajı oldu. Bizans Devleti'nin temel dinamikleri olan imparatorluk, patriklik, saray ve ordu gibi kurumları yeniden inşa eden Theodoros Laskaris, İstanbul ele geçirilene kadar İznik'i Bizans İmparatorluğu'nun yeni merkezi yapmayı başardı. Tüm kurum ve gelenekleri koruyarak 13 Nisan 1204'te resmi olarak son bulan imparatorluğun devamını sağladı. İznik'te patriklik görevine getirilen Mikhail Autoreianos'un elinden 1208 yılında imparatorluk tacını giyerek meşru Bizans İmparatoru olarak kabul edildi (Ayönü, 2021: 209).

6.1.3. Otorite Kurma Mücadelesi

Anadolu topraklarının önemini göz ardı eden Latinler büyük bir hata yapmış ve kendi sonlarını hazırlamış oldular (Ostrogorsky, 2019: 394). Anadolu'yu istemeyerek Selanik'e giden Boniface De Montferrat ile İmparator Baudouin arasında yaşanan anlaşmazlık imparatorluğun ilk döneminde önemli bir krize dönüştü. Ancak Venedik dükünün başkanlığındaki Haçlı liderlerinin arabuluculuğu ile taraflar arasında anlaşma sağlandı. Selanik Montferrat'a geri verilerek barış yapıldı. Ardından da Marmara Denizi'nin diğer yakasında bulunan İznik ve çevresi Kont Louis'e verildi. 1 Kasım 1204'te 120 kişiden oluşan şövalye birliğini Marmara Denizi'nden gemilerle geçiren Kont Louis, halkı Latin olan Pegai (Karabiga) kentine ulaştı (Villehardouin ve Valenciennes, 2001: 107-108).

Latin İmparatorluğu'nun bölgede hâkimiyet tesis etme girişimlerindeki bu gecikme Theodoros Laskaris'e zaman kazandırdı. Başarılı bir askerî kariyere ve despotes unvanına sahip olması, Bithynia'da bulunan Bizans birlikleri ile nüfuzlu ailelerin desteğini almasını sağladı (Özer, 2022: 88). Zaten imparatorluk ordusunun en iyi askerleri Anadolu'dan sağlanırken en güçlü imparator ve devlet adamları da Anadolu ailelere mensuptu (Runciman, 1943: 555).

Bursa ve çevresinde hâkimiyet sağlayan Thodoros Laskaris, Kont Louis'in sevk ettiği birlikler karşısında 6 Aralık 1204 yılında Poimananon (Manyas) Ovası'nda ağır bir yenilgi aldı. Latinlere göre daha kalabalık olan Laskaris'in kuvvetlerinin savaş sırasında dağılımlarıyla kurulma aşamasındaki devlet ağır bir darbe aldı. Poimananon (Manyas), Lopadion (Ulubad), Apollonia (Gölyazı) Latinlerin eline geçti (Khoniates, 2013: 183; Villehardouin ve Valenciennes, 2001: 112). Bithynia'daki hâkimiyet sahasını genişletmeye çalışan Baudouin, kardeşi Henri'yi de beraberindeki birliklerle Abydos (Gelibolu) üzerinden harekete geçirdi. Bölgedeki Ermenilerden destek alan Henri, kentleri teslim alarak Adramytteion'a (Edremit) doğru ilerledi. Buna karşı koymak isteyen Philadelphia'lı (Alaşehir) Theodoros Mankaphas³³ Latin birliklerine karşı girdiği savaşı kaybetti (19 Mart 1205) (Khoniates, 2013: 184).

Bölgedeki sınırlarını genişleten Latin birlikleri Laskaris'in merkez edindiği Bursa'yı kuşatınca İznik İmparatorluğu daha kurulmadan yıkılma tehlikesiyle karşı karşıya geldi. Kuşatmaya dayanacak kadar erzak depolayan şehir güçlü surlarına güvenerek teslim olmayı reddetti. Düzenledikleri baskınlarla Latin birliklerini zayıflatmayı başaran kent sakinleri, geri çekilmeyi sağlamış olmaktan aldıkları cesaretle saldırıya geçti (19 Mart 1205). Kaisareia'da

³³ Haçlı tarihçisi Geoffroi de Villehardouin'e göre Henri'ye karşı harekete geçerek yenilgiye uğrayan taraf Theodoros Laskaris'tir (Villehardouin ve Valenciennes, 2001: 107-108).

(Gemlik yakınlarında bulunan bir mevki) gerçekleşen savaşta ciddi kayıplar yaşandı (Khoniates, 2013: 183). Eş zamanlı olarak Balkanlarda Bulgar Kralı Kaloyan'ın çıkardığı isyan üzerine imparatorluğun birliklerini geri çekmesi Laskaris için muazzam bir fırsat oldu. Latinler karşısında aldığı yenilgi ve Bursa kuşatmasının uzun sürmesiyle zor durumda kalan Theodoros, daha kurulmayı tamamlayamamış devletini yıkılmaktan son anda kurtardı (Özer, 2022: 96).

Bulgarlar ile Latin İmparatorluğu arasında yapılan Hadrianapolis (Edirne) Savaşı'nda Haçlılar ağır bir hezimetle uğradı. Ordusu dağılan İmparator Boudouin esir düşerken Kont Louis öldürüldü (14 Nisan 1205) (Villehardouin ve Valenciennes, 2001: 121). Böylece Anadolu'nun Latin tahakkümü altına girme süreci başlamadan son buldu. Kuşkusuz bu durumdan en çok yararlanacak olanlar da Bizanslı yerel idareciler oldu. Zira imparatorun savaş öncesi Kuzey Batı Anadolu'daki tüm birliklerini yardıma çağırması, Theodoros Laskaris'e kaybettiği toprakları tekrar ele geçirme fırsatı verdi. İmparatorun kardeşi Henri İstanbul Latin İmparatorluğu'nun başına geçti. Hedefi Anadolu toprakları olsa da Bulgar tehdidi nedeniyle bu amacını gerçekleştiremedi. Dolayısıyla bu savaş iki devletin de kaderini belirledi. Batıda bir daha gücünü toparlayamayacak olan Latin İmparatorluğu'na karşın doğuda savaşın tarafı olmasa da asıl kazananı İznik İmparatorluğu oldu. En büyük tehlikeden kurtulan Laskaris, 1206 yılı sonrasında İznik'i merkez edinerek imparatorluk kurma yolunda emin adımlar atmaya başladı (Ayönü, 2015a: 17).

Theodoros Laskaris'in varlığını korumak ve otoritesini sağlamak adına savaştığı bir diğer mücadele sahası ise Batı Anadolu'dur. İstanbul'un düşüşünden önce veya sonra kurulan bu yerel güçler otorite boşluğundan yararlanarak bulundukları bölgelerde hâkimiyet kurmuşlardı. Menderes Vadisi civarında Manuel Mavrozomes, Philadelphia'da (Alaşehir) Theodoros Mankaphas, Milet yakınlarındaki Sampson'da Sabbas Asedenos bulundukları bölgeleri egemenlikleri altında tutmaktaydı (Akropolites, 2008: 25). Bu yerel idareciler, İstanbul'un işgalinin ardından hâkimiyet sağlayan Trabzon, İznik ve Epiros gibi hanedanlık mensuplarının kurdukları devletlere bağlanmak yerine Türkiye Selçukluları veya yöre halkından aldıkları destekle bağımsızlıklarını ilan ettiler. İmparatorluk kurumlarını İznik'e naklederek Bizans'ın ihyası gayesiyle hareket eden Theodoros Laskaris de, Latin İmparatorluğu, Trabzon Komnenosları ve Türkiye Selçukluları ile mücadele ederken bir taraftan da merkezî otoriteyi sağlamak adına bu yerel idarecilerin faaliyetlerine son vermeye çalıştı (Ayönü, 2007: 151). Çabaları sonucunda başarılı olarak hâkimiyetini kabul ettiren Laskaris, Batı Anadolu'da sağladığı siyasî birlik ile devletini sağlam temeller üzerine oturttu. Bölgenin aristokrat ailelerini kendi nüfuzu altında birleştirerek merkezî gücün odak noktası haline geldi. Böylece Bizans'ın esas mirasçısı olmaya ve imparator unvanını kullanmaya hak kazandı (Özer, 2022: 111).

6.2. Türkiye Selçuklu Devleti ile İlişkiler

Bithynia Bölgesi'nde tutunmaya çalışan Theodoros Laskaris'in durumu fazlasıyla kritikti. Etrafı irili ufaklı düşmanlarla çevrili lider için tek tehlike Anadolu topraklarına yayılmak isteyen Latin İmparatorluğu değildi. Bir taraftan Batı Anadolu'daki yerel idarecileri kendine bağlamaya çalışan Laskaris, kendisi gibi Bizans mirasçılığı iddiasında bulunan Trabzon'daki Aleksios ve David Komnenos kardeşlere karşı da üstünlük kurma mücadelesi vermekteydi. Bu düşmanların yanında devletini tehdit eden en önemli rakiplerden biri de Türkiye Selçuklu Devleti idi (Vasıliev, 2017: 572).

İznik'te kurduğu devlet ile Selçukluların Batı Anadolu kıyılarıyla irtibatının kopmasına yol açan Laskaris, Konya için doğrudan tehdit demektir. Denizle bağlantısı kesilen devletin iç kesimlere sıkışma tehlikesiyle karşı karşıya gelmesi iki devlet arasındaki ilişkilerin belirleyici unsuru oldu. Ancak dönemin hükümdarı I. Gıyâseddin Keyhüsrev, Latinler ile arasında tampon devlet olarak gördüğü İznik İmparatorluğu'nun varlığını çıkarlarına uygun gördü. Batı Anadolu yerine kuzey-güney doğrultusunda sınırlarını genişleterek Akdeniz-Karadeniz kıyılarına ulaşmayı tercih eden Sultan, bu sahillerdeki önemli ticaret yollarında kontrolü sağlamak istiyordu. Bu durum Selçuklular ile iyi ilişkiler kurmak isteyen İznik'in de yararına bir gelişmeydi (Ayönü, 2021: 216).

6.2.1. Taraflar Arasındaki İlk İttifak

Theodoros Laskaris ile Türkiye Selçukluları arasında ilk etkileşimin Rükneddin Süleyman Şah döneminde kurulduğu düşünülür. İstanbul Latin işgaline uğradığında Selçuklu tahtında Rükneddin Süleyman Şah bulunmaktaydı ve Theodoros Laskaris'in işgalden önce Anadolu'ya geçtiği bilinmektedir. Dolayısıyla Bithynia'da hâkimiyet kurmaya çalışan Despotes, Rükneddin Süleyman Şah ile görüşmüş, beş yıllık bir anlaşma imzalayıp haraç ödemeyi kabul etmiştir (Korobeneinikov, 2014: 129). Sultanın ölümünün ardından tahta çıkan kardeşi I. Gıyâseddin Keyhüsrev ile Laskaris'in ilk karşılaşmasında da bu anlaşmanın etkisi görülür. Zira Rükneddin Süleymanşah'ın ölümü üzerine I. Gıyâseddin Keyhüsrev tahta geçmek için harekete geçti. Yeğeni III. Kılıç Arslan'ın yerine tahta geçmek için yaptığı yolculuk esnasında Theodoros Laskaris'e ait topraklardan geçişine izin verilmedi. Rükneddin'in oğluyla yaptığı anlaşmanın ağır yeminler içerdiğini vurgulayan Laskaris'in, kendi topraklarından çıkarak melike saldırılmasına izin veremeyeceğini belirtmesi taraflar arasında gerginlik yaşanmasına neden oldu. Ancak devlet kurma aşamasında Selçuklular ile anlaşmazlık yaşamak Laskaris'in bölgedeki hâkimiyetine zarar verebilirdi. Bu nedenle de anlaşma yoluna giderek Honas ve Lâdik (Denizli) topraklarına karşılık heyetin geçişine izin verdi. Anlaşmanın yerine getirilmesini sağlamak için de Keyhüsrev'in oğullarının rehin kalması kararlaştırıldı fakat Hacib Zekeriya'nın girişimleri ile Melikler kaçırılarak Sultana teslim edildi (Ağustos 1204) (İbn Bibi, 2020: 111).

Meliklerin kaçırılmasının ardından anlaşmanın geçersiz sayılıp bozulduğuna dair herhangi bir bilgi kaynaklarda yer almaz. Ancak söz konusu topraklar da Laskaris'e değil başka bir Bizans idarecisine, yani Manuel Mavrozomes'e verilmişti (Baykara, 1997: 35). Gıyâseddin Keyhüsrev'in kayınbabası olan Mavrozomes, Batı Anadolu'da ilan ettiği bağımsızlık ile Laskaris'in merkezi hâkimiyet kurmasını engelleyen en önemli yerel idarecilerdendi. Selçuklulardan ve bölgedeki Türkmenlerden aldığı destekle Menderes Nehri civarında rakiplerine üstünlük kurmayı başaran Mavrozomes, Gıyâseddin Keyhüsrev'in Konya'ya yaptığı yolculuk esnasında da yanında bulunuyordu. Laskaris ile yaptığı mücadeleyi kaybetmesine rağmen bölgedeki hâkimiyetini devam ettirmeyi başarmıştı. Zira Sultan ile ittifakının bozulmasını istemeyen Despotes, Denizli, Honas ve Menderes Nehri civarını Mavrozomes'e bırakmak zorunda kaldı. Çünkü aynı dönemde Latinlerin Anadolu'da ilerleyişi ve David Komnenos'un Batı Karadeniz'deki faaliyetleri kendisi için daha tehlikeli bir durum yaratıyordu. Latinler ve Komnenoslar tarafından sıkıştırılmışken Gıyâseddin Keyhüsrev'in de düşmanlığını kazanmak son derece yanlış bir hamle olabilirdi (Ayönü, 2007: 146-147).

Latinlerle yapılan mücadelede alınan ilk yenilgi ve Bursa kuşatmasının uzaması Theodoros Laskaris'i müttefik arayışına yönlendirdi. David Komnenos ve Batı Anadolu'daki bağımsızlık

arayışında olan yerel idarecilerle de mücadele etmesi gereken Despotenin, Selçuklu Devleti ile iyi ilişkiler kurması şarttı (Ayönü, 2021: 217). Bu nedenle de yaptığı Konya ziyareti sonrasında taraflar arasında anlaşma sağlandı ve Laskaris, Gıyâseddin Keyhüsrev'in desteğini aldı (Mart 1205) (Özer, 2022: 97). Taht için yaptığı yolculuk esnasında Laskaris'in engeline rağmen bu desteğin verilmesinde III. Aleksios ile derin bağların etkisinden söz edilebilir (Korobeneinikov, 2014: 136).

Tarafların çıkarları doğrultusunda gerçekleştirdikleri bu ittifakı Keyhüsrev'in İstanbul'da geçirdiği dönem ile ilişkilendiren araştırmacılar bulunmaktadır. Çünkü Sultan, kardeşi Rükneddin Süleyman Şah tarafından tahttan uzaklaştırıldığı dönemde (1196-1204) İstanbul'da sürgün hayatı yaşamıştı. İddiaya göre bu süre zarfında imparator III. Aleksios Angelos tarafından vaftiz edilerek evlat edinildi. Bu nedenle de Theodoros Laskaris ile tanışıklıkları olduğu, taraflar arasında iyi ilişkiler kurulmasında bu yakınlığın etkili olduğu savunulur. Hatta Laskaris'in eşi Anna da III. Aleksios'un kızı olduğundan kız kardeş olarak zikredilir ve aile bağları bu müttefikliğin temel dinamiği kabul edilir. Bu münasebetlerin bir diğer gerekçesi de Gıyâseddin Keyhüsrev'in annesinin tekfur kızı olması dolayısıyla Bizans soyuna dayandığı ve önce annesi daha sonra da imparator tarafından vaftiz edildiğine dair söylemlerdir (Shukurov, 2020: 113).

Aralarında geçmişe dair bağların bulunduğu İznik ve Konya yönetimlerinden her ikisinin de bu ittifaka ihtiyacı olduğu aşikârdı. Çünkü Laskaris doğu sınırlarını güven altına almanın verdiği rahatlıkla Latinler ile David Komnenos'a karşı mücadele ederken Gıyâseddin Keyhüsrev de Latinler ile arasında tampon devlet oluşturan İznik yönetimi sayesinde batı sınırlarının güvenliğini sağladı. Bizans'ın çöküşüyle Anadolu'daki otorite boşluğundan yararlanarak hâkimiyet sınırlarını genişletmeye koyuldu. 1206 yılında taraflar arasında yapılan dostluk antlaşması ile Laskaris ve Keyhüsrev serbest hareket etme olanağı buldu ve rakipleriyle rahatça mücadeleye koyuldu (Ayönü, 2021: 217).

Dönemin müellifleri Niketas Khoniates ve Georgios Akropolites antlaşmanın muhtevası hakkında herhangi bir bilgi vermese de saldırmazlık antlaşması olduğu tahmin edilen bu ittifak ile iki lider de hâkimiyet alanlarını genişletmişlerdir (Akropolites, 2008: 24; Khoniates, 2013: 226). Laskaris, ikinci bölümde değinildiği üzere Batı Karadeniz hattı boyunca ilerleyen David Komnenos ile mücadele ederken Gıyâseddin Keyhüsrev de Karadeniz ticaret yolunu açmak için Trabzon Rum İmparatorluğu üzerine sefer düzenledi. Ardından da yönünü Akdeniz'e çevirerek Antalya'nın fethiyle ilgilendi (1207). Laskaris'in Latinlerin geri çekilişini iyi değerlendirerek İzmit'e yaklaşan David Komnenos'un birliklerini yenilgiye uğratması, David'in Despotese karşı cesaretini kırarken Laskaris'in de ününü artırarak hâkimiyet kurmaya çalıştığı topraklarda imparator olarak kabul görmesine katkı sağladı (Fallmerayer, 2011: 60).

6.2.2. Antiokheia Savaşı (1211)

İznik İmparatorluğu ile Türkiye Selçukluları arasındaki ittifak dönemi 1204 ile 1208 yılları arasında devam etti ve 1209 yılı itibarıyla taraflar arasındaki ilişkiler gerilmeye başladı (Özer, 2022: 138). Zaman kazanma adına gerçekleştirilen ittifak, öncelikli sorunların halledilmesi üzerine yerini anlaşmazlıklara bıraktı. Batı Anadolu'ya yayılmasının önündeki engel olarak İznik İmparatorluğunu gören Sultan, Laskaris'in rakipleriyle girdiği mücadelelerden başarı ile çıkmasından ve siyasî gücünün her geçen gün artmasından rahatsızdı. Buna karşın Laskaris de, Gıyâseddin Keyhüsrev'in Antalya'nın fethi ve Karadeniz'deki faaliyetler ile siyasî ve iktisadî gücünü arttırmasından tedirgindi (Ayönü, 2021: 220).

İznik İmparatorluğu'nun Selçuklular aleyhine yayılmasından şüphe eden Sultan, Latin İmparatoru Henri ile ittifak kurma yoluna gitti (1209). Onun bu girişimi üzerine Laskaris de Türkiye Selçuklularına karşı 1209-1210 yıllarında Ermeniler ile yakınlaşmaya başladı. Taraflar arasındaki gerginliği arttıran bu gelişmelere devrik imparator III. Alekisos'un taht iddiası da eklenince dostane ilişkiler yerini düşmanlığa bıraktı. III. Alekisos'un Selçuklu sultanına sığınarak Laskaris'e karşı taht mücadelesinde kendisine destek olmasını istemesi, Gıyâseddin Keyhüsrev'in harekete geçme nedenini bulmasını sağladı. İstanbul'da kaldığı süre boyunca III. Aleksios'tan gördüğü yardım düşünüldüğünde devrik imparatora duyulan yakınlık ve gönül borcu da bu desteği zorunlu kılıyordu (Baykara, 1997: 40; Özer, 2022: 140; Turan, 2021: 310).

Orduların sayısı, savaşın çıkış nedeni, gerçekleştiği yer ve Selçuklu sultanının ölümü noktasında birçok soru işareti barındıran bu mücadelede bilgi farklılıklarının temelinde İslâm ve Bizans kaynaklarının objektiflikten uzak yaklaşımları yatar (Ayönü, 2015b: 2). Öyle ki savaşın çıkış nedenini Laskaris'in vermesi gereken haracı aksatmasına bağlayan İbni Bibi, İmparatorun, emirleri yerine getirmede isteksiz davranması üzerine Sultanın Rum seferine çıktığını söyler (İbn Bibi, 2020: 132). Akropolites'e göre ise Sultan, Rum topraklarını ele geçirmeyi kafasına koymuştu ve Aleksios'u bahane olarak kullanıyordu. Laskaris'e gönderdiği elçiyle gasp ettiği tahtı kayınbabası Aleksios'a devretmesi noktasındaki makul olmayan isteği de bunun göstergesiydi. Dolayısıyla bu talebinin geri çevrilmesinin ardından Gıyâseddin Keyhüsrev'in vakit kaybetmeden harekete geçmesiyle taraflar arasındaki savaş da başlamış oldu (Akropolites, 2008: 28).

Malazgirt ve Miryokefalon'dan sonra Bizans ile Selçuklular arasında yaşanan üçüncü büyük karşılaşma olan bu savaş, 1211 yılında Antiokheia Kenti³⁴ yakınlarında gerçekleşti (Ayönü, 2015b: 2). İbni Bibi ve Müneccimbaşı savaş mevkiini Alaşehir olarak verirken (İbn Bibi, 2020: 136; Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, 2017: 42), Bizans kaynakları Menderes yöresindeki Antiokheia'da meydana geldiğini (Akropolites, 2008: 28), Aksarayî ise sultanın Lâdik yakınlarında şehit olduğunu bildirir (Aksarayî, 2000: 25). Bu şekilde kaynaklarda farklı bilgiler yer alsa da genel kanı savaşın Bizans topraklarında geçtiğidir. Alaşehir gibi büyük ve korunaklı bir şehrin kuşatmaya uzun süre dayanacak olması ve İznik birliklerinin gelmesiyle Selçuklu ordusunun zor durumda kalacağı düşünülecek olursa Sultanın böyle bir tercih yapması mümkün görünmüyor (Ayönü, 2015b: 6). Ayrıca Gıyâseddin Keyhüsrev'in savaş meydanında süvari birliklerinin zor duruma düşmesini engellemek adına ilk saldırıyı Theodoros Laskaris'in yapmasını beklemesi, savaş meydanının coğrafi olarak engebeli olduğunu akıllara getirmektedir. Bu da savaşın Alaşehir Ovası'nda değil Antiokheia'da gerçekleştiği ihtimalini güçlendirir (Özer, 2022: 142).

Malazgirt ve Miryokefalon'dan farklı olarak Türklerin saldırıda Bizans'ın savunmada olduğu savaş, Gıyâseddin Keyhüsrev'in rakibine kıyasla daha güçlü bir orduya sahip olmasına rağmen Selçukluların yenilgisiyle sonuçlandı. Sultanın savaş meydanında hayatını kaybetmesi mücadelenin seyrini değiştirdi ve Laskaris beklenmedik bir galibiyet aldı (Ayönü, 2015b: 2). Kaynaklar orduların sayısı ile ilgili farklı bilgiler verse de kesin olan durum Selçuklu ordusunun İznik ordusuna göre sayıca daha fazla ve güçlü olduğudur. Bu avantaj sayesinde savaş esnasında üstünlüğü elinde bulunduran Selçuklu birlikleri, Gıyâseddin Keyhüsrev'in ölümü üzerine paniğe

³⁴ Dandalas Çayı'nın Menderes Nehri'ne döküldüğü yerin yakınında bulunur. Aydın'ın Kuyucak ilçesine bağlı Başaran/Çiftlik Köyünün kuzeyinde yer alır. Detaylı bilgi için bkz. (Umar, 1993: 78)

kapılıp dağılmaya başladı. Savaş esnasında karşı karşıya gelen Theodoros Laskaris ile Gıyâseddin Keyhüsrev birebir mücadeleye girdi ve bu karşılaşma sonucunda Selçuklu Sultanı hayatını kaybetti. Buraya kadarki hadiselerin anlatımı aynı doğrultuda ilerlerken bundan sonrasında sultanın öldürülmesi meselesinde değişiklikler görülür. Çünkü atından düşen Gıyâseddin Keyhüsrev şehit edilirken imparator tarafından mı yoksa Frenk askeri tarafından mı şehit edildiği kaynaklarda farklı şekillerde yankı bulmuştur (Akropolites, 2008: 30; İbn Bibi, 2020: 139).

Sultanın ölümü üzerine Selçuklu ordusu dağılınca İznik kuvvetleri toplanıp saldırıya geçti. Selçuklu ordusunun çözülmesiyle, öncesinde mağlup durumda olan Laskaris'in kuvvetleri galip geldi (Baykara, 1997: 42). İznik İmparatorluğu açısından dönüm noktası olan galibiyetin kazanımı toprak değil, imparatorluğun devamı ve mirası devralma yolunda güç ve itibar oldu (Özer, 2022: 142). Çünkü bu savaş, sonuçları itibarıyla Edirne Savaşı gibi devletin varlığını korumak ve devam ettirmek için kritik bir öneme sahipti.

6.2.3. Ortak Harekât (1214)

Gıyâseddin Keyhüsrev'in ölümüyle sonuçlanan Antiokheia Savaşı'nın ardından Selçuklu tahtına oğlu İzzeddin Keykâvus (1211-1220) geçti. Beklenmedik galibiyet ile devletini yıkılmaktan kurtaran Laskaris, asıl tehdit olan Latinlere karşı mücadele edebilmek için Selçuklular ile barış yapması gerektiğinin farkındaydı. Latinler ile Selçuklular arasındaki ittifak da düşünüldüğünde iki ateş arasında kalmamak adına iyi ilişkilerin devamı şarttı. Bu nedenle de kardeşi Alâeddin Keykubad ile taht mücadelesini kendi lehine sonuçlandıran İzzeddin Keykâvus'a gönderdiği elçiler ile barış görüşmelerini başlattı (Ayönü, 2021: 225).

Savaşta esir düşen beylerden Seyfeddin Ayaba'yı serbest bırakan Laskaris, elçilik heyeti ile birlikte arabuluculuk yapması için Konya'ya gönderdi. Seyfettin Ayaba tarafından öfke ve gazabı yatıştırılan İzzeddin Keykâvus, elçileri huzuruna kabul etti. Değerli hediyelerle Konya'ya gelen elçiler, Keyhüsrev'in katilinin öldürüldüğünü bildirerek İmparatorun mesajını Sultana iletiler. Durumdan memnun kalan İzzeddin Keykâvus düzenlediği davet ile elçilerin ağırklanmasını sağladı ve daha sonra barış görüşmelerine başladı. Kaynaklarda ayrıntısı olmayan barış şartları, değerli hediyeler ile birlikte Seyfeddin Ayaba aracılığı ile İznik İmparatoruna gönderildi. Antlaşmayla beraber İmparatorun İzzeddin Keyâvus'un sultanlığını tanıdığına dair ant içmesi ve şehit sultanın naaşının Konya'ya getirilmesi de emredildi. Sağlanan şartlar karşılığında taraflar arasında uzun sürecek olan barış döneminin temeli atılmış oldu (İbn Bibi, 2020: 158-161).

İzzeddin Keykavus'un babasının ölümünün intikamını alması beklenirken barış yoluna gitmesi kuşkusuz dönemin şartları ile alakalıydı. Kardeşi Alâeddin Keykubad ile yaşadığı taht kavgası, Trabzon'daki Komnenoslar, Ermenilerin Selçuklu aleyhindeki tavırları, doğudaki Müslüman Emirlikler ve Antalya'nın elden çıkması düşünüldüğünde sağlanan barışın gerekçeleri de gün yüzüne çıkmaktadır. Ayrıca sultanlar öncelikli olarak Anadolu'yu uluslararası ticaretin merkezi haline getirmek için ticaret yollarını açık tutma gayretiyle hareket ediyorlardı. Bunun için de öncelikli hedef Karadeniz ve Akdeniz sahilleriydi (Koca, 1997: 30).

Batıdan vazgeçerek doğuya yönelme politikası İzzeddin Keykâvus'a has bir strateji değildi. Rükneddin Süleyman Şah ve Gıyâseddin Keyhüsrev'in başlattığı denizlere ulaşma siyaseti, Kilikya Ermenilerini hâkimiyet altına alma mücadelesi ve Suriye ile Doğu Anadolu'da nüfuzunu arttırma hedefleri İznik'i ikinci plana atıyordu. Çünkü ciddi bir düşman olabilecek olan Latinlere karşı kalkan görevi gören İznik yönetimi tampon devlet olma özelliğini en iyi şekilde koruyordu.

Ayrıca devletin temel dinamiği olan Türkmen nüfusunu da güçlendirebilmek doğu siyasetinden geçmekteydi (Cahen, 2022: 85).

Selçuklu Devleti gibi öncelikli hedefi farklı olan ve bu hedefi gerçekleştirmek için doğu sınırlarını güvence altına alan İznik yönetimi de dikkatini batıya çevirdi. Bu amacına yönelik stratejiler ve önlemler aldı. Barış antlaşmasının sağladığı serbestlik sayesinde donanmasını güçlendirerek nihai amacı olan İstanbul için hazırlıklara başladı. Ancak Laskaris'in yarattığı tehlikenin farkında olan Latin İmparatoru Henri'nin, İznik yönetimini durdurmak için Anadolu'ya yönelmesi İznik için bir kez daha yenilgiyle sonuçlandı. 1212 yılında Bursa civarındaki Rhyndakos'da ve Nymphaion'da (Kemalpaşa) gerçekleşen savaşlarda ağır bir yenilgiye uğrayan Laskaris, ciddi toprak kaybı yaşasa da imzalanan barış antlaşması ile devletin varlığını devam ettirebildi (Özer, 2022: 154-159).

İznik İmparatorluğu'nun Latinler ile verdiği bu mücadeleden yararlanmak isteyen İzzeddin Keykâvus Karadeniz'e yönelerek Sinop Seferi'ne çıktı (1214). David'i Karadeniz Ereğlisi ve Amasra'dan atarak Trabzon'un batı ile irtibatını kesen Laskaris, Sultan ile antlaşma yapmış olsa da Latinlerden kurtulduğu anda tekrar Karadeniz Bölgesi'ne yönelebilirdi. Bu da Selçuklu Devleti'nin Karadeniz'e çıkışının engellenmesi, ticaret yollarının kapanması ve kuzeyden Laskaris ve Aleksios tarafından kuşatılması demektir. Daha önce de İznik ile Trabzon yönetimlerinin Karadeniz sahillerindeki mücadelesi dolayısıyla uluslararası ticaret durma noktasına gelmiş, devletin ticarî gelişiminde aksaklıklar yaşanmıştı. Bu nedenle de İzzeddin Keykâvus bu duruma mahal vermemek adına harekete geçerek Sinop'un fethini gerçekleştirdi (1 Kasım 1214) (Turan, 2021: 325).

Sinop Seferi esnasında Aleksios'un Selçuklular tarafından esir edilmesi haberinin İznik'e ulaşması büyük bir memnuniyet yarattı ve kuzeydeki toprakların imparatorluk hâkimiyetine gireceği yönündeki düşünce kuvvetlendi (Keçiş, 2013: 33). 1208'den 1214'e kadar Paphlagonia topraklarına saldırmaya yeltenmeyen Laskaris'in 1214 yılının sonbaharında harekete geçmesi fazlasıyla manidardır (Shukurov, 2016b: 466). İzzeddin Keykâvus'un Sinop üzerine seferinin akabinde gerçekleşen Laskaris'in Batı Paphlagonia seferleri, ortak düşmana karşı kurulan ittifaka işaret eder. İmzalanan antlaşmanın muhtevası hakkında bilgi sahibi olunmaması barış antlaşmasının sadece ateşkesten ibaret olmadığını, askerî ve siyasî ortaklık da içerdiğini düşündürür. Birlikte hareket etmeye dair herhangi bir anekdot kaynaklarda yer almamış olsa da neredeyse eş zamanlı olan bu seferlerin planlanmış girişimler olduğunu akıllara getirir. Çünkü bölge hem Selçuklular hem de İznik yönetimi için büyük öneme sahipti ve Komnenos idaresi kurulduğu tarihten itibaren iki devletin de hedefindeydi (Özer, 2022: 165). Bu nedenle de başarılı bir ortak saldırı ile Paphlagonia toprakları İznik ve Konya arasında paylaşıldı (Korobeneinikov, 2014: 151).

Hem Sinop hem de Paphlagonia Bölgesi'nin ele geçirilmesinde iki tarafın da zorlanmamış olması dikkat çeker ve bunun nedeni sorgulandığında en güçlü ihtimal ortak hareket etmeyle açıklanabilir. Aleksios'un tedbirsiz davranarak esir düşmesi ya da 1212'de David Komnenos'un tutuklanmasından dolayı Paphlagonia halkının ciddi bir direniş göstermemesi de ihtimal dâhilindedir. Ancak tüm bu olasılıklar tarafların Trabzon'a karşı ortak harekât kararı alarak anlaştıkları gerçeğini değiştirmez. Aksi takdirde bölgede üstünlük kurma noktasında anlaşmazlık yaşamaları ve çatışmaları kaçınılmaz olurdu (Shukurov, 2016b: 467).

Varlığının devamı için tehdit oluşturan iki düşmandan birini daha fazla tehlikeli bulan Laskaris, biriyle anlaşma yaparak öbürüne saldırmayı tercih etmişti. Ancak Selçuklularla kurduğu

ittifak sonucunda Sinop ve Samsun gibi stratejik noktaları Türklere bırakması uzun vadede büyük kayıplara yol açtı. Türklerin Anadolu'da tutunmaya başladığı dönemden beri onları iç bölgelerde hapsedmeye çalışan Bizans stratejisinin aksine denizlere ulaşmalarının önünü açtı. Böylece Bizans'ın iki önemli kontrol sahası olan batı ve kuzey topraklarına yerleşen Selçuklular, bölgenin hızla Türkleşmesini sağladı. Deniz aşırı seferin önünü açan bu fetihle Türklerin Karadeniz hâkimiyetini sağlama yolundaki ilk adımı atılmış oldu ve Selçuklularla başlayan süreç, Osmanlı Devleti ile tamamlanacaktı (Shukurov, 2016b: 469).

Bu açıdan bakıldığında ateşkesten ziyade bölgesel güç sağlamak ve ortak düşmana karşı harekete geçme temeline dayalı bir barış sağlandığı düşünülebilir. Zira İznik İmparatorluğu'nun İstanbul'u Latinlerden geri alacağı tarihe kadar da taraflar arasında sınır anlaşmazlıkları dışında herhangi bir savaş yaşanmadı. Bu anlaşmazlıklar da devletlerin sınırları arasındaki yerleşimden uzak kırsal bölgelerin denetimini sağlayanların çatışmalarından ibaretti. Zaten Antiokheia Savaşı'na kadar Selçukluların Bizans'ı doğrudan hedef alan saldırısı olmadı. Malazgirt ve Miryokefalon örneklerinde taarruza geçen taraf hep Bizans'tı ve amacı sınırlarına yönelik Türkmen akınlarına engel olmaktı. Türkmenlerin Selçuklu Devleti içindeki konumunun anlaşılmasından kaynaklı bu durumu İznik yönetimi daha iyi kavramıştı. Selçuklular ile barışın ve sınırların devamı için Türkmenlerin kendi topraklarına sızma girişimini engellemesi gerektiğinin farkındaydı. Elbette bu duruma doğudan gelen Moğol tehlikesinin de etkisi oldu. Bu defa da İznik yönetimi, Moğollarla arasında tampon devlet görevi görecektir olan Türkiye Selçuklularının varlığına ihtiyaç duyuyordu (Ayönü, 2021: 228).

İzzeddin Keykâvus döneminde sağlanan barış Alâeddin Keykubad'ın tahta geçmesiyle devam etti. 1222 yılında ölen Theodoros Laskaris'in yerine geçen damadı III. Ioannes Doukas Vatatzes döneminde yaşanan taht kavgaları batıya yönelik genişleme fırsatı yaratsa da Sultan, seleflerinin izinden gitmeyi tercih etti. Kuzey-güney ticaret yollarının hâkimiyetini sağlamak için İznik İmparatorluğu ile sağlanan barışı devam ettirdi. Ancak Moğol baskısından kaçan Türkmenlerin Anadolu'ya gelmesi ve devletin batı sınırlarına doğru yayılması İznik İmparatorluğu'nu güç durumda bıraktı. Türkiye Selçukluları ile sağlanan barış bozulmasa da Türkmen akınlarına karşı savunmaya geçildi. Bu yayılmayı engellemeyi başaramayan imparatorluk, sınırlarını korumak adına Balkanlardan başka bir Türk boyu olan Kumanları Menderes yöresine yerleştirdi. Ancak Vatatzes'in bu hamlesi istemediği sonuçları beraberinde getirdi. Çünkü farklı inanca sahip olsa da ortak dil ve kültüre sahip olan bu topluluklar hızla kaynaşp bölgenin Türkleşmesini sağladı (Uyumaz, 2021: 68-69).

7. SONUÇ

Karadeniz, tarihi dönemler boyunca Akdeniz'in gölgesinde kalmış olsa da batıda Avrupa ile doğuda Kafkaslar üzerinden Asya ile bağlantı kurması hasebiyle büyük bir coğrafi ayrıcalığa sahiptir. Önemli ticaret yollarının kavşağında yer alan bu Havza, Boğazlar yoluyla Akdeniz'e ve açık denizlere bağlanmaktadır. Sahip olduğu zengin maden yatakları, geniş ormanlık alanları ve temel gıda maddelerinin bolluğu bu ayrıcalığın diğer önemli dinamikleri arasında yer alır. Sürekli olarak toplulukların göç ve istilalarına maruz kalan bölge, zengin bir kültürel etkileşim sahası olmuştur. Zira Antik Çağ'dan itibaren bünyesinde barındırdığı yerli gruplara kolonizasyon hareketleriyle eklenen tüccar topluluklar bölgenin çeşitliliğini daha da arttırmıştır.

Sık ormanlık alanları, dağlık ve engebeli arazisiyle göçebe toplulukların yerleşim alanı olan Karadeniz Havzası, bölgede kurulan güçlü otoritelere boyun eğmeyerek sürekli olarak bu güçlerin topraklarına saldırılarda bulunan gruplara ev sahipliği yapmıştır. Güney Karadeniz'in adları bilinen ilk topluluğu olan Gaşkaların Hititler üzerindeki yıkıcı faaliyetleriyle başlayan bu durum, Kimmerlerin Anadolu'yu istilalarıyla devam etti. Grek denizcilerin kalıcı yerleşkeler kurmasıyla ticarî alanda ön plana çıkan bölgede, yerli halklar ile Grek tüccarların kaynaşması sonucu toplumsal değişim de başladı. Daha sonraki süreçte sırayla Pers, İskender, Pontus, Roma ve Bizans hâkimiyetine giren bölge; genelde bağımsız krallık, eyalet sistemi ya da serbest yerel güçlerce idare edildi. Bu farklı idareler döneminin genel özelliği ise bölgenin ticarî alandaki önemini korumuş olmasıdır.

Büyük İskender'in Asya Seferi esnasında Karadeniz'e yönelik doğrudan bir politikası olmasa da Havza'nın olumsuz etkilendiği kuşkusuzdur. Zira kolonizasyon hareketleri açısından avantaj gibi görünen bu seferler uzun vadede dezavantaja dönüşmüştür. Tahıl, değerli maden ve kereste kaynağı olarak görülen Karadeniz Havzası'ndaki ticarî akış Mısır, Suriye, İran, Orta Asya ve Hindistan'a kayınca güney ve doğu yönlü ticaret hız kazanmıştır.

Orta Çağ'da ekonomik alandaki avantajını devam ettirmeyi başaran Karadeniz, Bizans İmparatorluğu döneminde uluslararası ticaret üzerindeki potansiyelini sürdürdü. Özellikle 8. yüzyıldan itibaren Bizans ile Müslüman Araplar arasındaki güç mücadelesinde Akdeniz ticaretinin üstünlüğünü Araplara kaptıran Bizans İmparatorluğu Karadeniz Havzası'na yöneldi. Ticarî açıdan Akdeniz'e göre ikinci planda kalsa da Karadeniz'de hâkimiyet sağlamak, boğazlarda etkin olmanın temel kuralıydı. Bu durumun farkında olan Bizans İmparatorluğu da bölgedeki etkinliğini arttırarak kara ve deniz ticaret yollarını aktif bir şekilde kullanmaya başladı. Bu sayede kuzeydeki bal, kürk ve köle gücünü İslâm Dünyası'na aktarırken güneydeki baharat, ipek ve değerli taşların naklini de Avrupa'ya sağladı.

Haçlı Seferleri ile Doğu-Batı etkileşiminin arttığı süreçte denizlerdeki hâkimiyet mücadelesinde Venedik ve Cenevizli tüccarlar sağladıkları avantajlarla ön plana çıktı. Karadeniz Havzası'nın Akdeniz Havzası kadar önemli bir konuma sahip olmaya başlamasında, Asya ve Hindistan'dan gelen malların önce İran'a, daha sonra Trabzon Limanı üzerinden İstanbul'a ve oradan da Akdeniz ve Avrupa'ya ulaşması etkili oldu. Yine Baltık bölgesinden başlayıp Kırım'a ve Karadeniz üzerinden de İstanbul'a ulaşan bir diğer ticarî yol, bölge ticaretini ön plana çıkardı.

Kafkaslar üzerinden Uzak Doğu'ya, Anadolu üzerinden İran ve Irak'a, Tuna, Don ve Dinyeper gibi büyük nehirler üzerinde de Avrupa içlerine açılan Karadeniz, uluslararası ticarete transit ticaret güzergâhlarının ana kavşak noktalarındandır. Trabzon, Sinop, Kırım, İtil, Odessa, İstanbul Limanları üzerinden sağlanan kuzey ticaret yollarının önemi, Akdeniz kıyılarının Müslümanların hâkimiyetine geçmesiyle ekonomik olarak güçlenmek isteyen Avrupalıların

Bizans'tan sağladıkları ticarî imtiyazlar sayesinde daha da arttı. Böylece Akdeniz karşısında ikinci planda kalma durumu sonlanan Karadeniz'in vadettiği bu ekonomik olanaklar, Türklerin Anadolu'ya gelişle mücadele sahasına yeni bir aktörü çıkardı.

Türklerin Anadolu'yu yurt edinmesi ile beraber özellikle Türkiye Selçukluları döneminde Türklerin denizlere açılması, 15. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Akdeniz ile Karadeniz'de hâkimiyet kurmasının ilk adımını teşkil etmiştir. Selçuklular ile başlayan denizlerde hâkimiyet kurma faaliyetleri, kıyılarda kurulan Türk Beylikleri ile devam etmiş ve Osmanlı Devleti döneminde Akdeniz ve Karadeniz'deki üstünlük Türklere geçmiştir. Bu çerçevede kurulan uluslararası pazarlar, inşa edilen kervansaraylar, vergilendirme sistemi ve uygulanan sigortacılık sayesinde uluslararası ticaretin Anadolu üzerinden yapılmasına katkı sağlanmıştır.

Anadolu'ya gerçekleştirilen ilk Türkmen akınlarından itibaren Karadeniz'e yönelik fetih hareketlerinde bulunan Türkler, ilk etapta yerleşim amacıyla doğrudan bu bölgeye yönelmedi. Zamanla havzanın ticarî alandaki ehemmiyetinin anlaşılmasıyla fetihlerin yönü değişti. Bu değişimin temelinde Karadeniz ve Kafkasların uluslararası ticaretteki hacimleri kadar, bölgedeki otorite boşluğunun da etkisi oldu. Zira Antik Çağ'lardan itibaren mevcut siyasî otoritelere başkaldıran yöre, Bizans İmparatorluğu döneminde de bu yapısını korumuştur. Bu nedenle de merkezî otoritenin zayıf, yerel idarelerin güçlü olduğu bölgenin Türkleşme süreci de çok kolay olmamıştır.

İlk olarak 1049 yılında İbrahim Yinal'ın Anadolu üzerine yaptığı sefer esnasında yeğeni Mehmet Bey'in Karadeniz Bölgesi'ne ulaşarak Trabzon yöresinde fetih hareketlerinde bulunduğu, İstanbul'a 15 günlük bir mesafeye kadar ilerlediği bilinmektedir. Yerleşme amacı taşımayan bu akının ardından 1054 yılında Tuğrul Bey'in Anadolu üzerine düzenlediği sefer esnasında kuzeye yönlendirilen kuvvetler Karadeniz ve Kafkaslara kadar yayıldılar. Daha sonra Alp Arslan'ın Gürcistan üzerine düzenlediği iki sefer sonrasında Kafkaslar Selçuklu tabiiyetini kabul ederken Sultanın görevlendirdiği Savtekin komutasındaki Selçuklu birlikleri Trabzon'a kadar ilerledi.

Malazgirt Zaferi'nin ardından Türkiye Selçuklu Devleti'nin kurucusu olan Süleyman Şah'ın fetihleri, Marmara sahillerinden Çukurova'ya kadar yayıldı. Anadolu'da hız kazanan bu Türk akınlarında Karadeniz'in fethiyle görevlendirilen Emir Karatekin ise Sinop, Kastamonu ve Çankırı'nın ele geçirilmesini sağladı. Ancak Marmara sahillerinin elde tutulması için Türklerin bu bölgeye nakledilmesiyle Karadeniz'deki Türk nüfusu zayıfladı. Bu durumu değerlendiren yerel otoritelerden Theodor Gabras da Türklerden aldığı destekle Bizans'a karşı kendi hâkimiyet sahasında bağımsız hareket etmeye başladı. Dolayısıyla Bizans sınırındaki bölgelerin elde tutulmasına ve Doğu Anadolu ile Suriye bölgesinde ilerleyerek Büyük Selçuklu Devleti'nin hâkimiyet alanında otorite kurma politikasına öncelik verilmesi, Anadolu'nun kuzeyinde hâkimiyet kurmayı ikinci plana atmış oldu.

Süleyman Şah'ın vefatı ve oğullarının Melikşâh tarafından rehin alınması yeni kurulan devleti başsız bırakmakla kalmadı. Anadolu topraklarında tutunma faaliyetleri de temelinden sarsıldı. Kurulma aşamasında yaşanan bu dağılma tehlikesi I. Kılıç Arslan'ın başa geçmesiyle önlendi. Büyük Selçuklu Devleti'nin başkentinden kaçan I. Kılıç Arslan tekrar Anadolu'da siyasî birliği sağlamaya çalışsa da önündeki en büyük engel, Türk Beylerinin tabiiyet altına girmeme yönündeki bağımsızlık arzuları ve Bizans'ın Türkleri Anadolu'dan atma yönündeki girişimleri oldu. Bizans'ın Türklere karşı Avrupa'dan yardım isteği ile başlayan Haçlı Seferleri ise Türkiye Selçuklularının Anadolu hâkimiyetine en büyük darbeyi vurdu. İznik'in kaybı ve başkent

Konya'ya taşınmasıyla sonuçlanan Birinci Haçlı Seferi ile Batı Anadolu'dan çıkarılan Selçuklular, İç Anadolu'ya sıkışarak Karadeniz ve Akdeniz kıyılarına ulaşmaları da gecikti.

Hapsoldüğü iç kesimlerde etrafı Bizans İmparatorluğu, Ermeni Krallığı ve Türk Beylikleri ile sarılan devleti yok olmaktan kurtaracak hamle, siyasî birliği sağlayıp hâkimiyet alanını kıyı kesimlerine kadar yaymak ve doğal sınırlara ulaştırmaktı. Bu uğurda Bizans, Ermeni Krallığı, Türk Beylikleri ve Haçlı birliklerine karşı verdiği mücadelede hayatta kalmayı başardı ve bu topraklara tutunarak yurt edindi. Üstelik bu mücadele sadece düşmanlara karşı verilen toprak kazanımı ve üstünlük kurma savaşı değildi. Siyasî rakipler kadar Türk Veraset Sistemi gereği *ülke topraklarının hanedanın ortak malı* anlayışından kaynaklı taht mücadeleleri de hükümdarları uğraştırıyordu. Siyasî birliği sağlama yolundaki bu en büyük engeli aşmadan Anadolu'da otorite sağlayamayacağını anlayan Selçuklu hükümdarlarının öncelikli politikaları bu oldu. Zira devlet idaresindeki güç savaşını ve parçalanmayı önlemenin yolu merkezileşmeydi.

Türklerin Anadolu'dan atılamayacağını ispatlayarak Anadolu'yu vatan edinmek bu topraklara tutunmak için yeterli değildi. Ödenmesi gereken bedel bundan çok daha fazlasıydı. Bu toprakları yurt edinmek için devleti doğal sınırlara ulaştırarak buralardan gelebilecek tehlikelerin önüne geçmek ve en önemlisi ticaret yollarının kontrolünü sağlayarak ekonomik gücü arttırmak gerekiyordu. Transit ticaretin ana kavşak noktası olan Anadolu'nun ticarî avantajlarını kullanmadan bölge hâkimiyetini sağlamak mümkün değildi. Tarih boyunca değişmeyen bu kural şimdi Selçuklu Türkleri için de geçerliydi ve Anadolu'da uygarlık kurmanın yolu denizlere ulaşmaktan geçiyordu.

Rükneddin Süleyman Şah'ın merkezî otoriteyi güçlendirip siyasî birliği sağladıktan sonra yönünü kuzeye çevirmesiyle Selçuklu Türklerinin Karadeniz ve Kafkaslara yönelik stratejisi tekrar başladı. Karadeniz'in ticarî olanaklarından yararlanmak isteyen Sultanın bu hedefini gerçekleştirme yolunda ilk rakibi de Gürcü Devleti oldu. Selçuklu Devleti gibi siyasî birliğini sağlayan Gürcüler, Türkmen akınlarına karşı ülkelerini korumak, Müslüman Devletlere karşı bölgedeki üstünlüklerini sağlamak, Doğu Anadolu ve Karadeniz hattında yayılarak Türklerle arasında tampon bölge oluşturmak için harekete geçtiler. Bu stratejileri Selçuklularla karşı karşıya gelmelerine ve Anadolu'nun kuzey topraklarında güç savaşı vermelerine neden oldu.

Gürcüler karşısında alınan yenilgi kadar Selçuklu Devleti'nin Karadeniz politikasına darbe vuran bir diğer unsur IV. Haçlı Seferi oldu. İstanbul'a yönelen ve Bizans'ın yıkılmasıyla sonuçlanan bu seferin sonunda başkentten kaçan hanedan üyelerinin önemli bir kısmı Anadolu'ya sığındı. Burada kurdukları yerel idareler ile kendi bölgelerinde bağımsız teşekküller oluşturdular. Bunlar içerisinde Bizans'ın mirasçısı olduklarını iddia eden ve kuruldukları bölge ile kurucuları açısından Türkiye Selçuklularının en önemli rakipleri olanlar İznik Rum İmparatorluğu ve Trabzon Rum İmparatorluğu idi.

Orta ve Doğu Karadeniz'de Trabzon Rum İmparatorluğu, Batı Karadeniz'de İznik Rum İmparatorluğu'nun yayılışı ve bunların kendi aralarındaki güç savaşı Selçuklu Devleti'nin Karadeniz hâkimiyetini geciktirdiği gibi bölgenin ticaretine de zarar verdi. Bu durumdan Karadeniz'in kuzey kıyıları ile İslâm Dünyası kadar iki bölge arasındaki ticarî akışı sağlayan Selçuklular da etkilendi. Bu nedenle de Selçuklu hükümdarları Anadolu üzerinden sağlanan ticarî ağın güvenliğini sağlamayı en temel görev edindiler. Bu doğrultuda Karadeniz kıyılarını ele geçirme ve ticaret yollarının güvenliğini sağlama noktasında verilen askerî mücadele ile diplomatik yakınlık, dönemin şartlarına göre değişkenlik gösterse de bu iki devlet üzerinden gerçekleşti. Trabzon Rum İmparatorluğu ile mücadele edilerek Sinop'a ulaşan Selçuklular bu

devleti tabiiyetine alırken İznik Rum İmparatorluğu ile genel olarak iyi ilişkiler kurup anlaşma yoluna gitti.

Bu siyasetinde başarılı olan Türkiye Selçukluları Karadeniz’de Sinop, Akdeniz’de Antalya limanlarını ele geçirerek kuzey-güney ticaretinde aktif rol aldı. Alâeddin Keykubad döneminde ilk deniz aşırı seferini gerçekleştirerek Suğdak’ı ele geçirdi. Düşük gümrük vergileri, tüccarlara sağlanan kolaylıklar, sigortacılık, inşa edilen kervansaraylar ve uluslararası pazarlar ile Anadolu’nun ticarî alanda kavşak noktası olma durumunu güçlendiren ve refah seviyesinin artmasını sağlayan Selçukluların bu yükselişine son darbeyi vuracak olan doğudan gelen Moğollar oldu.

KAYNAKLAR

1. Ana Kaynaklar

- Ahmed b. M. (1977). *Selçuk-Nâme I*. (Çev. Erdoğan Merçil). İstanbul: Tercüman Gzatesi.
- Aksarayî, K. M. (2000). *Müsâmeretü'l-Ahbâr*. (Çev. Mürsel Öztürk). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Akropolites, G. (2008). *Vekayinâme*. (Çev. Bilge Umar). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Anna Komnena. (1996). *Alexiad (Malazgirt'in Sonrası)*. (Çev. Bilge Umar). İstanbul: İnkılâp Yayınevi.
- Arrianus. (2005). *Arrianus'un Karadeniz Seyahati*. (Çev. Murat Arslan). İstanbul: Odin Yayıncılık.
- Attaleiates, M. (2008). *Tarih*. (Çev. Bilge Umar). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Brosset, M. F. (2003). *Gürcistan Tarihi (Eski Çağlardan 1212 Yılına Kadar)*. (Çev. Hrand D. Andreasyan). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Bryennios, N. (2008). *Tarihin Özü*. (Çev. Bilge Umar). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Ebü'l Fida. (2017). *Takvimü'l-Buldan*. (Çev. Ramazan Şeşen). İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Evliyâ Çelebi. (2005). *Evliyâ Çelebi Seyâhatnâmesi II. Cilt I. Kitap*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Gregory Abû'l – Farac (Bar Hebraeus). (1987). *Abû'l Farac Tarihi (Cilt II)*. (Çev. Ömer Rıza Doğrul). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Gregory Abû'l – Farac (Bar Hebraeus). (1999). *Abû'l Farac Tarihi (Cilt I)*. (Çev. Ömer Rıza Doğrul). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Herodotos. (1973). *Herodot Tarihi*. (Çev. Müntekim Ökmen). İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Homeros. (1975). *İlyada*. (Çev. Azra Erhat-A. Kadir). İstanbul: Sander Yayınları.
- İbn Bibi. (2020). *El-Evâmirü'l-Alâ'iyye fî'l-Umûri'l-Alâ'iyye Selçuknâme*. (Çev. Mürsel Öztürk). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- İbnü'l Esir. (2019a). *El-Kâmil Fi't-Târih*. (Çev. Abdülkerim Özaydın). Cilt VIII. İstanbul: Ravza Yayınları.
- İbnü'l Esir. (2019b). *El-Kâmil Fi't-Târih*. (Çev. Abdülkerim Özaydın). Cilt IX. İstanbul: Ravza Yayınları.
- İbnü'l Esir. (2019c). *El-Kâmil Fi't-Târih*. (Çev. Abdülkerim Özaydın). Cilt X. İstanbul: Ravza Yayınları.
- Kinnamos, I. (2020). *Ioannes Kinnamos'un Historia'sı (1118-1176)*. (Çev. Işın Demirkent). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Khoniates, N. (2006). *Niketas Khoniates'in Historia'sı (1180-1195) Komnenos Hânedanı'nın Sonu ve II. Isaakios Angelos Devri*. (Çev. Işın Demirkent). İstanbul: Dünya Yayıncılık.
- Khoniates, N. (2013). *Niketas Khoniates'in Historia'sı (1195-1206) İstanbul'un Haçlılar Tarafından Zaptı ve Yağmalanması*. (Çev. Işın Demirkent). İstanbul: Dünya Yayıncılık.
- Khoniates, N. (2020). *Historia (Ioannes ve Manuel Komnenos Devirleri)*. (Çev. Fikret Işıltan). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Lastivertli Aristakes'in Tarihi. (2020). *Bizans ve Türkler Arasında Ermeniler*. (Çev. Engin Öztürk). İstanbul: Urzeni yayınevi.
- Mîrhând. (2018). *Ravzatu's-Safâ*. (Çev. Erkan Göksu). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Müneccimbaşı A. L. (2017). *Câmiu'd-Düvel Selçuklular Tarihi II*. (Haz. Ali Öngül). İstanbul: Kabalcı Yayıncılık.
- Nişâbü'rî, Zahîru'd-Dîn. (2018). *Selçuknâme*. (Çev. Ayşe Gül Fidan). İstanbul: Kopernik Kitap.
- Râvendî, M. A. S. (2020). *Râhat-üs-Sudûr ve Âyet-üs-Sürûr*. (Cilt I-II). (Çev. Ahmed Ateş). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Sıbt İbnu'l Cevzî. (2011). *Mir'âtü'z-Zamân Fî Târîhi'l-Âyân'da Selçuklular*. (Çev. Ali Sevim). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Strabon. (2000). *Antik Anadolu Coğrafyası (Geographika:XII-XIII-XIV)*. (Çev. Adnan Pekman). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

- Süryanî Mihail. (1944). *Süryanî Patrik Mihail'in Vakainamesi (İkinci Kısım 1042-1195)*. (Çev. Hrant D. Andreasyan). Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi Kütüphanesi (Kayıt No:11932)
- Urfalı Mateos. (2019). *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*. (Çev. Hrant D. Andreasyan). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Villehardouin, G. Valenciennes, H. (2001). *Konstantinopolis'te Haçlılar*. (Çev. Ali Berktaş). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Zonaras, I. (2008). *Tarihlerin Özeti*. (Çev. Bilge Umar). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- 2. Modern Araştırmalar**
- Aktaş, E. (2018). *Roma İmparatorluk Dönemi'nde Orta ve Doğu Karadeniz Bölgesi Yerleşimleri*. (Doktora Tezi). Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ardel, A. (1977). Karadeniz. *İA*. (Cilt VI, ss. 230-238). İstanbul.
- Arslan, M. (2007). *Mithrates VI Eupator (Roma'nın Büyük Düşmanı)*. İstanbul: Odin Yayıncılık.
- Ascherson, N. (2002). *Karadeniz*. (Çev. Kudret Emiroğlu). İstanbul: Kültür Yayınları.
- Aslan, İ. (2018). *Ortaçağ'da Karadeniz ve Türkler*. İstanbul: Post Yayınları.
- Avcı, C. (2009). Suğur. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. (Cilt 37, ss. 473-474). İstanbul.
- Ayan, E. (2011). Moğol Devri Avrupalı Seyyahlara Göre Karadeniz'in Kuzeyi. *Karadeniz Araştırmaları*, 30, 43-70.
- Ayönü, Y. (2007). Batı Anadolu'da Bizanslı Yerel Hâkimlerin Bağımsızlık Hareketleri (XII. Yüzyılın Sonları ve XIII. Yüzyılın Başlarında). *TAD*, 42, 141-54.
- Ayönü, Y. (2014). Bizans İmparatoru I. Andronikos Komnenos'un Hayatı ve Devlet Teşkilatını Yeniden Düzenlemeye Yönelik Reformları. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXIX (1), 107-126.
- Ayönü, Y. (2015a). IV. Haçlı Seferi'nin ardından Batı Anadolu'da Mücadele Eden İki Rakip: İstanbul Latin Krallığı ve İznik İmparatorluğu. *Cihannüma Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, Sayı: I / 1, 9-25.
- Ayönü, Y. (2015b). İslâm ve Bizans Kaynaklarına Göre Antiokheia Savaşı. *Ege ve Balkan Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 1-12.
- Ayönü, Y. (2021). *Selçuklular ve Bizans*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Bakır, A. ve Berberoğlu, M. (2007). Beylikler Dönemi Öncesinde Karadeniz'de Uluslararası Ticaret. *Oğuz-Türkmen Araştırmaları Dergisi I*, 153-177.
- Barthold, W. (2021). *Kafkasya ve Doğu Avrupa Tarihi*. (Çev. Eva Gurbanova). İstanbul: Pınar Yayınları.
- Baykara, T. (1997). *I. Gıyaseddin Keyhüsrev (1164-1211) Gazi-Şehit*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Bedirhan, Y. (2000). *Selçuklular ve Kafkasya*. Konya: Çizgi Kitapevi.
- Beihammer, A. D. (2022). *Bizans ve Müslüman Türk Anadolu'nun Doğuşu (1040-1130)*. (Çev. Tarık Özbek). Ankara: Koyusiyah Yayıncılık.
- Bezer, G. Ö. (2010). Şeddâdiler. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. (Cilt 38, ss. 409-411). İstanbul.
- Bıjışkyan, P. M. (1969). *Karadeniz Kıyıları Tarih ve Coğrafyası*. (Çev. Hrant D. Andreasyan). İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- Bilge, S. M. (2020). Gürcüler. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. (Ek-1, ss. 490-493). Ankara.
- Cahen, C. (2022). *Türkiye'nin Doğuşu Anadolu Selçuklu Devleti (11.-14. Yüzyıl)*. (Çev. Nilüfer Epçeli). İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Cahen, C. (2002). *Osmanlılardan Önce Anadolu*. (Çev. Erol Üyepazarcı). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Çay, A. ve Durmuş, İ. (2002). İskitler. *Türkler*. (Cilt I, ss.575-596). Ankara.
- Çelik, A. (2002). Fâtımî – Selçuklu Münasebetleri. *Türkler*. (Cilt IV, ss.745-752). Ankara.

- Decei, A. (1977). Karadeniz. *İA*. (Cilt VI, ss.238-245). İstanbul.
- Demirkent, I. (1997). *Haçlı Seferleri*. İstanbul: Dünya Yayıncılık.
- Demirkent, I. (2020). *Türkiye Selçuklu Hükümdarı Sultan I. Kılıç Arslan*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- DİA. (1993). Çetr. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. (Cilt 8, ss.293-294). İstanbul.
- DİA. (2001). Karadeniz. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. (Cilt 2, ss.386-388). İstanbul.
- Durmuş, İ. (1997). Anadolu'da Kimmerler ve İskitler. *Belleten*. (Cilt LXI/18, ss. 275-286). Ankara.
- Emecen, F. M. (2020). *Karadeniz Kıyı Kentleri Tarihi*. İstanbul: Turkuvaz Kitap.
- Eyice, S. Bizans İmparatorluğu'nun Çöküşünün Başlangıcı. *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, 16, 183-208.
- Fallmerayer, J. P. (2011). *Trabzon İmparatorluğunun Tarihi*. (Çev. Ahmet Cevat Eren). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Güler, Ö. (2018). *Ortaçağ'da Karadeniz Tarihi ve Coğrafyası (8-13.yüzyıl)*. (Doktora Tezi). Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gregory, T. E. (2016). *Bizans Tarihi*. (Çev. Esra Ermert). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Gordlevskiy, V. A. (2015). *Küçük Asya'da Selçuklular*. (Çev. Abdülkadir İnan). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Gumiliev, L.N. (2019). *Hazar Çevresinde Bin Yıl*. (Çev. Ahsen Batur). İstanbul: Selenge Yayınları.
- Haldon, J. (2007). *Bizans Tarih Atlası*. (Çev. Ali Özdamar). İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Herrin, J. (2020). *Bizans Bir Ortaçağ İmparatorluğunun Şaşırtıcı Yaşamı*. (Çev. Uygur Kocabaşoğlu). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Heyd, W. (2000). *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*. (Çev. Enver Ziya Karal). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Honigmann, E. (1970). *Bizans Devleti'nin Doğu Sınırı*. (Çev. Fikret Işıltan). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- İnce, F. (2018). Doğu Karadeniz Bölgesinin Bugünkü Demografik Yapısının Ortaya Çıkmasını Sağlayan 2 Göç Hareketi: Çepni ve Kıpçak Göçleri. *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, 1 (1), 92-100.
- İnce, F. (2019). II. Kılıç Arslan Dönemi Selçuklu-Bizans İlişkileri (Miryokefalon Savaşı'na Kadar). *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 29 (2), 369-383.
- Karabıyık, Ş. N. (2020). *IX-X Yüzyıllarda Karadeniz Ticareti*. (Yüksek Lisans Tezi). Çanakkale: Onsekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Karatay, O. (2009). Kara Deniz İsmi: Hazar ve Bulgar Boyutundan Bir Bakış. *Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü*, 56-73.
- Keçiş, M. (2013). *Trabzon Rum İmparatorluğu ve Türkler (1204-1404)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Keçiş, M. (2009). Trabzon Rum İmparatorluğu'nun Kuruluşunda Çevreyle Olan İlişkileri. Ankara: *TAD*, 28 (46), 143-162.
- Keçiş, M. (2012). Türkiye Selçuklularının 1223 Yılında Trabzon Üzerine Düzenledikleri Sefer Hakkında Yeni Bir Kaynak ve Bazı Yeni Bilgiler. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 28, 40-54.
- Kesik, M. (2018). *1071 Malazgirt (Zafere Giden Yol)*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kesik, M. (2017). Dânişmendliler. Haşim Şahin (Ed.), *Anadolu Beylikleri El Kitabı* (ss. 15-50). Ankara: Grafiker Yayınları.
- King, C. (2008). *Karadeniz*. (Çev. Zülal Kılıç). İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Koca, S. (1997). *Sultan İzzedin Keykâvus (1211-1220)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

- Koca, S. (2019). *Türkiye Selçukluları Tarihi (Sultan Alp Arslan'dan Uluğ Keykubâd'a) (1071 - 1220)*. Ankara: Berikan Yayınevi.
- Korobeneinikov, D. (2014). *Byzantium and the Turks in the Thirteenth Century*. Oxford: OUP.
- Koşoçaydan, S. D. (2014). Karadeniz ve Balkanlar'ın Jeopolitik Açısından Karşılaştırılması. *I. Karadeniz ve Balkan Ekonomik ve Politik Araştırmaları Sempozyumu*, 344-353.
- Köymen, M. A. (1981). *Selçuklu Devri Türk Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kurşanskis, M. (2010). Trabzon İmparatorluğu ve Gürcistan. (Çev. Murat Keçiş). *Belleten*, 74 (271), 905-925.
- Kütük, A. (2014). İslam/Türk Devlet ve Toplum Geleneğinde Renkler ve Anlamları. *Türkiyat Mecmuası*, 24, 133-170.
- Lordoğlu, N. (2019). Byzantion ve Kalkhedon'un Şehircilik Açısından İncelenmesi: Kuruluşlarından Roma İmparatorluk Dönemi'ne Kadar. *Cedrus*, 7, 169-194.
- Mansel, A. M. (1999). *Ege ve Yunan Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Mecit, S. (2017). *Anadolu Selçukluları (Bir Hanedanın Evrimi)*. (Çev. Özkan Akpınar). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Memiş, E. (2013). *Eskiçağ Türkiye Tarihi (En Eski Devirlerden Pers İstilasına Kadar)*. Sinop: Çizgi Kitapevi.
- Merçil, E. (2013). *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Okur, M. (2007). Pontus Meselesinin Ortaya Çıkışı ve Karadeniz Bölgesi'nde Pontusçu Faaliyetler. *Karadeniz Araştırmaları*, 14, 1-28.
- Ostrogorsky, G. (2019). *Bizans Devleti Tarihi*. (Çev. Fikret Işıltan). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Oktay, H. (2020). *Ermeni Kaynaklarında Türkler ve Moğollar*. Ankara: Hitabevi Yayınları
- Özaydın, A. (2017). Saltuklular. Haşim Şahin (Ed.), *Anadolu Beylikleri El Kitabı* (ss. 89-100). Ankara: Grafiker Yayınları.
- Özer, B. Y. (2019). Bizans Sınırında Bir Selçuklu Başkenti: İznik, Şehrin Stratejik ve İktisadî Önemi. *Orta Çağlardan Günümüze Türk Dünyasında Kültür ve Şehircilik Uluslararası Lisans Üstü Öğrencileri Çalıştayı Üzerine Düşünceler*, 27-42.
- Özer, B. Y. (2022). *Bizans'ın Sürgün Yılları (Latin İşgali Sonrası Yeniden Kuruluşu)*. İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık.
- Öztürk, Ö. (2012). *Pontus (Antik Çağ'dan Günümüze Karadeniz'in Etnik ve Siyasi Tarihi)*. Ankara: Genesis Kitap.
- Peacock, A.C.S. (2021). *Selçuklu Devleti'nin Kuruluşu (Yeni Bir Yorum)*. (Çev. Zeynep Rona). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Peacock, A.C.S. (2010). Kırım'a Karşı Selçuklu Seferi ve Alâeddin Keykubad'ın Hâkimiyetinin İlk Yıllarındaki Genişleme Politikası. *Tarih Araştırmaları Dergisi*. 29 (47), 70-92.
- Pirenne, H. (2022). *Kavimler Göçü'nden XIV. Yüzyıla Kadar Avrupa Tarihi*. (Çev. Sinan Akbaytürk). İstanbul: Selenge Yayınları.
- Richard, J. (2022). *Haçlı Seferleri Tarihi*. (Çev. Özge Özdemir). İstanbul: Selenge Yayınları.
- Runciman, S. (1987). *Haçlı Seferleri Tarihi III*. (Çev. Fikret Işıltan). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Runciman, S. (1989). *Haçlı Seferleri Tarihi I*. (Çev. Fikret Işıltan). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Runciman, S. (1943). Anadolu'nun Ortaçağlardaki Rolü. *Belleten*. VII (27), 549-556.
- Shukurov, R. (2020). Harem Hristiyanlığı: Selçuklu Şehzâdelerinin Bizanslı Kimliği. A.C.S. Peacock ve Sara Nur Yıldız (Ed.), *Anadolu Selçukluları Ortaçağ Ortadoğusu'nda Saray ve Toplum*. (ss.97-120). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Shukurov, R. (2016a). Büyük Komnenos David'in Gizemi. Zeynep İnan Aliyazıcıoğlu (Ed.), *Türk Bizans İlişkileri ve Anadolu'nun Türkleşme Süreci* (ss. 437-450). İstanbul: Kültür Bilimleri Akademisi.

- Shukurov, R. (2016b). Trabzon ve Selçuklular (1204-1299). Zeynep İnan Aliyazıcıoğlu (Ed.), *Türk Bizans İlişkileri ve Anadolu'nun Türkleşme Süreci* (ss. 451-513). İstanbul: Kültür Bilimleri Akademisi.
- Sarıcı, B. N. (2022). *Haçlıları Durduran Selçuklu Sultanı I. Kılıç Arslan*. İstanbul: Kronik Yayınları.
- Selen, H. S. (1947). Doğu Akdeniz ile Karadeniz'in Siyasi Coğrafyasına Dair. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 2 (3), 410-414.
- Sevim, A. (1990). *Anadolu Fatih Kutalmışoğlu Süleymanşah*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Sevim, A. (2020). *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Sevim, A. ve Merçil, E. (2020). *Selçuklu Devletleri Tarihi, Siyaset, Teşkilât ve Kültür*. Ankara: TTK.
- Sümer, F. (1985). *Yabanlu Pazarı Selçuklular Devrinde Milletlerarası Büyük Bir Fuar*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Sümer, F. (2004). Mesud I. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. (Cilt 29, ss.339-342). İstanbul.
- Şahin, H. (2017). Çaka Beyliği. Haşim Şahin (Ed.), *Anadolu Beylikleri El Kitabı* (ss. 131-148). Ankara: Grafiker Yayınları.
- Tarhan, M. T. (1984). Eski Anadolu Tarihinde Kimmerler. *I. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 109-120.
- Tarhan, M. T. (2002). Ön Asya Dünyasında İlk Türkler Kimmerler ve İskitler. *Türkler*. (Cilt I, ss.598-611). Ankara.
- Tellioğlu, İ. (2004). *Osmanlı Hâkimiyetine Kadar Doğu Karadeniz'de Türkler*. Trabzon: Serander Yayınları.
- Tellioğlu, İ. (2019). *Tarih Boyunca Karadeniz*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Tellioğlu, İ. (2021). *Trabzon Rum Devleti (1204-1461)*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Tellioğlu, İ. (2022). *XI-XIII. Yüzyıllarda Türk Gürcü İlişkileri*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Tomar, C. (2008). Revvâdiler. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. (Cilt 35, ss.36-37). İstanbul.
- Tufantoz, A. (2004). Mervânîler. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. (Cilt 29, ss.230-232). İstanbul.
- Tuncel, M. (2001). Karadeniz. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. (Cilt 24, ss. 385-386). İstanbul.
- Tunç, Z. (2012). Kafkasya'dan Ön Asya'ya Kimmer-İskit Göçleri. *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, 8 (1), 147-160.
- Turan, O. (1958). *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Turan, O. (2003). *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*. Ankara: Ötüken Yayınları.
- Turan, O. (2021). *Selçuklular Zamanında Türkiye*. Ankara: Ötüken Yayınları.
- Umar, B. (1993). *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*. İstanbul: İnkılâp Kitapevi.
- Usta, A. (2021). *Türkler ve İslâmiyet (İlk Müslüman Türk Devleti: SÂMÂNÎLER)*. İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Uyumaz, E. (2021). *Selçuklu'nun Ulu Sultanı Alâeddin Keykubad*. İstanbul: Erdem Yayınları.
- Vasılıev, A. A. (2017). *Bizans İmparatorluğu Tarihi*. (Çev. Tevabil Alkaç). İstanbul: Alfa Yayınevi.
- Vryonis, S. (2020). *Küçük Asya'da Orta Çağ Helenizminin Çöküşü ve 11. Yüzyıldan Başlayarak 15. Yüzyıla Kadar İslamlaşma*. (Çev. İdem Erman). İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Vryonis, S. (2021). Küçük Asya'da Göçebeleşme ve İslamlaşma. *Osmanlı Öncesi Anadolu'da Pastoral Yaşam*. (Der. İlhan Aslan). İstanbul: Post Yayınları.
- Yaşa, R. (2017). Artuklular. Haşim Şahin (Ed.), *Anadolu Beylikleri El Kitabı* (ss. 51-88). Ankara: Grafiker Yayınları.
- Yıldız, H. D. (1991). Avâsim. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. (Cilt.4, s. 111-112). İstanbul.
- Yinanç, M. H. (2020). *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri (I. Cilt)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

EKLER

Ek-1: Karadeniz Havzasının Çevresini Gösteren Haritalar

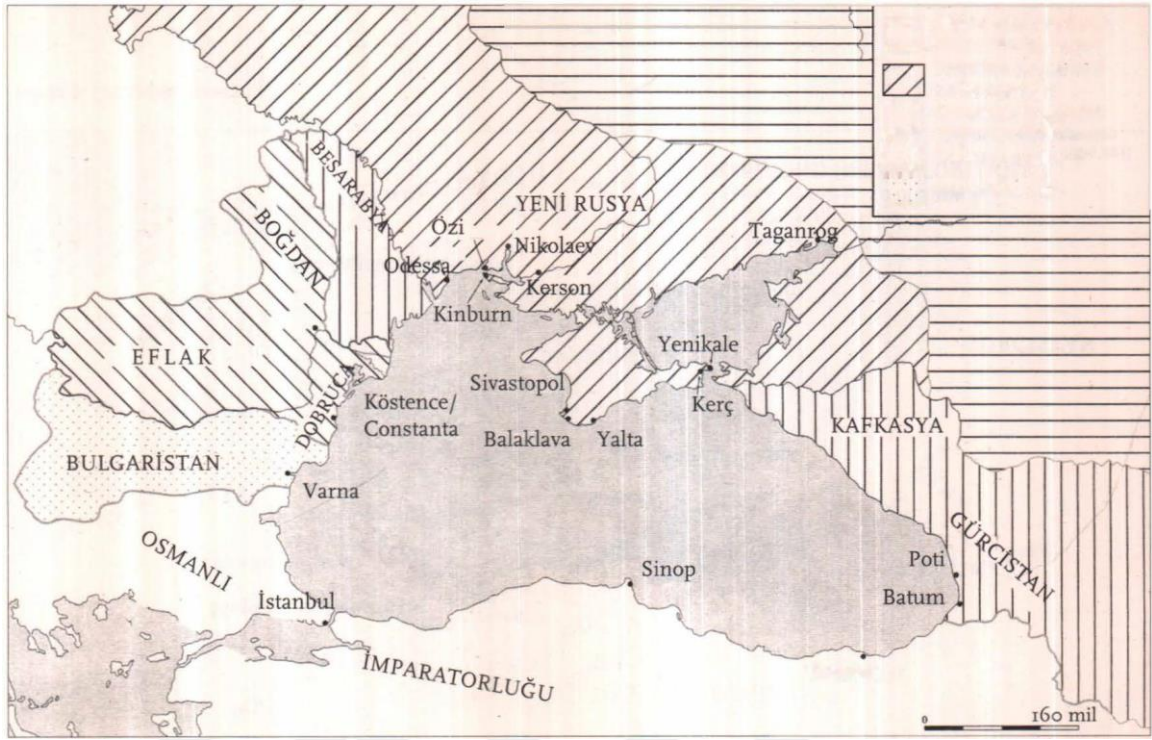
Harita 1. Geç Antik Dönmede Karadeniz³⁵

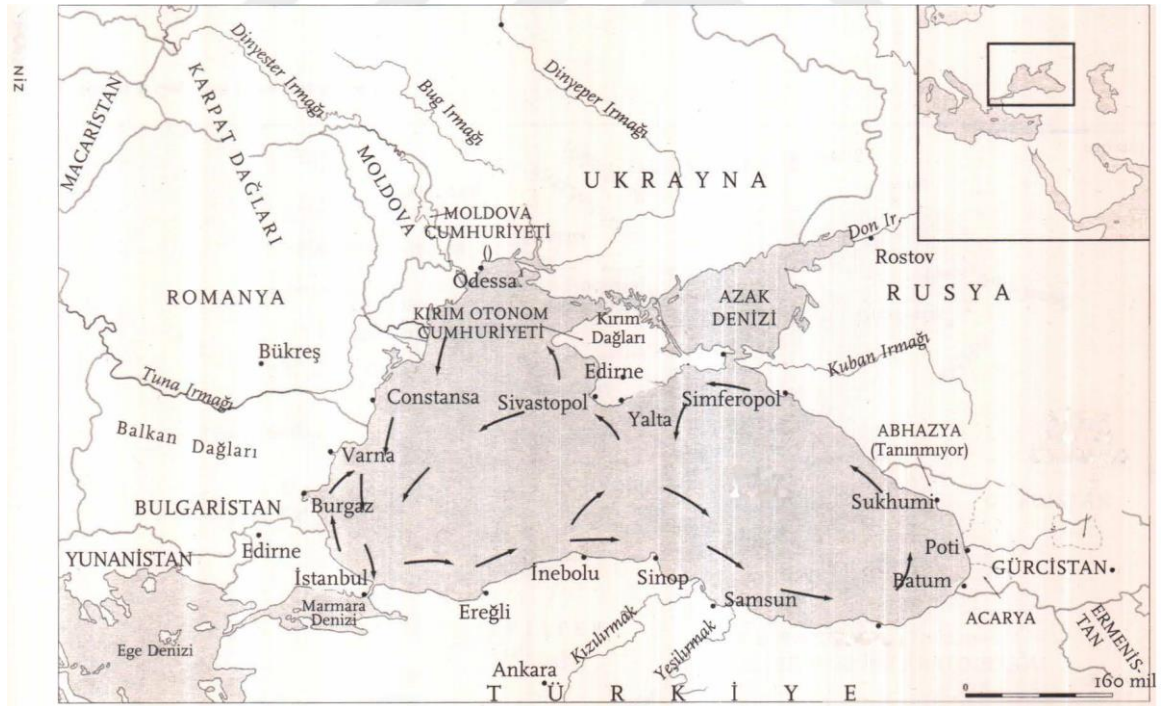
Harita 2. Orta Çağ'da Karadeniz³⁶

³⁵ (King, 2008: 16)

³⁶ (King, 2008: 17)

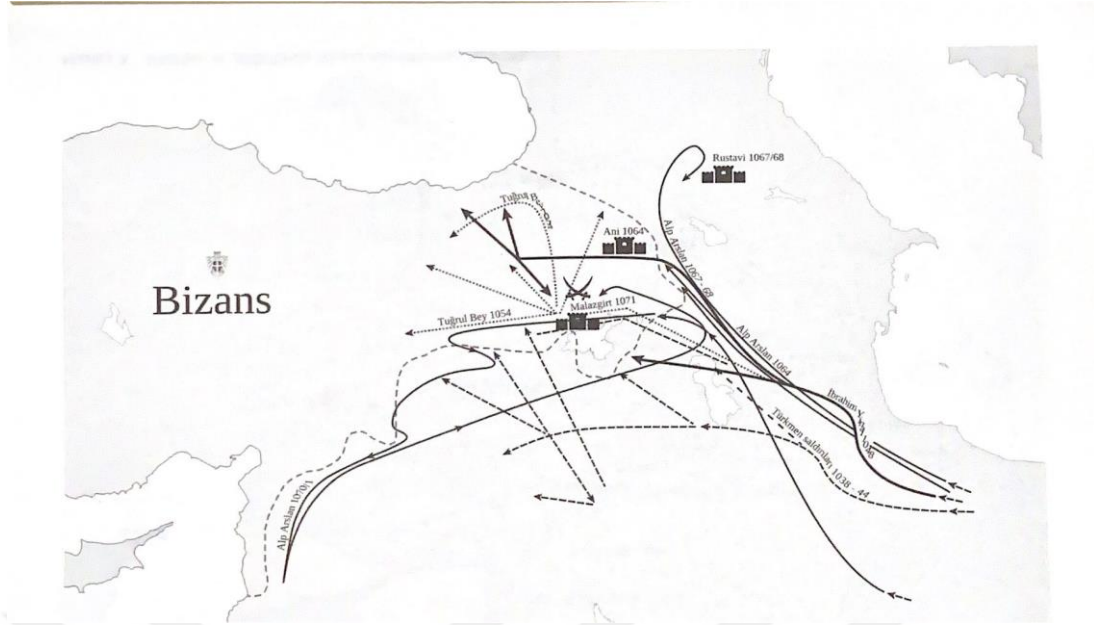
Harita 3. 18 ve 19. Yüzyılda Karadeniz³⁷

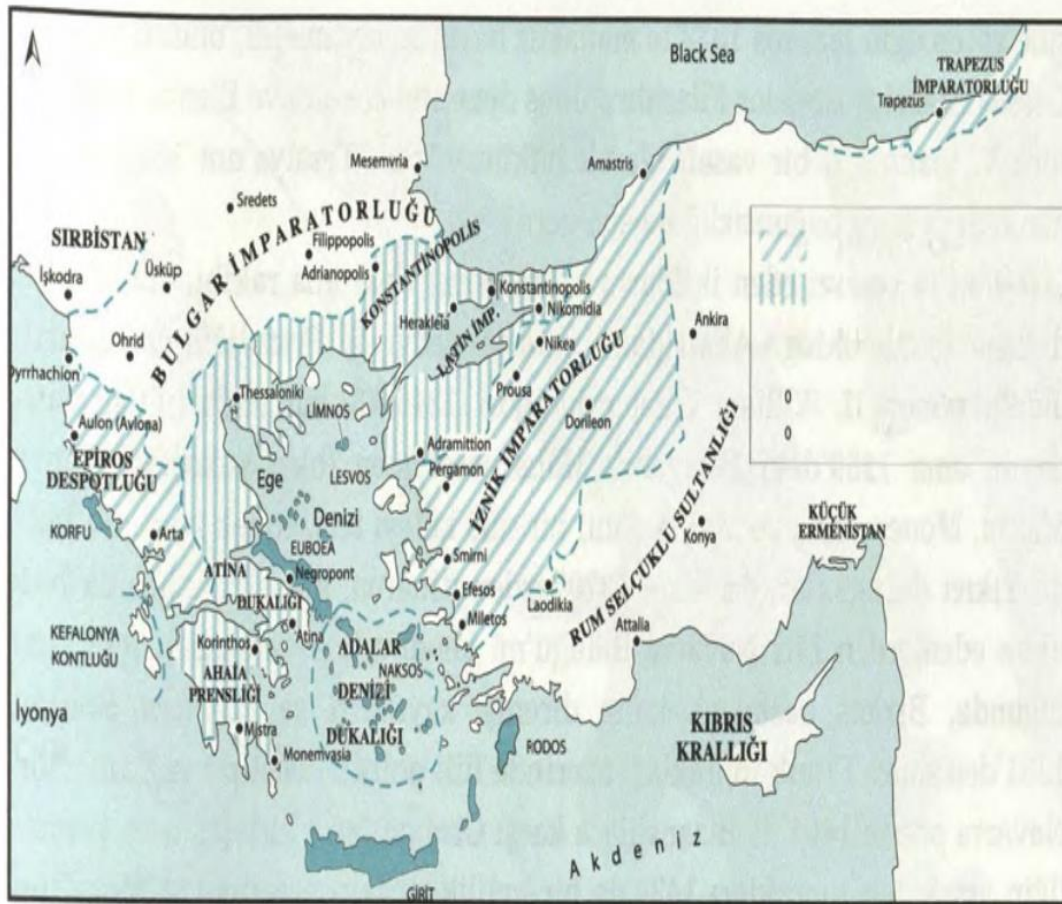
Harita 4. Günümüzde Karadeniz³⁸

³⁷ (King, 2008: 18)

³⁸ (King, 2008: 15)

Harita 5. Tuğrul Bey ve Alp Arslan dönemindeki Türkmen akınları ve Selçuklu seferleri³⁹

Harita 6. İznik Rum İmparatorluğu⁴⁰

³⁹ (Beihammer, 2022: IX)

⁴⁰ (Haldon, 2007: 201)

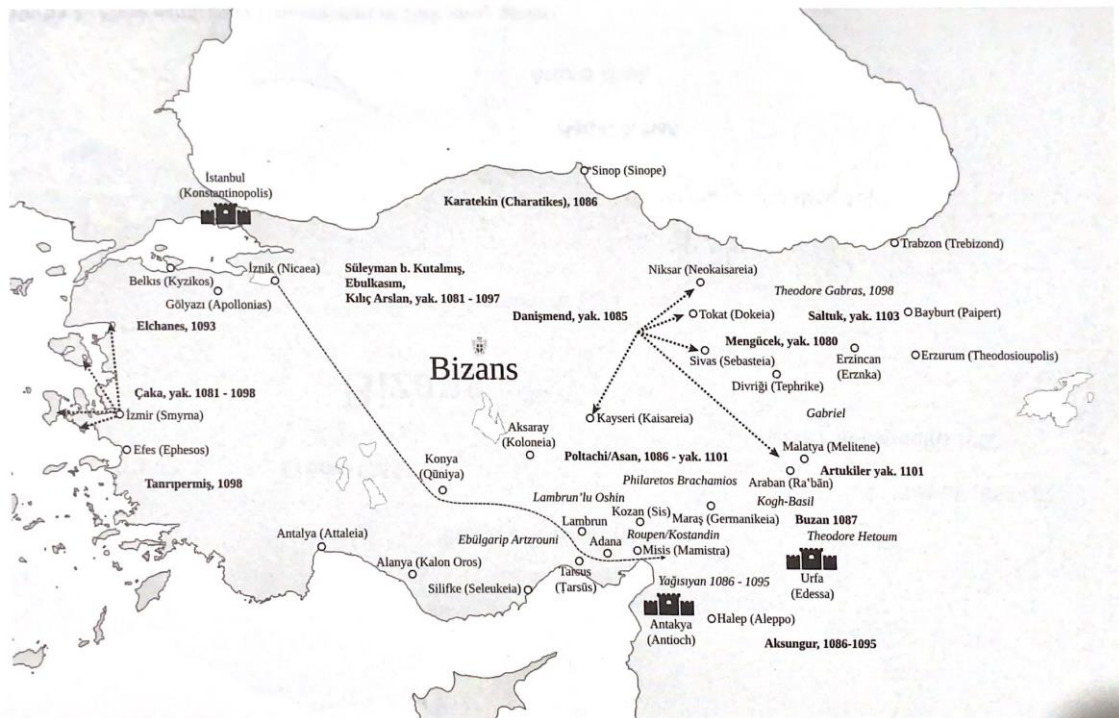
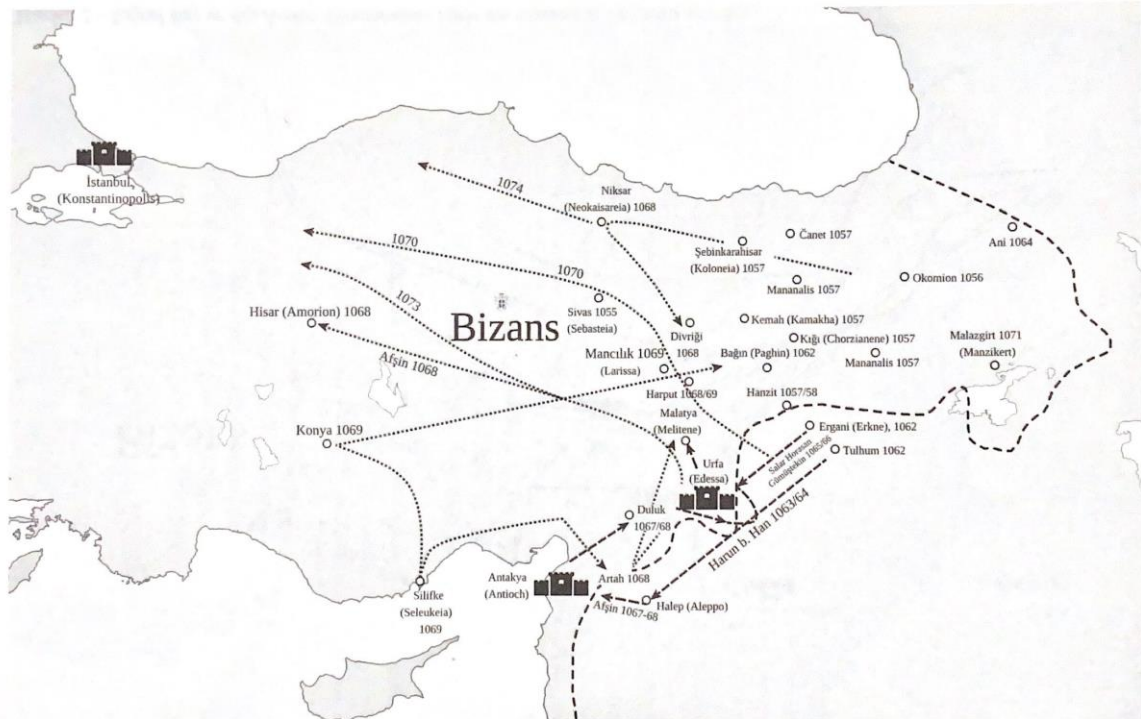
Harita 7. Komnenoslar Dönemi Anadolu⁴¹

Harita 8. 1218 yılında Türkiye Selçukluları ve İznik Rum İmparatorluğu⁴²

⁴¹ (Ostrogorsky, 2019: 368)

⁴² (Keçiş, 2013: 171)

⁴³ (Beihammer, 2022: X)

⁴⁴ (Beihammer, 2022: XII)

TÜRKİYE SELÇUKLU SULTANLARI LİSTESİ

- I. Süleyman Şah (1075-1086)
- I. Kılıç Arslan (1092-1107)
- Şâhinşah/Melikşâh (1107-1116)
- I. Rükneddin Mesud (1116-1156)
- II. İzzeddin Kılıç Arslan (1156-1192)
- I. Gıyâseddin Keyhüsrev (1192-1196)
- II. Rükneddin Süleyman Şah (1196-1204)
- III. İzzeddin Kılıç Arslan (1204-1205)
- I. Gıyâseddin Keyhüsrev (1205-1211) (ikinci defa)
- I. İzzeddin Keykavus (1211-1220)
- I. Alâeddin Keykubad (1220-1237)
- II. Gıyâseddin Keyhüsrev (1237-1246)
- II. İzzeddin Keykavus (1246-1260) (üçlü iktidar)
- IV. Kılıç Arslan (1048-1265) (üçlü iktidar)
- II. Alâeddin Keykubad (1249-1257) (üçlü iktidar)
- III. Gıyâseddin Keyhüsrev (1265-1282)
- II. Gıyâseddin Mesud (1282-1284)
- III. Alâeddin Keykubad (1284-1284)
- II. Gıyâseddin Mesud (1284-1293) (ikinci defa)
- III. Alâeddin Keykubad (1293-1294) (ikinci defa)
- II. Gıyâseddin Mesud (1294-1301) (üçüncü defa)
- III. Alâeddin Keykubad (1301-1303) (üçüncü defa)
- II. Gıyâseddin Mesud (1303-1308) (dördüncü defa)
- V. Kılıç Arslan (1308-1318)